

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA LİDER ODAKLILIK:
ATATÜRK DÖNEMİ
(1923-1938)

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Adem YÜKSEL

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Soner Karagül

anakkale-2017

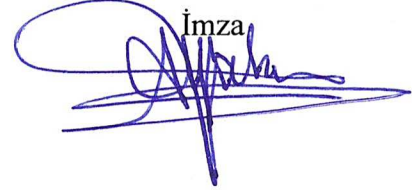
TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NDA LİDER ODAKLILIK: ATATÜRK DÖNEMİ (1923-1938)**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

06/06./2017

Adem YÜKSEL

İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

ADEM YÜKSEL'e ait "TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA LİDER ODAKLILIK: ATATÜRK

DÖNEMİ (1923-1938)" adlı çalışma,

jürimiz tarafından ULUSLARARASI İLİŞKİLER Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üye Prof. Dr. Bülent ULUDAĞ

Üye Doç. Dr. Soner KARAGÜL
(Danışman)

Üye Yrd. Doç. Dr. Sabri Sami TAN

Tez No : 10149183

Tez Savunma Tarihi : 18.05.2017

ONAY

Doç. Dr. Şerif KORKMAZ

Enstitü Müdürü

06.06/2017

ÖZET
TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA LİDER ODAKLILIK:
ATATÜRK DÖNEMİ
(1923-1938)

Devletlerin dış politika inşasında pek çok iç ve dış faktör etkilidir. Dış politika analizinde uluslararası sistemin yapısı, diğer devletlerin dış politikaları, bölgesel ve küresel güç dağılımı gibi dış faktörler ele alınırken, ülkenin siyasi sistemi, hükümetin yapısı, yasama organı, bürokrasi, kamuoyu ve karar vericilerin nitelikleri gibi iç faktörler dikkat çekmektedir. Karar vericilerin en önemlilerinden birisi olan liderler, sahip olduğu güç ve yetenek sayesinde dış politikada alınacak kararların oluşturulmasında hayati derecede rol sahibi olabilmektedir. Türklerde liderlik kültürü, geçmişten bugüne siyasi süreçlerde önemini korumaktadır.

İki dünya savaşı arası dönemi kapsayan 1923-1938 döneminde dış politikada karar alma süreci açısından güçlü liderlerin rolü dikkat çekmektedir. Büyük Buhran'ın da etkisi ile Avrupa'da yükselen Nazizm ve Faşizm ortamında, Türkiye'de lider odaklılık ekseninde bir dış politika çizgisi benimsenmiştir. Bu dönemde Türkiye'de dış politika, Atatürk gibi güçlü bir liderin ağırlığını hissettirdiği bir çizgidedir. Çalışmada, Atatürk'ün liderlik özelliklerinin 1923-1938 dönemi Türk Dış Politikası'nın şekillenmesinde nasıl etkiler yarattığı, çeşitli örnekler üzerinden incelenmektedir. Atatürk'ün liderliği ve dış politika vizyonu, 1923-1938 yılları arasındaki bölgesel gelişmeler, ikili ilişkiler, ittifak ilişkileri, çok taraflı işbirliği girişimleri ve dış politika kazanımlarında önemli katkılar sağlamıştır.

ABSTRACT
LEADING FOCUS ON THE TURKISH FOREIGN POLICY:
ATATÜRK PERIOD
(1923-1938)

Many internal and external factors are influential in building the foreign policy agenda of states. As external factors such as the structure of the international system, foreign policies of other states, regional and global power distribution are examined, the political system of the country, the structure of the government, the legislative body, the bureaucracy, the public opinion and the nature of the decision makers draw attention. Leaders, one of the most important decision makers, can have vital role in creating decisions to be made in foreign policy through the power and talent they have. Leadership cult in Turks maintains its significance in political processes from past to present.

In the period of 1923-1938, covering the period between two world wars, the role of strong leaders in terms of decision-making process is remarkable. In rising Nazism and Fascizm atmosphere in Europe with the influence of Great Depression, Turkey adopted a foreign policy which is on the axis of leader-oriented. During this period, the foreign policy in Turkey is in a line with a strong leader as Atatürk. In this study, how Atatürk's leadership characteristics did effect formation of Turkish Foreign Policy in the period of 1923-1938 is examined through various examples. Atatürk's leadership and foreign policy vision contributed substantially in terms of regional developments between 1923-1938, bilateral relations, alliance relationships, multilateral cooperation initiatives and foreign policy gains.

ÖNSÖZ

Atatürk'ün Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, savaş meydanlarında olduğu gibi diplomasi alanında da kazandığı başarılarla giden süreçte karşılaştığı ülke içindeki yapısal sorunlar ile uluslararası konjonktür ayrıca önem arz eder. Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti tarafından dış politikada ödün verilmeden takip edilecek ve uygulanacak temel ilkeleri saptarken, ülkenin milli hedeflerini ve uluslararası ortamdaki ilişkileri etkileyen unsurları dengeli bir şekilde göz önüne almıştır. O'nun dış politika yaklaşımı ve bu konudaki görüşleri günümüzde de geçerli evrensel değerleride içeren birçok dersle dolu olmasından dolayı büyük önem taşımaktadır.

Yurt içi ve dışında diyaloga açıklık Atatürk'ün dış politikasının sırrını oluşturur. Gerçekçilik, bu politikanın en temel özelliğidir. Atatürk dönemi, dış politikanın temel prensiplerini; bağımsızlığın muhafazası, batılılaşma, “Yurtta sulh, cihanda sulh” ve hukuka saygı meydana getirir. Başka ülkelerin sorunlarıyla aktif bir şekilde ilgilenme isteği, Türkiye'nin dış politikadaki problemlerini çözmesinde diğer devletlerin Türkiye'ye çok daha anlayışla yaklaşmasını sağlamıştır.

Atatürk, daha hayatteyken geçmişte savaştığı bir ülkenin yöneticisi, Yunan başbakanı Venizelos tarafından 1930 yılında Nobel Barış Ödülüne aday gösterilmiştir. Onun bu ödüle aday gösterilmesi dış politikadaki uluslararası anlayış ve işbirliğine dayalı barışsever uygulamalarının değerini göstermesi bakımından çok önemli bir anlam ifade eder.

Atatürk'ün kendi milleti için olduğu kadar insanlık ailesi için ortaya koyduğu insancıl fikir ve uygulamaları, O öldükten sonra bile unutulmamıştır. UNESCO; Atatürk'ün insanlığın, barışın ve kardeşliğin savunucusu eşsiz bir lideri olduğu gerekçesiyle 1963 ve 1981 yılında Türkiye'nin dışında da anılması için kararlar almıştır. UNESCO tarafından alınan bu kararlar, O'nun fikirlerinin bugün bile yol gösterici ve evrensel değerler taşıdığına bir ispatıdır.

Bu araştırma ile Türkiye'nin diğer devletlerle olan ilişki ve sorunlarında Ulu önder Atatürk'ün kendi sözleri temel alınarak, uluslararası ilişkilerde saptadığı yaklaşım ve

özüm tarzlarını belirlemeyi amaç edindim. Bu nedenle araştırmamda Atatürk döneminde uygulanan ve günümüzdede Türk Dış Politikası için yol gösterici olan ilke ve esasları ulu önderin kendi sözlerini temel olarak saptamaya gayret gösterdim.

Bu çalışmamın ortaya çıkmasında, hem yüksek lisans hem de tez hazırlık aşamasında düşünce ve yorumları ile beni destekleyen ve yalnız bırakmayan eşim İlknur YÜKSEL'e teşekkür ederim.

Tez konusu olarak yapacağım araştırmanın esaslarının belirlenmesi ve yönlendirilmesinde yardımını esirgemeyen ve araştırmamın her aşamasında gerek yurt içi ve gerekse yurt dışında zaman sınırlaması olmadan yakın ilgi gösteren tez danışmanım Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı öğretim üyesi Doç. Dr. Soner KARAGÜL'e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM I LİDERLİK VE DIŞ POLİTİKA

1. Genel Olarak Dış Politika ve Dış Politika Analizi.....	7
1.1. Realist (Gerçekçi) Dış Politika Çalışmaları.....	12
2. Dış Politika Analizinin Gelişimi.....	14
3. Dış Politikada Karar Alma ve Karar Alma Süreci.....	18
3.1. Karar Alma Birimi.....	20
3.2. Gruplar ve Koalisyonlar	22
4. Liderlik ve Karar Verme.....	23
5. Türkler, Liderlik ve Dış Politika.....	28

BÖLÜM II

ATATÜRK VE DIŞ POLİTİKA

1.	Atatürk'ün Dış Politika Anlayışı.....	35
	1.1. Temel Özellikler.....	40
	1.2. Prensipler.....	49
	1.3. Hedefler ve Amaçlar.....	58
	1.4. Kazanımları ve Günümüzdeki Geçerliliği.....	63
2.	Atatürk'ün Dış Politika Vizyonu.....	65
	2.1. Atatürk ve Evrensel Barış.....	71
	2.2. Atatürk'ün Dış Politikasının Ulusal/Evrensel Etkileri.....	77
	2.3. Atatürk'ün Dış Politika Anlayışına İlişkin Genel Değerlendirme.....	82

BÖLÜM III

1923-1932 DÖNEMİNDE ATATÜRK'ÜN LİDERLİĞİNDE DIŞ POLİTİKA: ULUSAL BÜTÜNLÜK EKSENİ

1.	1923 -1932 Döneminde Türk Dış Politikası'nın Genel Görünümü.....	88
	1.1. Türk- İngiliz İlişkileri ve Musul Sorunu.....	91
	1.2. Türk- Fransız İlişkileri.....	99
	1.3. Türk- İtalyan İlişkileri.....	102
	1.4. Türk-Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi.....	105
	1.5. Türk-Sovyet İlişkileri.....	108
	1.6. Ortadoğu Devletleriyle İlişkiler.....	110

BÖLÜM IV
1932-1938 DÖNEMİNDE ATATÜRK'ÜN LİDERLİĞİNDE DIŞ
POLİTİKA: ULUSLARARASI ORTAM ve DİNAMİKLER EKSENİ

1. 1932-1938 Dönemi: Uluslararası Ortam ve Dinamiklerin Çizgisinde Dış	
Politika.....	119
1.1. Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a (Milletler Cemiyeti) Üye Olması....	121
1.2. Balkan Devletleri ile İlişkiler ve Balkan Antantı.....	124
1.3. Türk- İtalyan İlişkileri (İtalya-Habeşistan Savaşı).....	130
1.4. Türkiye'nin Çanakkale ve İstanbul Boğazları Politikası ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi.....	134
1.5. Sadabat Paktı.....	139
1.6. Türk-Fransız İlişkileri ve Hatay'ın Anavatana Katılması.....	142
1.7. Türk-İngiliz İlişkileri.....	152
1.8. Türk-Sovyet İlişkileri.....	156
1.9. Türk-Alman İlişkileri.....	161
2. Uluslararası Güvenlik ve Silahsızlanma.....	166
SONUÇ.....	170
KAYNAKÇA.....	178

KISALTMALAR

ATASE : Askeri Tarih ve Staratejik Etüt Başkanlığı

AKDITYK : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

der. : Derleyen

DPA : Dış Politika Analizi

Gnkur. : Genelkurmay

No. : Numara

s. : Sayfa

T.C : Türkiye Cumhuriyeti

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TTK : Türk Tarih Kurumu

UNESCO : Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)

UNCTAD : Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (United Nations Conference on Trade and Development)

vd. : Ve diğerleri

GİRİŞ

Kurtuluş Savaşından sonra, II. Dünya Savaşının başlamasına kadar geçen süre içerisindeki uluslararası gelişmelere baktığımızda dünya devletlerinin genel olarak revizyonist ve anti revizyonist olarak isimlendirilecek iki bloğa ayrıldığını görürüz. Bu dönem içerisinde Türkiye, başarılı bir dış politikayla hem revizyonist hem de anti revizyonist bloktaki devletlerle barışçı, adalete dayalı ve millî çıkarları doğrultusunda dostça ilişkiler kurmuştur. Türkiye'nin dış politikasında takip ettiği açık, samimi ve dostça yaklaşımları her iki bloğa mensup ya da mensup olmayan devletlerin de Türkiye ile ilişki kurma arzularını artırmıştır. Türkiye'nin bu devletlerle ilişkilerini kurar ve sürdürürken dikkate aldığı yaklaşım(ları) olmuştur. Bunun en en önemlisi Atatürk, dış politika hedeflerini belirlerken hissî hareket etmemiş, geçmişin düşmanlıklarını bir kenara koyarak dış politikada işbirliği temelli esasları gaye edinmiştir.

Yıkılmış ve parçalanmış bir devletten yeni, modern, tam bağımsız bir devlet ve ulus yaratan Atatürk'ün esaslarını tespit ederek ortaya koyduğu dış politika çok yönlü bir özelliğe sahiptir. Dış politikadaki bu yaklaşım bugünün siyasetçi/devlet adamlarının hal tarzı üretmelerinde büyük bir öneme sahip esas olma özelliğini korumaya devam etmektedir.

Bir ulusu tanımak, anlamak için onun lider/lerini incelemek en geçerli yöntemlerden biridir. Türk Ulusunu uçurumun kenarından çekip kurtaran, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Atatürk'ün başarısı tüm mazlum milletlere şeref mücadelesi örneği olurken, yaptığı devrim ve uygulamalar insanlık hakkındaki düşünce ve sorunlara barışçı yaklaşımları insanlığa ve milletine yol gösteren örneklerle doludur. O, dış politikadaya yönelik söz ve uygulamalarında gerçekçi bir devlet adamının özelliklerini sergiler. Atatürk, kurduğu yeni Türk devletinin dış politikasında takip edeceği esasları ve prensipleri yazdığı tek bir eserde toplu olarak ele almamıştır. O'nun dış politikaya yönelik görüş ve yaklaşımları, değişik zamanlarda yaptığı konuşmalarda, meclis çalışmalarında ve devletlerarası ikili ilişki ve uygulamalarda görülür.

Atatürk, karşılaştığı bir probleme çözüm aramadan önce, problemi derinliğiyle kavrar, gerçek problemi ortaya koyar ve tüm riskleri değerlendirerek işe başlardı. Lider olarak, bir konuda nasıl başarılı olacağını düşünmez, o işi ne/ler engeller diye düşünür, engelleri kaldırır ve iş kendinden yürürdü. Proaktif bir yöneticilik tarzı sergileyerek idealizmle realizmi birleştirmiştir. Herhangi bir konu ile ilgili daima, o konunun yetkililerinin görüşlerini alır, müzakere eder ve kararını verir. Bu nedenle görev vereceği ve çalışacağı kişileri seçmede çok hassas davranmıştır. O, görev ve sorumluluk almaktan hiçbir zaman çekinmemiş, yapacağı işleri kafasında canlandırarak tüm olasılıkları gözden geçirmiş, gerçekler ne kadar vahim olursa olsun daima göz önünde tutmuş, hiçbir şeyi oluruna ya da tesadüfe bırakmamıştır. Mücadelesinin sınırlarını önceden tespit etmiş, sözleri, inandırıcılığı ve yaptıklarıyla tutarlılık sergilemiştir. Kararlarını açık olarak ortaya koymuş, en küçük bir ayrıntıyı kaçırmadan planını cesaretle uygulamıştır.

Atatürk meşruluğunu kaybetmiş olan toplumsal yapıyı değiştiren Türkiye Cumhuriyeti'nin her alanda elde ettiği başarıları milletine mal etmiş, ama sorumlulukları yüklenmekten hiçbir zaman kaçınmamış, doğal karizmatik bir liderdir. Türk toplumunun yapısal ve kültürel özellikleri O'nun karizmasının olgunlaşmasında etkili olmuştur. Atatürk'ün doğuştan var olan karizmasını bilinçli bir şekilde geliştirmiş ve sonunda karizmasını bütün ulusa mal etmiştir.¹

Atatürk yöneticilik ilkelerini çok iyi bilen ve uygulayan bir liderdir. O, sadece bir özelliği ile değil, liderliğin kabul edilen tüm özelliklerini kendisinde toplayan karizmatik bir lider olarak, bunu devlet yöneticiliğindeki uygulamalarıyla sergilemiştir.

Atatürk'ün çok okuduğu bilinmekle birlikte, sadece okumanın, üst düzeyde nitelikleri olan bir devrim önderliği için kâfi olmayacağı açıktır. Bunun için kültürel gelişkinlik yanında; bilgiye dayalı inanç sağlamlığı; halkı tanıma, anlama ve ona güven; toplumsal-siyasal gözlem yeteneği, devrimci, cesaret, atılganlık ve kararlılığa sahip olma; yurt ve insan sevgisi, özveri ve toplumcu anlayışa sahip olmak gerekmektedir. Bunların bir bölümü, Mustafa Kemal'in doğal yeteneklerinde ve yetiştirme biçiminde vardır. Bahsedilen bu özelliklerin büyük bölümü devamlı, titiz ve sabırlı bir gayrete dayalı öğrenmeyle edinimli; bir bölümü de, Libya'dan Kafkasya'ya, Balkanlar'dan Irak'a kadar çok geniş bir

¹ Salih Güney, *Davranış Bilimleri Açısından Atatürk'ün Liderliği*, 1. Baskı, Poyraz Ofset, Ankara, 1999, s. 200,242,263.

cephede, emperyalizmin her ırktan ordularıyla savaşıarak kazanılmıştır.² Atatürk, Anadolu insanını, savaş ve yoksulluğun ağır koşulları altında zorlukları birlikte paylaşarak irdelemiş ve tanımıştır. Türk milletinin özlem, istek, gereksinimleri ile yapısını onlarla birlikte yaşayarak-çarpışarak öğrenmiştir.

O, bir meselenin halledilmesinde makul, mantıkî ve bilimsel çözüm yolunu kısa ve kestirme yola tercih etmiştir. Ancak keyfi hareket etmemiş ve zorba olmamıştır. Fikirlerini ve düşüncelerini daima ulusuyla paylaşmış, ulusunu dinlemiş popülizm yapmamıştır. “Gerçeği konuşmaktan korkmayınız...” diyen Atatürk, milletine daima gerçekleri söylemiştir.

Millete gerçeği söylemeyi ve onu aldatmamayı her zaman bir namus görevi olarak gören Atatürk:

“Şimdiye kadar işlenen hataların en büyüğü, girişimcilerimizin, aydınlarımızın özellikle bilginlerimizin en büyük günahı namuslu olmamaktır. Milletin karşısında namuslu olmak ve namusluca hareket etmek gerekir. Milleti aldatmayacağız! Millete, daima ve daima gerçeği söyleyeceğiz Belki hata ederiz, yanlış şeyleri gerçek zannederiz. Fakat millet onu düzeltsin.”³ ve “Birbirimize daima gerçeği söyleyeceğiz. Felâket ve saadet getirsin, iyi ve fena olsun, daima gerçekten ayrılmayacağız”⁴

diyerek gerçeği söylemenin önemini vurgulamıştır. 1933 yılında, Cumhuriyetin 10. Yılı kutlama töreninde, Türk Milletine verdiği söylevinde:

“Büyük Türk milleti, on beş yıldan beri giriştiğimiz işlerde başarı vadeden çok sözlerimi duydunuz. Mutluyum ki, bu sözlerimin hiçbirinde milletimin, hakkımdaki güvenini sarsacak bir isabetsizliğe uğramadım.”

demiş, bu konudaki hassasiyetini vurgulamış ve bir anlamda bağrından çıktığı yüce milletine gururla hesap vermiştir.

Atatürk, liderlerin kararlı ve özveri sahibi olması gerektiğini şu sözleriyle ifade etmiştir.

“Lider olacakların her ne olursa olsun tutulan yoldan dönmeleri, yurttan barınabilecekleri son noktada son nefeslerini verene değin amaçları uğruna özveriyi sürdüreceklerine işin başında karar vermeleri gerekir. Yüreklerinde bu gücü duymayanların işe

² Metin Aydoğan, *Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye*, Cilt: I, Umay Yayınları, İzmir 2004, s. 391.

³ Mahmut Soydan, *Gazi ve İnkılâp*, Milliyet Gazetesi, 13.01.1930.

⁴ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: II, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1959, s.118.

girişmemeleri çok çok daha iyi olur. Çünkü böyle bir durumda hem kendilerini ve hem de ulusunu aldatmış olurlar.”⁵

Zaferle sonuçlanan Kurtuluş Savaşı’ndan hemen sonra imzalanan Lozan Antlaşması’yla yeni Türk devletinin önemli dış sorunları çözümlenmiş olmasına rağmen, kalan bazı pürüzlerin de halledilmesi gerekiyordu. Bu nedenle, Türkiye başta sınırdaş olduğu devletlerle olmak üzere tüm devletlerle yakın geçmişte aralarında meydana gelen acıları bir kenara koyarak takip ettiği barış ve uzlaşma ağırlıklı bir yaklaşım dış politikamızın temel esası olmuştur. Atatürk’ün önderliğinde, çökmüş ve yıkılmış bir imparatorluğun küllerinden kurulan halk iradesine dayanan Yeni Türk Devletinin uyguladığı dış politikanın ana esası, “Yurtta sulh, cihanda sulh” prensibinden kaynaklanan, ulusal ve uluslararası güven ve saygıyı ilke edinen barışa dayalı samimi ve içten politika olmuştur. Ancak, barış temeline dayanan dış politikada, caydırıcı bir askeri güç her zaman hesaba katılması gereken bir unsur olarak yerini almıştır. Bu nedenle Türk Ordusu’nun disiplinli, uyanık ve eğitimli bir durumda muhafazası barış politikasının aksamadan yürütülmesine katkı sağlamıştır.

Atatürk’e göre “Devletler topluluğunda, şerefli, haysiyetli, namuslu bir mevki sahibi olmak ve mutlaka istiklâline riayet ettirmek” Türk Dış Politikası’nda hedeflenen asıl gaye idi. Bu ana ve açık hedef yeni kurulan Türk Devletinin dış politikasının temel taşı olmuştur. Atatürk’ün takip ettiği millî politikanın anlamı ise: “Millî sınırlarımız içinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize dayanıp, varlığımızı koruyarak millet ve memleketin gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak.” olarak kabul edilir. O, millî düşüncelerle insanî duyguları birleştirerek dış politikada ağırlığını ortaya koymuştur. Bu düşünceyle her şeyden önce millî varlığımızın korunması ve sınırlarımızın muhafazası amaç idi. O’na göre dış politika ile milletin iç kuruluşu karşılıklı olarak birbirinden etkilenir ve bağlıdır. Eğer dış politika iç kuruluşa dayanmaz ise başarılı olamaz. Milletin iç kuruluşunun kuvveti ve sağlamlığı oranında dış politikası da aynı şekilde kuvvetli ve sağlam olur. Takip edilecek dış siyaset, iç kuruluşun tahammül edeceği genişlikte olursa millî hedeflere ulaşılır ve başarı sağlanır.

Atatürk dönemi dış politika bakımından ikiye ayrılabilir. Bunlardan birincisi Lozan Antlaşması ile varlığı tüm dünyaca kabul edilip onaylanan “Yeni Türk Devletinin kurulduğu 1923-1932 dönemi ikincisi ise 1932-1938 arası olan dönemdir.

⁵ Enver Ziya Karal, *Anekdotlarla Atatürk*, Kara Kuvvetleri Yayınları, Ankara 1997, s. 135.

Atatürk'ün 1919 yılında Samsun'a çıktığı tarihten, 1923 yılında Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı tarihe kadar geçen zamanda Türkiye'nin dış politikasında bağımsızlık mücadelesi ağırlıklı olmuştur. Milleti esas olarak vermiştir. 1923-1932 arası dönemde dikkati çeken temel husus Türkiye'nin yaptığı ikili antlaşmalarla uluslararası toplumdaki saygın yerine kavuşmuş olmasıdır. 1932-1938 yılları arasındaki dönemde ise Atatürk'ün yakın gelecekte başlayacak II. Dünya Savaşı'nı öngörerek imzaladığı bölgesel ve ittifak antlaşmalarıyla hem Türkiye'nin güvenliği sağlanmış hem de bölge güven altına alınmıştır.

“İnsan mensup olduğu milletin varlığını ve saadetini düşündüğü kadar, bütün cihan milletlerinin huzur ve refahını düşünmeli ve kendi milletinin saadetine ne kadar kıymet veriyorsa, bütün dünya milletlerinin saadetine hizmet etmeye delinden geldiği kadar çalışmalıdır” ifadelerini kullanan Atatürk, insan sevgisine sahip bir liderdir. Askerlik mesleğinden gelen, savaşın facialarını yakından bilen ve yaşayan bir lider olarak, devlet yönetiminde “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesini benimseyerek uygulamıştır. İlke ve inançları milletler camiasının benimseyip savunduğu değer yargılarıyla uyum halindedir. Gerek Kurtuluş Savaşı sırasında gerekse savaştan sonra ortaya koyarak savunduğu ilke ve inançları dünyada esaret altında yaşayan, eziyet çeken milletlerin umudu ve yol göstericisi olmuştur. İçten ve samimi bir şekilde barış yanlısı olduğunun bir göstergesi de onun savaştığı düşmanlarına bile dost elini uzatmış olmasıdır.

Tezin I. Bölümünde; dış politika kavramının tanımı yapılarak gelişiminden bahsedilmiştir. Dış politika ile ilgili günümüzde uluslararası ilişkilerde nasıl bir algının var olduğu ortaya konulurken dış politikada karar verme süreci ele alınarak liderliğin dış politikadaki etki ve öneminden bahsedilmiştir. Türklerde liderlik algısı ve dış politikadaki etkisi (İslam Öncesi dönem, İslâm'ın kabulünden sonraki dönem ve Türkiye Cumhuriyeti dönemi) genel hatlarıyla ele alınmıştır. Türklerde egemenlik olgusu, hükümdar ve yönetilenler açısından değerlendirilmiş, Türk kültüründe geçmişten itibaren gelen ve yöneticilere yakıştırılan güçlü ve kutsal yargısı günümüzdeki liderlik imajıyla olan ilişkisinden bahsedilmiştir.

Tezin II. Bölümünde; Atatürk'ün dış politika anlayışı, yaklaşımı, hedef ve prensipleri ulusal/evrensel boyutlarıyla ele alınarak günümüzdeki geçerliliği değerlendirilmiştir. Millî güç, millî hedef, millî strateji ve siyasal güç arasındaki ilişki Türkiye'nin Lozan'dan sonra uyguladığı politika (millî siyaseti) açısından tahlil edilmiştir. Atatürk'ün dış politikanın

ayırt edici temel özelliklerinin dış politika hedefleri ile olan ilişkisi ve buna bağlı olarak dış politikadaki temel esaslar (prensipler) ortaya konulmuştur. Dış politikada güdülen temel hedef/ amaçlar ve kazanımlar günümüzde hem millî hem de uluslararası boyutlarıyla ortaya çıkarılırken her zaman ihtiyaç duyulan ve sağlanmaya çalışılan dünya barışı için olan katkısı Atatürk'ün dış politika vizyonu bağlamında değerlendirilmiştir.

Tezin III. Bölümünde; 1923-1932 yılları arasındaki Türk Dış Politikası ulusal bütünlük ekseninde incelenmiştir. Bu bölümde yeni kurulmuş bir devlet olarak Türkiye'nin dış politikada karşılaştığı sorunlar ve bunlara karşı üretilen hareket tarzları ve çözümler sonucunda uluslararası ortamın Türkiye lehine nasıl şekillendirildiği örneklerle açıklanmıştır. Mevcut sorunların ağırlıklı olarak Lozan'dan arta kalan meseleler olması nedeniyle Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye'ye karşı savaşan devletlerin sorunlara bakış açıları da bu bölümde ülkeler bazında ayrı ayrı ele alınmıştır.

Tezin IV. Bölümünde; 1932-1938 yılları arasındaki Türkiye'nin dış politikası uluslararası ortam ve dinamikler ekseninde incelenmiştir. Bu devrede dünyada ortaya çıkan kutuplaşmalar karşısında Türkiye'nin revizyonist ya da anti revizyonist paktlara katılmayarak, dış politikada barışçı bir yol izlerken dünya barışının sağlanması için barışı sağlayıcı girişimlere nasıl katkı sağladığı gözden geçirilmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'nin Silahsızlanma Konferansı çalışmalarına katılması, Cemiyet-i Akvam'a (Milletler Cemiyeti) üyeliği, bölgesel antlaşmalar ve paktların (Balkan Antantı ve Sadabat Paketi) oluşturulması çabalarının nedenleri, elde edilen sonuç ve başarılar olarak ortaya konulmuştur. Atatürk'ün barışçılığının pasif ve sessiz bir tutum olmadığı, Türkiye'nin çıkarları gerektiğinde aktif bir politika izleyerek hem komşularıyla hem de dünya siyasetinde söz sahibi devletlerle yakın ilişkilere girerek bu ilişkilerini kendi lehine çevirmeyi nasıl başardığı Montrö Boğazlar sözleşmesi ve Hatay'ın Anavatana'a katılması sürecinde ayrı ayrı ele alınmıştır.

Tezin sonuç bölümünde; 1923-1938 yılları arasında Türk Dış Politikası'nın karşılaştığı sorunları Atatürk'ün ele alış yöntemi, sorunlara bakış açısı ve aldığı kararlar için izlediği çözüm yolları açıklanarak, Atatürk'ün dış politikasının uygulamalarından çıkarılacak dersler ve ilkeler günümüz açısından ortaya konmuştur.

BÖLÜM I

LİDERLİK VE DIŞ POLİTİKA

Dış politika, belli bir ülkenin ya da ülkelerin diğer ülke ya da ülkelere karşı izlediği siyasal tutum ve davranışları ifade eder. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ilişkilerde yeni teoriler ortaya konulmuştur. Dış politikanın meydana getirilmesine etki eden faktörler çeşitli şekillerde sınıflandırılır. İşte, bu faktörlerden herhangi birisinin karar alma sürecindeki etkisi dış politika analizinde ortaya konulmaya çalışılır.

Günümüzde, dış politika analizinde karar alma sürecindeki aktörlerin en önemlisi karar alıcı/liderlerdir. Tüm ulusal ve uluslararası girdiler sabit tutulduğunda karar alıcılar (lider) devletin karar ve politikalarında belirleyicidir.

Tarih sahnesindeki yerini aldığından beri Türk Milleti asker-toplum bir millet olarak, sayısız devletler kurmuştur. Kurduğu bu devletlerde liderin varlığı ve yönetme gücünün tanrısal kaynaklı olduğu inancı, Türk toplumunda güçlü lider imajının oluşmasına da neden olmuştur. Bu nedenle dış politikadaki gelişmelerde liderin/yöneticilerin davranış ve tutumları bu açıdan kabul görmüştür.

1. Genel Olarak Dış Politika ve Dış Politika Analizi

Politika, insanların belli amaçlara ulaşmak ve sahip oldukları değerleri hayata geçirmek için giriştikleri ve zaman zaman işbirliği ve uzlaşma zaman zaman çatışma biçiminde ortaya çıkabilen bir stratejik etkileşim sürecidir.⁶

Geleneksel devlet merkezli yaklaşımlardan sistem teorisi, realist (gerçekçi) teori, jeopolitik teori ve oyun teorisine göre uluslararası politika, egemen ulus devletler arasındaki siyasal etkileşimdir. Liberalizm/plüralizm ve globalizm/bağımlılık teorilerine göre ise uluslararası politika sadece egemen devletler arasındaki bir etkileşim değil uluslararası şirketlerin de dâhil olduğu ve etkilediği bir süreçtir. Uluslararası politikayı,

⁶ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Mkm Yayıncılık, 2009, s. 39, 62.

uluslararası ekonomik ilişkileri, uluslararası hukuku ve uluslararası güvenlik ilişkilerini de kapsadığından uluslararası ilişkiler çok daha geniş bir alana sahiptir.⁷

Uluslararası ilişkiler disiplininin bir alt inceleme dalı olan “Dış politika” bir devletin diğer devlete ya da devlet gruplarına, bir bölgeye veya genel olarak uluslararası sisteme dönük eğilimleri ile ilgilidir.⁸ Dış politika, hem bir süreç sonucunda oluşan beklentiler, stratejiler, eylemler ve yönelimler olarak kabul edilmekte hem de süreç olarak ele alınmaktadır.⁹

İngilizcede dış politika karşılığı olarak “foreign policy” deyimi kullanılırken, dilimizde policy sözcüğüne karşılık olarak siyasa önerilmektedir. Bu anlamda dış siyasa, bir ülkenin dışa, diğer ülkelere ilişkin olarak belirli bir konudaki (ekonomik, askeri, politik...) tutumunu nitelediğinden¹⁰ dış politika deyimi dilimizde politik dış siyasa anlamında kullanılır.

Kapsamının netleştirilememiş olmasından dolayı dış politika tanımında henüz tam bir fikir birliği sağlanamamıştır. Tanım farklılıkları temelde maksat, usul, eylem ve aktör unsurlarının değerlendirilmesinden kaynaklanır.

Devletlerin uluslararası sistemde esas aktör olduğundan hareketle dış politika, “Bir devletin başka bir devlete veya uluslararası alana karşı izlediği politika”¹¹ “Bir devletin karar alıcılarının ulusal çıkar biçiminde tanımlanan hedeflerini elde etmek amacıyla, diğer devletler ya da uluslararası birimlere yönelik olarak geliştirdiği bir strateji veya planlı hareketler yöntemi”¹² olarak tanımlanır. “Dış politika, bir devletin dışa ilişkin siyasi, ekonomik, hukuki vb. tüm tutumlarını kapsamak ile beraber daha çok siyasi ilişkiler ve diplomasi anlamında kullanılmaktadır”.¹³ Bu tanımlarda ortak dış politika tanımına rastlanmasa da, dış politika hakkında konunun anlaşılması için ufumuzun açılmasına katkı sağlamış olur.

⁷ Ibid, s. 63- 64.

⁸ İdris Bal, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, 1. Baskı, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2001, s.3.

⁹ Ertan Efeğil, *Dış Politika Analizi*, 1. Baskı, Nobel Yayın, Ankara 2012, s.13

¹⁰ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Der Yayınları, 2012, s. 10-11.

¹¹ Ömer Kürkçüoğlu, “Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü”. *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.35, 1979, s.311

¹² Jack C Plano; R. Olton. *The International Relations Dictionary*. California: ABC-CLIO Inc. Richburg, 1988, s.6

¹³ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul 2005, s.222-223.

Dış politikanın, “uluslararası ilişkilerde bağımsız bir aktör (çoğunlukla devlet) tarafından yürütülen resmi dış ilişkilerin toplamı”,¹⁴ “toplumların diğer devletlerin davranışlarını değiştirmek ve kendi eylemlerini uluslararası ortama uygun hale getirmek için geliştirdikleri faaliyetler sistemi”,¹⁵ “devletlerin uluslararası sistem içerisinde yetkili organ ve temsilcileri aracılığıyla esas itibariyle diğer devletlere yönelik olarak izledikleri siyaset ve davranışların tümü”,¹⁶ “egemen ulus-devlet ortamından daha fazla durum ve/veya aktörlere yönelik olmak üzere, politika oluşturucuların istedikleri şekilde hedefi etkilemek maksadıyla, resmi ya da etkin (yetkili) görevlerdeki şahıslarca formüle edilmiş bir sıralı hedef, niyet ve kural”¹⁷ şeklinde de tanımları vardır. Ancak devletin esas karar verici mi yoksa uygulayıcı mı olduğu konusundaki yaklaşımların uluslararası ilişkiler literatüründe tartışılmasına devam edilmektedir.

Dış politika kavramının sınırlanmasında analiz düzeyi önemli bir yer işgal eder. Analiz düzeyi ile dış politikadaki, aktör(ler) ve kapsam sınırlanır. Aynı iç özelliklere sahip devletlerin diğerinden değişik dış politika(lar) sergiledikleri görüldüğünden dış politikanın sadece ulusal düzeyde ele alınmaması gerekir. Analiz eğer sadece sistem düzeyinde yapılırsa iç dinamiklerin dış politikayla olan etkileşimi net olarak ortaya konulamamış olur. İnceleme yapılırken şahıs/lider unsuru göz önüne alınmazsa da, liderin dış politika algılaması dikkate alınmadığından yine sağlıklı bir dış politika değerlendirilmesine ulaşılmamış olunur. Bu nedenle dış politika analizinin değişik düzeylerde ve bütüncül olarak ele alınıp yapılması dış politika kavramının detaylı incelenmesine imkân sağlar.

Dış politikada herhangi bir konuya/olaya ilişkin sorun incelenirken sadece o konuyla/olayla alakalı sorun değil, o konunun/sorunun meydana gelmesine neden bütün etkenlerin göz önünde bulundurulması gerekir. Küreselleşmenin öne çıktığı günümüzde de bu anlamda uluslararası sistem kavramındaki uluslararası ifadesi de tartışmalı hale gelmiştir. Halen ulus-devletler, uluslararası sistemde baskın konumunu muhafaza etmektedirler. Ancak ortaya çıkan yeni aktörler ulusaşan aktörlerle birlikte dış politika yaklaşımında bir değişime neden olmuş bunun sonucunda da ülkelerin “Dış Politika” ve “İç politika” alanları için bir sınır çizmek çok zor hale gelmiştir. Dış politika, bir ülkenin iç

¹⁴ Christopher Hill, *The Changing Politics of Foreign Policy*, Palgrave MacMillan, New York 2003, s. 3.

¹⁵ George Modelski, *A Theory of Foreign Policy*, Praeger, New York 1962, s. 6

¹⁶ M. Fatih Tayfur, “Dış Politika”, (der. Atilla Eralp), *Devlet ve Ötesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 73

¹⁷ Bernard C. Cohen; Scott A. Harris. “Foreign Policy”, (der. Fred I. Greenstein; Nelson W. Polsby) *Handbook of Political Science*, Addison-Wesley, Reading 1975, s. 383.

politikasının bir şekilde dışa yansımış boyutu¹⁸ olması nedeniyle, hem iç politika sürecini hem de uluslararası politika sürecini kapsar.¹⁹ Devletlerin egemenlik alanları içerisinde tasarlanan, ama egemenlik alanlarının dışındaki ortama yönelik olarak saptanmış eylemler²⁰ dış politika olarak kabul edilir.

Devletler dış politikalarını; en genel ifadeyle, ulusal amaçlarına (milli hedef) göre, ulusal çıkarlarına (millî menfaat) göre belirlerler.²¹ Milli menfaat (çıkar); devletin bekası ve milletin refahını sağlamak için ulaşılmaması ve korunması gereken amaç/ lar, milli hedef ise elde edilmesi halinde milli menfaatlere ulaşmayı sağlayan sonuçlardır.

Dış politika uluslararası siyasal sorunlara bir devletin amaçları, hedefleri ve davranışları açısından bakar, bir devletin uluslararası sisteme veya diğer devletlere karşı tutumunu inceler.²² Devletin siyasal tutumunu gösteren dış politika bir süreç içerisinde devletin resmi kuruluşları tarafından yürütülür.

“Dış politikanın elemanları” ve “dış politika oluşturma süreci”, dış politika analizinde göz önüne alınan önemli faktörlerdir.

Dış politika elemanları “nispeten sürekli olanlar” (coğrafya, doğal kaynaklar...), “sürekliliği niteliği daha az olanlar” (ekonomik ve askeri yapı) ve “insani öğeler; nicel ve nitel” (nüfus, siyasa yapıcılar ve liderler, ideoloji ve enformasyonun rolü) şeklinde sınıflandırılır. Dış politika oluşturma sürecinde de “devlete ait birimler” (yürütme, yasama) ve “devlet dışı birimler” (siyasal partiler, çıkar grupları, iletişim medyası, kamuoyu) başlıca iki temel kategori bulunur.²³ Devletlerin dış politika çıktıları açısından sözü edilebilecek en geniş kategoriler, amaçlar, stratejiler ve araçlardır.

Devletin uzun dönemde izleyeceği politika “dış politika stratejisi” olarak adlandırılır. Devletlerin genel stratejileri genellikle açıkça belirtilmez, ancak devletin çeşitli konulardaki tutum ve davranışlarıyla, eylemleriyle ortaya çıkar.²⁴ Devletler, dış koşulları

¹⁸ Osman M. Öztürk, *Dış Politikada Kriz Yönetimi*, Odak Dağıtım, Ankara 2004, s. 13

¹⁹ Ramazan Gözen, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*, Palme Yayınları, Ankara 2009, s.3-4.

²⁰ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya ve İşbirliği*, Alfa Yayınları, İstanbul 2002, s.539

²¹ Vefa Toklu, *Uluslararası İlişkiler*, İmaj Yayınevi, Ankara 2006, s. 392- 393.

²² Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 3. Basım, Mkm Yayıncılık, 2012, s. 16-17.

²³ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika...*, s. 255, 258.

²⁴ Vefa Toklu, *Uluslararası İlişkiler ...*, s. 395, 396.

dikkate alarak dış politika stratejilerini belirler. Bu belirlemede bölgesel koşullar, jeopolitik, jeostratejik, önlemler, ideolojik yapılar ve kamuoyu yönelimleri öne çıkar.

Devletler, ister oldukça belirgin bazı dış politika amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik faaliyet gösteriyor olsunlar isterse daha çok dışarıdan gelen etkilere tepki niteliğinde bir dış politika izliyor olsunlar,²⁵ devletlerin dış politika çıktıları, dış politika tercihleri veya dış politika stratejileri gibi kavramlarla²⁶ açıklanır.

Devletler genel stratejilerini çoğu kez gizli tutup açıkça söylemediklerinden, genel stratejiler, devletin çeşitli konulardaki tutum ve davranışları ile ortaya çıkar. Devletlerin bu stratejilerden birisini seçmesinde çeşitli etkenler rol oynarlar.²⁷ Uluslararası sistem bu etkenlerden en önemlisidir. Dış tehdit algılaması ve değerlendirilmesinde göz önüne alınan devletin dünya üzerindeki coğrafi yeri, ülkenin coğrafyasının fiziksel nitelikleri ile sahip olduğu tabii zenginlikleri de dış politika stratejisi oluşumunda diğer etkenlerdir.

Devletler uluslararası alanda esas itibarıyla üç tür politika uygularlar. Bunlar: devletin sahip olduğu gücü göstermek için yaptığı girişimler ve gösterileri kapsayan prestij politikası ile sürdürmek ve artırmak ile ilgili olan statüko politikası, yayılma ve emperyalizm politikalarıdır.²⁸ Devletler bu politikalardan hangisini uygulayacaklarına karar verirken hem sahip oldukları güçlere hem de bunun diğer devletlerin güçleri arasındaki göreceli konumunu dikkate alırlar.

Uluslararası politika bilimi, uluslararası siyasal konularda seçenekler önerirken bu seçenekler arasından tercih/ler yapmak görevi politikacıya düşmektedir. Uluslararası politika alanında siyasal ilişkilerin tümünü anlatan, her zaman geçerli bir “büyük kuram” geliştirilememiştir.²⁹ Halen dış politika analizinde mevcut çalışmalar ya da modeller konunun/sorunun tüm yönlerini ele almamakta, ancak uluslararası politikanın süreçleri irdelenmektedir.

²⁵ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ...*, s. 389.

²⁶ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ...*, s. 255.

²⁷ Mehmet Gönübol, *Uluslararası Politika*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2000, s. 64-65.

²⁸ *Ibid*, s. 4-5.

²⁹ *Ibid*, s. iii, İV.

1.1. Realist (Gerçekçi) Dış Politika Çalışmaları

Dış politika analizi incelendiğinde farklı ekollerden gelen uzmanların, dış politikanın farklı bir yönünü vurguladıkları görülür. Dış politika kararlarını etkileyen uluslararası (sistem), ulusal ve bireysel faktörler vardır. Bu nedenle dış politika hem içsel hem de dışsal ortamdaki etkilenmektedir.³⁰

Uluslararası toplumda ve uluslararası ilişkilerin oluşup gelişmesinde düzensizlik olduğunu ileri sürenlerle, belirli bir düzenin bulunduğunu savunan görüşler, uluslararası toplumun sadece birer yönüne ağırlık verir. Realist (Gerçekçi) teoriler de denilen birinci gruptaki görüşler; uluslararası toplumu oluşturan öge olarak sadece devleti kabul etmekte, uluslararası ilişkileri sadece egemen ve bağımsız devletlerin yarattıklarını iddia ederler.³¹

Realist teoriye göre, politika güç mücadelesidir ve devletlerarası çatışma(lar) güç mücadelesi nedeniyle ortaya çıkar. Bu nedenle çatışma olgusu iyi incelenmelidir. Bu teoride; savaş ve güvenlik konuları yüksek politika (high politics) olarak görülür. Ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkiler gibi konular da alçak politika (low politics) olarak görülür. Realistlere göre her devlet varlığını sürdürmek için ne gerekiyorsa yapmak zorunda olduğundan diğer devletler de aynı şekilde davranacağı varsayımından hareket eder. Hiçbir bireysel ahlâki standart, ulusal varlığı sürdürme amacına engel olmamalıdır.³² Realizm sadece gücü esas alan yaklaşımıyla soğuk savaş sonrası dönemde ortaya çıkan gelişmeleri açıklamakta yetersiz kalmıştır. Ayrıca açıklamalarında askeri olguların ağırlıklı olarak öne çıkması diğer bir eleştirel yaklaşımdır.

1930'lu yıllarda uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler /Nasyonal Sosyalizm hareketinin iktidara gelmesi ve bazı ülkelerde de otoriter akımların güçlenmesi) ve idealist yaklaşımların çözüm üretememeleri, barış ve düzeni sağlayamaması idealist/ütopyacı görüşlere yönelik kuşkuları artırmıştır. Realizm, ütopyist iyimserliğe karşı kötümser, idealist ilkelere kuşkuyla bakan deterministik bir yaklaşım olarak özetlenebilir.³³ Kendilerinden başka bir üst otorite tanımayan egemen devletlerden oluşan uluslararası sistemde³⁴ güç ve maddi kazanca dayalı rekabetçilik yaklaşımı realist görüşün en temel özelliklerini

³⁰ Nilüfer Karacasulu, "Dış Politika Nedir?", (der. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Barış Platin Kitap, Ltd. Şti., Ankara 2008, s. 14.

³¹ Vefa Toklu, *Uluslararası İlişkiler*, s. 27.

³² Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ...*, s. 110-113.

³³ *Ibid*, s. 108-110.

³⁴ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ...*, s. 123-124.

oluşturur. Realist yaklaşımda devletin çıkarları ön planda olduğundan ideolojik tercihler iyi ya da kötü olup olmadıkları dikkate alınmazlar.

XX. Yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve yüzyılın sonunda iyice hızlanan gelişmeler uluslararası ilişkilerin ve uluslararası politikanın niteliğini önemli ölçüde değiştirmiştir. Hükümetlerin kontrolü dışında oluşan yığınla gelişmenin ve hükümetleri doğrudan temsil etmeyen örgütlerin uluslararası ilişkileri etkilemesi dolayısıyla devlet merkezli anlayışı³⁵ eleştirenlerin başında Liberaller (plüralistler) gelmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'da özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde, uluslararası ilişkiler konularının ele alınmasında ülkücülükten (idealizm), güç ögesinin uluslararası hukuk ve uluslararası örgütlenmeden daha ön plana çıktığı gerçekçiliğe (realizm) geçiş olmuştur.³⁶

1950 yıllarına kadar, dış politika genel olarak realist teori (kuram) bağlamında ele alınmıştır. Realizm, dış politikayı sadece yüksek politika (high politics-devletin bekası, ulusal güvenlik gibi askeri politikalar) konularıyla ilişkili bir alan olarak görmüş, iç siyasi yapının (faktörler) karar alma sürecindeki etkisini dikkate almamış devlet bir nevi “kapalı kutu” olarak görülmüştür.³⁷ Daha çok “milli güvenlik” ve “milli menfaat” kavramları ekseninde yapılan değerlendirmelerde içyapı/iç dinamikler (faktörler) ve dış çevre ilişkisi göz ardı edildiğinden³⁸ devletin rejimi, devlet kurumları, hükümet dışı organizasyonlar, düşünce kuruluşları, ordu, sivil toplum, medya gibi unsurlar dış politika çalışmalarında ele alınmamıştır.

1990'lı yıllarda iki kutuplu dünya sisteminin çökmesinde “Realist” yaklaşım uluslararası politikadaki gelişmeleri açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu durum askeri ve siyasi konuların yanı sıra; ekonomik, sosyal ve kültürel politikalar gibi alçak politika (low politics) konularını da dış politika konusu olarak ele alan liberal yaklaşımın dış politika alanında hâkim olmasına alt yapı oluşturmuştur.³⁹ Aynı dönemde ortaya çıkan karşılıklı bağımlılık olgusu uluslararası ilişkilerde baskın olmaya başlamış bu da çok taraflı işbirliği konusu gerçeğinin dikkate alınmasına neden olmuştur.

³⁵ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ...*, s. 66-67.

³⁶ Mehmet Gönübol, *Uluslararası Politika*, s. 4-5.

³⁷ Ertan Efegil; Rıdvan Kalaycı. “Giriş”, (der. Ertan Efegil; Rıdvan Kalaycı), *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikası'nın Analizi*, Cilt 1, Nobel Yayıncılık, Ankara 2012, s. 1.

³⁸ Ibid, s. 5.

³⁹ Ibid., s.10.

Uluslararası politika alanında siyasal gerçekçilik akımının ortaya koyduğu önermeler, genellikle liberal düşünce kökenli siyasal idealizmin ortaya koyduklarının tam tersi bir nitelik taşımaktadır.

2. Dış Politika Analizinin Gelişimi

Dış politika kavramının ciddi şekilde ele alınmasına ve çalışılmasına ulus-devletlerin ve demokrasilerin çoğalmaya başladığı I. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde başlanmıştır. Bunun nedeni dış politika olgusu daha önceleri imparatorlukların başındaki hükümdarların veya bunları etkileyen aristokratın tekelinde olmasından kaynaklanmaktadır. Dış politika konusu demokrasinin beşiği olarak kabul edilen ülkelerde bile en az tartışılan alanlardan biridir.⁴⁰ Bu durum bize dış politikanın uluslararası ilişkiler disiplini altında incelenmesinin oldukça yeni bir olgu olduğunun göstergesidir. Dış politika olgusu devlet olgusunun varlığıyla yaşıt olduğu bir gerçektir ve kaynağı milli menfaate dayanır.⁴¹

II. Dünya Savaşı sonrası, Amerika Birleşik Devletleri (ABD); dünya siyasetinde daha etkili bir konuma gelmiştir. Bu konumunu muhafaza etmek için, üniversitelerde kurulan “Uluslararası İlişkiler” bölümlerini, diğer ülkelere yönelik oluşturulan alan araştırmaları ile bölgesel çalışmalar yürüten merkezlerin kurulmasına destek olmuştur. Araştırmacılar, savaşların sebeplerinin belirlenmesi, öngörülmesi ve önlenmesi gibi maksatlarla “Dış Politika Analizi (DPA)” çalışmalarına yönelmiştir.⁴² Özellikle bu dönemde bağımsızlığını kazanan devletlerin sayısındaki artışa bağlı olarak çalışmalar daha da hızlanmıştır. Bağlantısızlar olarak adlandırılan üçüncü dünya ülkelerinin uluslararası politikadaki etkinliklerinin artması DPA'nın kapsamının da genişlemesine katkı sağlamıştır.

1950'li yılların sonu ve 1960'ları kapsayan zaman sürecinde dış politikanın uluslararası ilişkiler disiplininin bir alt disiplini olarak ortaya çıkmasına neden olan tartışmalar başlamıştır. Tartışmalar temel olarak dış politikanın oluşturulmasına katkı

⁴⁰ Ömer Kürkçüoğlu, “Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.35, 1979, s.309

⁴¹ Kamran İnan, *Dış Politika*, 5.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2004, s.13

⁴² Özcan Gencer, “Dış Politika Analizi”, (der. Evren Balta), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 330.

sağlayan faktörlerin sınıflandırılması ve bunların alınacak kararlar/dış politika çıktıları üzerindeki etkisinin ortaya konulması bağlamındadır.

Bu bağlamda, karar alıcılar ve karar alma sürecine odaklanan DPA, uluslararası ilişkileri yalnızca sistem üzerinden analiz eden makro düzeyli yaklaşımlardan farklı bir konuma gelmiştir. Böylelikle, dış politikaya yönelik davranışların dışsal bir uyarıcıya karşı kendiliğinden ortaya çıkmadıkları, aksine devlet içinde tanımlanabilir ve tanınabilir bir mekanizma tarafında üretildiği sonucuna varılmıştır.⁴³ Siyasal sisteme ilaveten karar alıcıların kişisel özellikleri de devletlerin dış politikalarını analizinde önemli bir konuma gelmiştir. Bu durum sosyolojik ve psikolojik etmenlerin etkilerinin dış politikanın belirlenmesinde göz önüne alınması olgusunu ortaya çıkarmıştır.

DPA’de hedef; dış politika karar ve çıktılarının araştırılmasına yönelik; “normalde kurumsal bir varlık olan fakat geleneksel devlet adına karar vererek tanımı gereği ‘devletin kendisi’ haline gelen bireylerin davranışlarıdır.”⁴⁴ Bu yaklaşımında, karar alıcı durumundaki kişilerin olaylara bakışını anlamak düşüncesi devletlerin dış politika davranışlarını anlamada ağırlık kazanmıştır. Buna ilaveten, dış politika analizlerinde birey, grup ve örgütsel süreçlerin de karar alma mekanizmalarında etkili olduğu görüşü de kabul görmeye başlamıştır.

Dış politika yalnızca devletin varlığının sürdürülmesiyle değil birçok aktörün bulunduğu uluslararası çevrenin idaresi ile de ilgilenir.⁴⁵ Bir karar verme süreci olan dış politikanın tek bir yaklaşımla açıklanması mümkün değildir. Bu süreçte tek bir karar verici ve seçenek yoktur. Dış politika, iç ve uluslararası politika sürecini de kapsadığından iç ve dış çevre ayrımı yapmak zorlaşmaktadır.

Klasik anlayışa göre iç ve dış politikanın sınır çerçeveleri birbirinden oldukça farklıdır. Devletin sınırsız egemenliği varsayımından hareket eden klasik yaklaşım, temelde düzensizliğin hâkim olduğu bir uluslararası yapı ile bu yapıyı oluşturan egemen siyasal birimlerin içsel düzenliliği arasındaki farkı öne çıkarmakta, özellikle de bu siyasal birimlerin organize şiddet kullanma tekeliğini ellerinde bulundurmalarını vurgulamaktadır.⁴⁶

⁴³ Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1, 1996, s. 96.

⁴⁴ İbid, s. 96.

⁴⁵ Nilüfer Karacasulu, “Dış Politika ...” , s. 19.

⁴⁶ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika...*, s. 11.

Bu durumsonucunda klasik anlayış, dış politikada egemen devletin esas aktör olduğu esasından hareketle onun dış ilişkilerdeki konumunu ve analizini gaye edinir.

1940'lı yıllardan sonra uluslararası ilişkiler alanında metodoloji konusundaki gelişmelere bağlı olarak bilim adamları teorik gelişmelere katkı sağlayan analiz ve araştırma yöntemleri üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu maksatla geniş içerikli (büyük) bir teorinin ortaya çıkmasına yönelik yapılan çalışmalar “idealistler” ile “realistler”in kendi aralarındaki konuya ele alış ve yaklaşım tarzları odağında başlamıştır. Bu tartışmalara katılanların çoğunluğu Günümüzde “gelenekselci” olarak adlandırılan grup içinde yer almaktadırlar.

Uluslararası ilişkiler alanındaki geleneksel görüşün varsayımlarını eleştirenler “davranışsalci” yöntemlerin gelişmesini sağlamışlardır. Bu alandaki bir diğer ayırım ise “empirizm” ve “normativizm” ayırımıdır. Bunlardan empirik teoriler olanla ilgilenirken, normatif teoriler daha çok olması gerekenle ilgilenir.

Tartışma bir başka ekseninde “mikro”/”makro” teoriler, “realizm” / “plüralizm” / “globalizm” ve “pozitivizm” / “post pozitivizm” eksenlerinde de sürmektedir.⁴⁷

Son yıllarda uluslararası politika ile ilgilenen sosyal bilimcilerden “iç ve dış politika arasında pek anlamlı bir fark kalmadığı”nı söyleyenlere rastlanılmaya başlanmıştır. Bazı ülkelerin iç politikalarının doğrudan bazı ülkelerin dış ve/veya iç politikalarını etkilemesi (ya da bunun tersinin gerçekleşmesi) örneklerinin giderek artması, birçok yazarı belirli ölçüde bu görüşe yaklaştırmıştır.⁴⁸ Soğuk Savaş sonrası döneme rastgelen süreçte teknolojik yeniliklerdeki gelişmeler devletlerin özellikle birbirlerine olan ekonomik bağımlılıkların artmasına neden olurken klasik anlayışın temelini oluşturan devletlerin sınırsız egemenlik olgusunu da etkilemiştir. Devletler arasındaki bağımlılık devletlerin birbirleriyle olan siyasi sınırlarının ilişkilerdeki önceliğini azaltmıştır

Gerçekçiliğin uluslararası politikayı açıklamadaki yetersizliği nedeniyle yeni uluslararası ilişkiler kuramlarına geçişte temelde iki eğilim öne çıkmıştır. Birincisi, geleneksel “siyasal insan” görünümündeki (imaj) değişikliktir. Yeni yazarların çoğunluğu bu klâsik siyasal insan görünümünü reddetmekte, onu psikolojik güdülerini ve sosyolojik bakımdan koşullanmış biçimiyle görmeye ve anlamaya çalışmaktadırlar. İkinci eğilim

⁴⁷ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ...*, s. 103.

⁴⁸ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ...*, s. 11-12.

şudur: Klâsik görünüm “formalistik” idi. Geleneksel yaklaşıma bağlı olanlar, ulusal özellikler, devlet, gerçekçilik, egemenlik vd. kavramlara ve soyutlamalara çok önem vermişler, bunları adeta putlaştırmışlardır. Oysa yeni yaklaşımı benimseyenlerin çoğu bakımından devlet dış politikada bir karar verme süreci, egemenlik ise görelî bir güç ve kudrettir.⁴⁹ Yeni yaklaşımlar uluslararası politikadaki konuların açıklanmasında ve geleceğe yönelik tahmin soyutlaştırma ve sınıflandırma kavramlarına önem vermişlerdir.

Devletlerin, karar alıcıları vasıtasıyla hareket ettiklerini savunan “karar verme yaklaşımı” ilk kez Richard Snyder, H. W. Bruck ve Burton Sapin tarafından ortaya konulmuştur.⁵⁰ Devletin aslında kavramsal bir soyutlama olduğu ve dolayısıyla kendi kendine bir davranışa girmesinin mümkün olmadığı düşüncesi bu yaklaşımın temelidir. Milli çıkarları (menfaatleri) nedeniyle devlet liderlerinin -kişisel farklılıkları dikkate alınmadan- benzer durumlarda benzer dış politika seçeneklerini sergileyecekleri şeklindeki realist yaklaşımı Snyder ve ekibi kabul etmemiştir.

Dış politika resmi karar vericiler tarafından alınan bir dizi karardan ibaretken; dış politikanın açıklanması da devletin dış politika karar mekanizmasının içinde yer alan birey ya da grupların davranışlarının açıklanmasıyla mümkündür.⁵¹ Dış politika tercihleri bireysel karar vericilerin hayatları ve örgütsel süreçler de dâhil olmak üzere birçok farklı kaynaktan etkilendiği düşüncesinden⁵² hareketle, çoklu analiz düzeylerinin kullanılmasının öneminden bahsedilmeye başlanmıştır.

Dış politika analizlerinde sadece betimleyici olmanın yanında sınırlı bir ölçüde de olsa açıklayıcı olabilmenin yolu, devletlerin dış politikaya ilişkin yapı, tutum veya davranışları ile bu ortam arasındaki ilişkinin incelenmesinden geçmektedir.⁵³ Bu ortamın belirlenmesinde dış politikanın durağan olmadığı ve her koşulda değişebileceği/değiştiği göz ardı edilmemelidir. Devletler için dış politika ortamı sadece kendisiyle tanımlanan bir durumu içermemektedir. Etkilediği ve etkinlendiği birçok ortam vardır.

⁴⁹ Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika*, s. 9-11.

⁵⁰ Richard Snyder; H. W. Bruck; Burton Sapin. *Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics*, Princeton University Press, Princeton 1954.

⁵¹ Mehmet Fatih Tayfur, “Dış ...”, s. 76-77

⁵² Laura Neack, “*The New Foreign Policy: U.S and Comparative Foreign Policy in the 21st Century*,” Oxford 2003, s. 29.

⁵³ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 3.Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s.482.

3. Dış Politikada Karar Alma ve Karar Alma Süreci

En basit anlamıyla karar verme seçenekler arasında tercih yapma davranışının sergilenmesidir. Ülkeler dış politikalarını aldıkları bazı kararlar çerçevesinde oluşturmakta ve yürütürler. Bazıları bu süreci, ülkelerin siyasal ve hukuki yapıları üzerinde yoğunlaşan analizlerle ortaya koymaya çalışmaktadırlar.⁵⁴ Bir ülkenin dış politikasına ilişkin kararların ortaya çıkış sürecinin aşamalarında, (karar alma süreci içerisinde); bilgi-ımağ ve algılama, durumun tanımlanması, çeşitli seçenekler arasında tercih yapılması, karar alınması ve uygulanması ortak öğelerdir.

Karar verme süreci dendiğinde bir ülkede kararın alınmasından uygulanmasına kadarki süreç anlaşılır. Bu süreçte yer alan kişi ve kurumlar karar vermeyi etkiler. Her ülkede kurum ve kişiler farklılık gösterse de genel hatlarıyla karar almayı etkileyen faktörler, dış ve iç çevre içerisinde değerlendirilir. Uluslararası sistemin yapısı, diğer devletlerin çıkarları veya bölgesel ve uluslararası güç dağılımı dış çevre kategorisinde değerlendirilir. Ülkenin siyasal sistemi, hükümetin yapısı, yasama organı, bürokrasi, kamuoyu ve karar vericilerin nitelikleri ise iç çevre faktörlerinde değerlendirilir.⁵⁵ Hem ürettiği hem de uyguladıkları için, karar verme sürecinde en önemli unsur karar vericilerdir. Karar vericinin geçmişi, deneyimi, almış olduğu eğitimi ve arkadaş ve iş çevresinin etkisi, karar vericilerin kişisel özelliklerini şekillendirir.

Karar verme yaklaşımı, uluslararası politikada öteden beri vardır. Özellikle dış politikada karar verirken çoğu kez belirgin seçenekler mevcut olamadığından, karar verme kuramları makro çözümlenmelerden çok, mikro çözümlenmeler için daha yararlıdır. Bu kuramlarla tüm siyasal sistemin değil sadece bir karar verme birimi üzerine eğilerek, onun bir çözümlenmesi yapılır. Bu kuram dikkatleri fizikötesi (metafizik) bir soyutlama ile devlet ya da hükümetler üzerine çekmediği gibi, “yürütme” gibi geniş kapsamlı kurumlarla bile her zaman ilgilenmez; çoğu kez hükümetin politikasını biçimlendiren bireyler üzerinde durur. Böylece, karar verme kuramı ile ilgilenenler, kararların verildikleri yerleri daha somut duruma getirerek, bir bakıma dış politika konularında bilimsel yöntemlerin uygulanmasını kolaylaştırırlar.⁵⁶

⁵⁴ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Der Yayınları, 2012, s. 307.

⁵⁵ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler...*, s. 138-139.

⁵⁶ Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika*, s. 15-16.

Psikolojik bir kavram olan “algılama”nın, karar verme kuramında önemli bir yeri bulunmakla beraber karar verme sürecinde rasyonellik çok önemlidir. Uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi ile ilgilenenler eski, “naiv rasyonalizm” anlayışını reddetmektedirler. Bu kişiler, insanoğlunun siyasal amaçlarını ve davranışlarını rasyonel olarak ve akıllı bir biçimde anlatmaları nedeniyle, siyasal sürecin rasyonel öğeleri kapsadığını kabul ederler.⁵⁷

Karar verme kuramında, rasyonel ve irrasyonel öğelerin birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri kabul edilir. Ancak gözlemciler daha kolaylıkla bulunup ortaya çıkarılabildiklerinden daha çok rasyonel öğeler üzerinde dururlar.

Her devlet, karşılaştığı bir soruna çeşitli çözüm politikaları üretirken öncelikle milli çıkarlarını göz önüne alır. Bu politikalar ve çıkarların oluşturulmasında bunları ortaya koyan ve icra eden karar alıcılar önemli bir yer işgal ederler.⁵⁸ Karar alıcılar hem uluslararası ortamdan kaynaklı etkileri hem de kendi milli hedeflerini göz önünde bulundurarak hareket tarzları/stratejiler ortaya koyarlar.

Dış politika açısından karar alıcıların eylemleri devletin/hükümetin eylemleridir. Bir başka deyişle dış politika analizi açısından devlet/hükümet karar alıcılarından ibaret, onlara eşittir. Karar alıcılara ilişkin bazı faktörler karar alma sürecine ilişkin çeşitli aşama ve öğeler üzerinde belirli derecelerde etkide bulunur. Kişilerin psikolojik çevrelerinin oluşumunu belirleyen bu faktörler⁵⁹ arasında kişilik yapısı ve sahip olunan inançlar en önde gelenlerdendir.

Ülkenin dış politikasını belirleyen kararların alınmasında, bir ülke liderinin risk alma eğilimi, yaratıcılık derecesi, zekâ kapasitesi, kendine güven derecesi, güce ne derecede ihtiyaç duyduğu, çevresine egemen olmayı ne ölçüde arzuladığı türünden faktörler önemli rol oynarlar. Karar alıcıların kendine ait inanç sistemleri ve bunadaya bağlı imajlar ile dış çevreden ulaşan bilgiler arasındaki ilişki de önemli bir yere sahiptir.⁶⁰ Ancak liderin bir karar verirken sergilediği hareket tarzı ile çevresindekilerle olan iletişimi karar verme sürecinde önemli bir konudur. Bazı liderler yetkilerinin çevresindekilere devrederek gelen çözüm önerileri içerisinde seçim yaparken, bazıları bizzat kendileri hâkim rol oynayarak kararların alınmasında etkili bir davranış sergilerler.

⁵⁷ Ibid, s. 16-17.

⁵⁸ Alex Mintz; Karl De Rouer. *Understanding Foreign Policy Decision Making*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, s. 77

⁵⁹ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ...*, s. 319- 320.

⁶⁰ Ibid, s. 321.

Karar verme sadece bir şeyi kavramak, anlamak ve algılamak için girişilen entelektüel bir süreç, politika yapıcılarının yaratıcı bir sezgisi değil, aynı zamanda toplumsal ve birçok kez yarı-mekanik bir süreçtir. Böyle olunca, bu sürecin, sadece belli karar vericiler hakkında elde edilen verilere dayanılarak anlatılması olanaksızdır. Bununla birlikte, özellikle mikro düzeyde, özgül kimi sorunların anlaşılması ve anlatılması ⁶¹ açısından bu kuramdan yararlanılabilmektedir.

3.1. Karar Alma Birimi

Günümüzde dış politikayı oluşturan çeşitli organlar üzerinde ulusun bütünü ya da çeşitli bölümlerinin (gruplar) etkileri vardır.

Batılı demokrasilerde yasama ve yürütme organları tarafından oluşturulup yürütülen dış politika baskı ve denetimlere açıktır. Sosyalist ülkelerde, yürütme organı üzerine etki, parti kanalıyla yapılır. Yeni bağımsız olmuş oturmuş bir siyasal düzen kuramamış ülke yöneticileri üzerine baskı ise aydınlardan, ordudan, sendikalar gibi örgütlü unsurlardan gelir.⁶² Demokrasiyle yönetilmeyen ülkelerde yürütme ve yasama organı millet iradesini yansıtmazlar. Devletin dış politikasının toplumun görüşünü yansıtıp yansıtmadığının göstergesi devletin yönetim şekliyle ilgilidir.

Dış politikanın oluşturulmasında ve saptanmasında ideolojinin önemli olduğu ülkelerde, gelenekçi yanı ağır basan bürokratik öğelerle, uzun süreli ve çoğu riskli olan davranışlara ağırlık veren ihtilalci gelenekleri savunanlar arasında bir sürtüşme ve çatışma vardır. İki ucu temsil eden bu durumların dışında kalan devletlerin çoğunda dış politika kararları ve eylemleri “bürokratik-pragmatik” bir yöntem uyarınca saptanır. Politikanın bürokratik- pragmatik bir yöntemle saptanan politikalarda kararlar dışarıdaki güç ilişkilerini ve güç yapısını değiştirmekten çok, dış durumlara ve olaylara bir tepki olarak alınır. Dışarıdaki güç ilişkileri ve güç yapısının değiştirilmesi amaç değildir. Anlaşmazlıkların daha çok diplomatik pazarlık yöntemi ile halledilmesi kararlarda dikkate alınır.⁶³ Devletlerin dış politika kararları otomatik bir süreç sonunda değil, özünü bürokratik ve siyasal çerçevenin oluşturduğu bir mekanizma ile saptanır. Dış politikanın

⁶¹ Mehmet Gönübol, *Uluslararası Politika*, s. 17.

⁶² A. Halûk Ülman, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) I”, *SBF Dergisi*, C. 23, 1968, s. 242-243.

⁶³ Mehmet Gönübol, *Uluslararası Politika ...*, s. 206-207.

hazırlanmasında bürokrasinin etkisi ülkeden ülkeye ve içinde bulunulan koşullara göre değişir.

Hükümetler tarafından, dış politika olayları karşısında kararın alınması sürecinde, yetki; “baskın lider”, “özerk aktörler koalisyonu” ve “baskın grup” olarak üç farklı otorite tarafından kullanılmaktadır. Bununla birlikte yetki verilmiş olan karar birimi zamana ve konuya bağlı olarak değişim gösterir⁶⁴ Uluslararası sistemde var olan hükümet şekillerine göre, dış politika alanında karar alırken karar birimleri olarak tanımlanan bir grup aktör yer alır. Karar biriminin yapısı, dış politikada ortaya çıkan sorunun özelliğine göre değişir.

Baskın grup veya özerk aktörler koalisyonunun karar alma sürecinde etkin olması durumunda, grup dinamikleri alınacak kararı şekillendirir. Baskın liderin karar almada etkin olması durumunda ise belirleyici etken liderin kişisel özellikleri olur.⁶⁵

Siyasal sistem, ülkenin hükümeti, iç politikası, siyasi partileri, baskı grupları, kamuoyu ve coğrafik konum karar vermenin içsel çevresini oluşturan faktörlerdir. Kamuoyundan, örgütlü baskı gruplarından, basından ve seçkinler arasındaki rekabetten etkilenen karar vericiler bu sistemin bir parçasıdır.

Dördüncü kuvvet olarak bilinen basın karar verme sürecini, yani hükümetin kararlarını etkilemede özellikle demokratik ülkelerde büyük güç olarak değerlendirilir. Bunlar dışında üniversiteler ve stratejik araştırma kurumları (think tank kuruluşlarıyla) da karar alma sürecini etkileyen önemli kurumlar arasında yer almaktadır. Üniversitelerde yapılan araştırmalar, yayınlanan kitap ve makaleler ve akademisyenlerin basın açıklamaları hükümet üzerinde doğrudan veya dolaylı bir etkiye sahiptir. Bazı karar vericiler örneğin, başkan, başbakan veya bakanlar, akademisyenlerden oluşan bir danışman kadrosuyla çalışmayı tercih etmektedir.⁶⁶

Hükümet aynı zamanda ulusun temsilcisi olması nedeniyle tüm ulus adına hareket eder uluslararası arenada devleti temsil eder. Bunun sonucu olarak yetkili hükümet dış politikayı oluşturur. Demokrasilerde yürütme gücü karar verirken toplumun bütün kesimlerinin düşüncelerini göz önünde bulundurma gayret etse de dış politikada toplumun

⁶⁴ Margaret G. Hermann, “How Decision Units Shape Foreign Policy: A Theoretical Framework”, *International Studies Review*, Vol.3, No.2, Summer 2011, s. 56-57.

⁶⁵ Margaret G. Hermann; Charles F. Hermann.“Who Makes Foreign Policy Decisions and How: An Empirical Inquiry”, *International Studies Quarterly*, Vol. 33, No. 4, December 1989, s. 361-387.

⁶⁶ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ...*, s. 190-191.

ortak bir yaklaşımla karar sergilemesi genel olarak çok zordur. Bu nedenle alınacak karar, anayasal olmayan organların görüşlerinden de etkilenir.⁶⁷ Bu çalışmalar esnasında anayasal organlara ilaveten, kamuoyu ve sivil toplum kuruluşları kendi yaklaşımlarının dış politikada dikkate alınması yönünde baskı oluştururlar. Basın anayasanın öngördüğü yürütmeyi denetleyen organlardan biri olarak karşımıza çıkar.

3.2. Gruplar ve Koalisyonlar

Diktatörlükle yönetilen ülkeler hariç, liderler çok etkili bir konumda olsalarda bir karar organının içinde hareket ederler. Bu organ içinde gruplar, bürokratik yapı ve kamuoyu da temsil ettikleri görüş ve inaçlar doğrultusunda lider üzerinde etki sahibidirler.

Dış politika yetkili kılınmış hükümet tarafından meydana getirilirken birçok toplumsal alt grupların yaklaşım ve görüşlerini de kapsayan bir nevi komisyon çalışmasıyla oluşturulur. İç gruplar arasındaki mücadele ve bu mücadeledeki güçler dengesi dış politikayı şekillendiren komisyonu da etkiler.

Çağımızda ulusun şekillenmesinde kendi değer yargılarına sahip birçok alt grup vardır. Buna bağlı olarak bu grupların dış politikadaki tercihleri çeşitlidir. Devleti idare eden hükümet sadece kendisinin güç aldığı grubun yaklaşımına göre dış politika meydana getiremez. Demokrasi ile yönetilen ülkelerde azınlığın çıkarlarının da göz önüne alındığı çoğulcu bir yaklaşımla kararlar alınmak durumundadır. Aksi takdirde çoğunluğa dâhil olmayan diğer gruplar tepkilerini ortaya koyarlar. Bu nedenle grupların hepsinin çıkarlarını ilgilendiren ortak noktaların ortaya konularak uzlaşma yaratılır.

Günümüz toplumlarının ulaştığı sosyo-politik farklılaşma ve örgütlenme zenginliği sonucunda, bir anlamda siyasetin kapsamı genişlemiş, devlet dışı alanlara da taşımıştır. Günümüzde devlet dışı alanları da dikkate alarak inceleyen siyaset bilimi, bir bakıma doğrudan temel inceleme biriminde, konusunda meydana gelen değişiklikleri yansıtmaya çalışmıştır. Günümüz dünyasında ulusal nitelikli, esas itibariyle bir devlet ile doğrudan ilişkili olmakla beraber o ülkenin yönetiminin bir parçası olmayan gayri resmi uluslararası

⁶⁷ Paul R Viotti; Mark V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism and Beyond*, 6 Edit., Boston: Allyn and Bacon, 1999.

aktörler de yer almaktadır. Bunlar da kendi içlerinde iki gruba ayrılabilirler; bireyler ve gruplar.⁶⁸

Ulusal düzeyde olup da ülke hükümetini temsil etmeyen uluslararası aktörler genellikle çeşitli gruplardan, bazı sivil toplum üyelerinden oluşmaktadır. Bunlar da genellikle ekonomik, siyasal dinsel etnik, vb. bir temel üzerinde ortaya çıkmış olan çeşitli baskı gruplarıdır. Bu gruplar ülke dış politikasını kendi arzuladıkları doğrultuya yönlendirmeye çalışırlar. Bu tür baskı grupları amaç ve faaliyet açısından doğrudan siyasal bir nitelik göstermekte ve de bu amaç ve faaliyetlerini, söz konusu ülke yönetiminin belirlemiş olduğu hukuk ve meşruiyet sınırları çerçevesinde sürdürmektedirler.⁶⁹

Uluslararası kamu politikası oluşturmak için devletler uluslararası örgütlerden istifade etmeye çalışırlar. Bunda amaç diğer devletlerin politikalarını kendi milli menfaatleri doğrultusunda etkilemektir. Bunu başarmak için devletler tarafından uluslararası örgütler, gündem belirleme ve koalisyonlar oluşturma için bir araç olarak faydalanılır.

Dış politika oluşturulmasında devletler uluslararası ilişkilerdeki çıkar çatışmaları ve güç dengelerini göz önüne aldıkları gibi hedef aldıkları ülke veya ülkelerdeki çıkar gruplarının durumlarını da göz önüne alırlar. Devlet bu gruplarla muhasım devlete karşı kendi dış politikalarını kolaylaştırıp destekleyecek baskı gücünün yaratılmasını hedefler. Bunun yaratılması için seminer, toplantılar, lobi faaliyetleri, sosyal içerikli yardım faaliyetleri gibi uygulamalardan yararlanır.

4. Liderlik ve Karar Verme

İngilizce kökenli olan “lider” sözcüğünün; yönlendiren, yol gösteren, şef, reis gibi anlamları vardır. Siyaset biliminde ise “liderlik”, toplumları sevk ve idare sanatı olarak tanımlanır.

“Liderlik; belli bir durumda belli bir anda ve belli koşullar altında bir grup üzerindeki, insanların örgütsel hedeflere ulaşmak için gönüllü olarak çabalamasını teşvik eden ortak hedeflere ulaşmada yardımcı olan deneyimleri aktaran ve uygulanan liderlik

⁶⁸ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika...*, s. 17-18, 39.

⁶⁹ Ibid, s. 41-44.

türünden hoşnut olmalarını sağlayan etkileme süreci”⁷⁰ olarak tarif edilebilir. Liderliğin odağında bir grup ve bu grubu amaç/lar doğrultusunda motive eden kişi ile etkileşim vardır.

Lider ise; “Büyük planların yaratıcısı ve başlatıcısı, ortak hedefe ulaşmada grubun güvenini, saygısını ve işbirliği gücünü elde etmiş, böylelikle grubu etkileyen ve yönlendiren kimsedir.”⁷¹

Yapılan sınıflandırmada birbirinden farklı yüzlerce lider ve liderlik tipi ortaya çıktığından, liderlik konusunda tam olarak bilimsel bir analize ulaşılamamıştır. Tanımların içerisine giren; “demokratik”, “iktidarsız”, “diktatör”, “himayeci” “dizginsiz”, sömürücü, “misyoner” “otokrotik” gibi terimler değişik yazarların ve bilim adamlarının değişik görüşlerini yansıtır.⁷²

Alman sosyoloğu Max Weber’in siyasî liderliğin çeşitli türlerine ışık tutan meşru otorite şekilleri tipolojisi, akılcı-hukukî otorite, geleneksel otorite ve karizmatik otorite olarak üçe ayrılır. Bu üç tip otorite mevcut somut otorite durumlarının anlaşılmasına yardım edecek soyutlamalar, diğer bir deyimle “ideal tipler” olarak düşünülmektedir. Somut tarihsel durumlarda genellikle her üç tipe ait unsurlar bir karışım halinde bulunur.⁷³

Akılcı-hukukî otorite, iktidar mevkilerinde bulunanların bu mevkilere hukuk kurallarına uygun olarak geldikleri ve yaptıkları işlemlerin de gene hukuk kurallarına uygun olduğu inancına dayanır. Geleneksel otorite, çok eski zamanlardan beri sürüp gelen düzenin ve bu düzen içerisindeki iktidar ilişkilerinin kutsallığı inancına dayanır. Karizma, belli bir kişiyi, alelade insanlardan ayıran tabiatüstü, insanüstü veya hiç değilse son derece istisnaî birtakım güçler ve nitelikler anlamında kullanılmaktadır. Sıradan insanların erişemeyeceği bu nitelikler, Tanrı vergisi veya örnek bir kişiliğin sonucu olarak görülür ve bu nedenle toplum, ilgili kişiye lider gözü ile bakar. Karizma durumunda önemli olan, liderin herhangi bir objektif kritere göre söz konusu nitelikleri taşıyıp taşıyamaması değil,

⁷⁰ Isabel Werner, *Liderlik ve Yönetim*, Rota Yayınları, İstanbul 1993, s.17.

⁷¹ Faruk Uysal, “Amir Yönetici Lider Üçgeni”, *21. Yüzyılda Liderlik Sempozyumu*, Deniz Harp Okulu Yayını, İstanbul 1987, s. 187.

⁷² Isabel Werner, *Liderlik ve Yönetim ...*, s. 25.

⁷³Ergun Özbudun , “Siyasi Lider Olarak Atatürk”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt II, Sayı 6, Ankara Temmuz 1986, s.659 .

tarafklarlarının veya takipçilerinin gözünde böyle görülmesidir. Karizmatik otorite, kendisini ne akılcı-hukukî kurallarla, ne geleneksel kurallarla bağılı hissederek. ⁷⁴

Dış politika kararlarını nihai olarak merkezi bir role sahip bireyler alırlar. Bu nedenle ülkelerin iç hukuku ve siyasal rejimi, hangi kurumlardaki birey ya da bireylerin dış politika kararlarını alacağına ve alınacak kararlardaki etkilerinin derecesine izin verir.⁷⁵ Dış politika bazen tek kişi üzerinden yürütölüp sorgulandığı durumlar için yetkilendirme büyük önem arz eder.

Dış politika açısından bakıldığında karar alıcıların eylemleri ve tutumları devletin veya hükümetin eylemleri/tutumları olarak kabul görür. Dolayısıyla politika kararlarının son biçimi, karar alıcıların inanç ve kişisel süzgecinden geçtikten sonra alınmaktadır.⁷⁶ Birey merkezli bir dış politika uygulamasında olayları algılanması ve kararın verilmesi sürecinde bireyin kişisel özellikleri dış politikaya yönelik alınacak karar ve uygulamada çok önemlidir.

Karar vericinin çocukluk yılları, eğitimi, dinsel inancı, mesleki eğitimi, yaşam deneyimi ve daha önceki siyasal aktiviteleri gibi pek çok kişisel özellikleri kişinin kararında ve motivasyonlarında etkilidir. Bireyin dış politika konusunda kişisel özelliklerinin etkili olup olmama durumu ise Arı' ya göre şu şekillerde olmaktadır: Bireyin "Konuya ilişkin ilgisi, bilgi düzeyi, sorun çözme ve rasyonel karar verme yeteneği", "Deneyimi", "Rol", "Liderlik Özellikleri", "Siyasal kültürü" gibi kişisel özellikleri dış politikada etkilidir.⁷⁷ Liderler dış politikada iç ve dış etkenlerden soyutlanamadıkları için bu etkenler dış politikada karar vermede kişisel özellikleri kadar önemli bir yer tutar. Burada önemli olan kararların sonuçlarıdır.

Liderler uluslararası ilişkilerin ve politikaların akışını şekillendirirler. Bunu yaparken lider bazen tarihsel koşullar tarafından kendisine dayatılan sınırlar içerisinde hareket edip karar alırken bazen de çok az seçeneklere sahip olarak karar alır. Koşullar liderin seçeneklerini sınırlandırdığı zaman, liderin etkisi az bunun tersi durumda kendi fırsatlarını

⁷⁴ Ibid, s.659-661.

⁷⁵ Gencer Özcan, "Türkiye'de Siyasal Rejim ve Dış Politikası: 1983-1993", (ed. Faruk Sönmezoğlu), *Türk Dış Politika Analizi*, Der Yayınları, İstanbul 2001, s. 511-512

⁷⁶ Mehmet Gönülöbol, *Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, Atilla Kitabevi, Ankara 1993, s. 200

⁷⁷ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 166

oluşturduğu zaman liderin etkisi daha fazladır.⁷⁸ Liderin sahip olduğu gücü belirleyen yetki ile karar alma oluşumuna katılması liderin dış politikanın niteliğinin şekillenmesi konusunda belirleyicidir.

Bazı liderler, dış politikanın oluşturulması aşamasında katılımcı (aktif) olmayı seçerken, bazıları astlarıyla yetki paylaşımı yaklaşımını seçerler. Görevi, bir amacı hayata geçirmek için kabul eden liderler ise anlaşmaya meyilli olmazlar gücü elinde tutmayı severler. Bazıları uzlaşma taraftarı olup önerilere açıktır.⁷⁹ Liderin gücünü (yetki) kullanırken karar verme şekli ve yaklaşımı ile sahip olduğu bilgiyi etrafındaki insanlarla paylaşması ve onları nasıl yönettiği konusu dikkate alınması gereken esaslardır.

Liderlik ve lider kavramları üzerinde en çok tanımların yapıldığı kavramlardandır. Bazı tanımlamalarda kişinin sahip olduğu özellikler öne çıkarken bazılarında ise durum içerisinde kişinin sergilediği davranışlar öne çıkmaktadır. Bu nedenle kavramların açıklanması için birçok bilim dalından istifade edilir.

Karar verme kuramcılarında karar vericinin akılcı davranacağını kabul edenler, rasyonel bir insanın bütün olasılıklardan haberdar olacağı ve sonuçlarını iyice değerlendirecek en faydalı olan alternatifi tercih edeceğini varsaymaktadırlar. Fayda kavramından kastedilen, rasyonel insanın beklenen faydayı maksimum kılmaya çalışacağıdır. Bu maksatla tüm mevcut alternatiflerin araştırılmasına ihtiyaç duyulur. Bu alternatiflerin tek tek gerçek değeri saptanmaya çalışılarak, olasılıklar düşünülür. Böylece karar verici (lider) en uygun seçimi yapmaya çalışır.⁸⁰ Ancak liderin kişisel özelliklerinin olaylarda nasıl ve hangi gelişmelere göre etkili olduğunu meydana çıkaran genel ve devamlı bir değerlendirmeye ulaşmak imkânı yoktur.

Kişisel değer yargılarının ve bireye özgü öznel unsurların karar verme sürecini olumsuz etkileyerek kararın rasyonel bir karar olmasını engelleme olasılığı her zaman mevcuttur. Karar vericinin önceki deneyimleri diğer devletlerle ilişkilerinde karşılaştığı sorunları anlayıp değerlendirmesinde yardımcı olur. Bazen kişinin kendisinin yapmak zorunda olduklarını yani rolünü tanımlaması ile başkalarının ondan beklentileri farklı olabilir. Kişilerin rolleri daha önceki deneyimlerine göre ve bireysel özelliklerine göre

⁷⁸ Ertan Efeğil,, *Dış Politika ...*, s.218.

⁷⁹ Ibid

⁸⁰ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ...*, s. 213.

değişiklik gösterebilir.⁸¹ Kişinin davranışlarında kişinin yetkileri (rolü) ve sorumlulukları onun davranışlarının sınırlarını ortaya koyar.

Liderler yetenekleri ve siyasi güçleri oranında dış politikada alınacak kararları şekillendirir ve bu kararları yönlendirirler. Bu nedenle eldeki kaynakların amaç doğrultusunda sarf edilebilmesi ve dış politikada gerektiğinde sorunlar karşısında önemli/yaşamsal kararlar alabilme yetisi önem arz eder. Bu tür liderlik uygulaması Margeret G. Hermann (vd.) tarafından “Baskın Liderlik” olarak adlandırılır.⁸² Bu çeşit liderlikte lider, dış politika ile ilgili alınacak kararları sadece hükümete ya da dış işleri bakanına bırakmaz. Lider dış ilişkilerdeki sorun/ları ülkesine ve ülke rejimine karşı sadece bir kriz olarak değil de bir tehdit olarak kabul ederse yine baskın liderliğin ortaya çıkma ihtimali vardır. Dış politika tanımında belirtildiği gibi, üst düzey diplomasinin sergileneceği durumlarda baskın lider, dış politikada takip edilecek hal tarzını kendisi saptar. Liderin deneyimi, eğitimi, ilgi alanı da baskın liderliğin oluşmasında ayrıca etkilidir.

Kişinin deneyimi liderlik etme biçimini ve dolayısıyla karar verme şeklini de etkilemektedir. Örneğin Henry Kissinger, lider tipini bürokratik-pragmatik, ideolojik ve karizmatik-devrimci olarak gruplandırır. Bürokratik-pragmatik liderler, problem çözücüdür ve her bir soruna ayrı ayrı yaklaşırlar. Bu tür liderler varsayımlar ve hipotetik olgular yerine gerçek olgular üzerinde dururlar. İdeolojik lider tipine komünist veya sosyalist ülke liderleri örnektir. Bu tür liderlerde komünist ideoloji liderin davranışında en belirleyici unsurdur. Karizmatik-devrimci liderler mevcut durumdan çok gelecekle ilgilenir ve gelecek olaylara şekil vermeyi amaçlarlar. Pragmatik düşüncenin temelini oluşturan çevrenin manipülasyonuna dayanan anlayışı ve davranışları katı kurallarla sınırlayan ideolojiyi temel almazlar.⁸³

⁸¹ Ibid, s. 214,

⁸² Margeret G. Hermann; Thomas Preston; Baghat Korany; Tmothy M. Shaw. “Who Leads Matters: The Effects of Powerful Individuals”, *International Studies Review*, C: III, No: 2, 2001, s. 84.

⁸³ Henry A. Kissinger, “Domestic Structure and Foreign Policy”, *Rosenau*, 1969, s. 267-68, 270-272., Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ...*, s. 218.

Dış politikada liderlerin tutum ve davranışlarını incelemek için liderlikle ilgili çeşitli analiz yaklaşımları ortaya konmuştur. Jonathan W. Keller⁸⁴, Thomas Preston⁸⁵ ve Margeret G. Hermann'ın⁸⁶ çalışmaları bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Margeret G. Hermann, yaptığı çalışmada liderlik olgusunu “süreç odaklı ve hedef odaklı” olarak iki ana temele oturtmuştur. Hedefe odaklı liderler, dış ilişkilerdeki sorunları ele alırken politik öncelikler ortaya koyar ve daha evvel saptadığı bakış açısıyla sorunları ele alır, her gelişen durumu tekrar yorumlarlar. Bu çeşit liderin inançları, yaklaşımları, coşku ve ihtirasları önemlidir. Bu nedenle tutumlarında büyük değişim sergilemezler. Süreç odaklı liderler ise, olaylara daha pragmatist yaklaşırlar. Bu tip liderler uzlaşmaya açık ve fırsatçılardır. Bu nedenle esnek bir tutum sergilerler. Bu iki liderlik tipi dışında kalanları da saptamak için Margeret G. Hermann; liderin, siyasi engellerle mücadele etme, dış çevre kaynaklarına açıklık ve motive durumlarını da sorgulayarak alt liderlik tipi ortaya koymuştur.⁸⁷

5. Türkler, Liderlik ve Dış Politika

İnsanlık tarihine genel olarak göz atıldığında başlangıçtan itibaren egemenlik olgusu ve onun kaynağının dinsel yaklaşımlarla açıklandığı görülür. Bu nedenle toplumu oluşturan fertlerin yönetime katılmaları binlerce yıl mümkün olamamıştır.

Demokrasi/Cumhuriyet uygulamalarının ilk görüldüğü yerler olarak gösterilen Eski Roma ve Yunan'da toplumun çeşitli sınıflardan meydana gelmesi ve seçimlere tüm toplumun üyelerinin katılmaması (yurttaş olmayanlar, köleler ve kadınlar seçime katılmıyordu) nedeniyle vatandaşlar arasında tam bir eşitlik mevcut değildi.

Türk tarihi incelemelerine göre tarihteki ilk Türk Devleti, Mete Han'ın kurduğu Hun devleti, son bağımsız Türk devleti ise Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti'dir. Türk toplumu başlangıçta göçebe bir toplum olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Bu nedenle liderlik ve askerlik Türklerde en çok önem verilen konulardır.

⁸⁴ Jonathan W. Keller, “Constraint Respecters, Constraint Chalangers and Crisis Decision Making in Democracies: A Case Study Analysis of Kenedy versus Reagan”, *Political Psychology*, Vol: 26, No: 6, 2005, s. 835-867.

⁸⁵ Thomas Preston, “*The President and His Inner Circle: Leadership Style and the Advisory Process in Foreign Policy Making*”, Columbia University Press, Newyork 2001.

⁸⁶ Margeret G. Hermann; ..., “*Who Leads ...*”, s. 90.

⁸⁷ Ibid, s. 95.

Türklerde lider yerine kullanılan şef/önder daha çok askerler ve komutanlar için kullanılmıştır.

Eski Türklerde hükümdarda insanüstü vasıfların olduğuna ve yönetme (idare etme) hakkının kendisine Tanrı tarafından bağışlandığı düşüncesi hâkimdi. İslam öncesi, eski Türk yönetimlerine bakıldığında egemenliğin kaynağının Tanrısal ve kutsal olduğu ve bunu belirli bir ailenin kullanacağı yargısı vardı.

Bugün Moğolistan sınırları içinde kalan ve 735 yılında dikilmiş Bilge Kağan anıtının doğu yüzündeki yazıda; “Tengri teg Tengri yaratmış Türk Bilge Kağan sabim: Karığım Türk Bilge [Kağan ...]ti Sir Tokuz Oğuz İki Ediz kerekülüg begleri budunı [... Tü]rk teng[ri ...] Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı, sözüm: Babam Türk Bilge Kağanı ... Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz çadırılı beyleri, milleti ... Türk tanrısı” ifadesi geçer.

Asya Hun Türk İmparatoru'nun unvanı; Gök-Tanrı'nın, güneşin, ayın tahta çıkardığı Tanrı Kut'u, Tanhu idi. Avrupa Hun Devleti'nde, Tanrı Ares'in kılıcı hikâyesi ile Sofya'da Hun ve Bizans elçileri arasında çıkan münakaşada, Attila'nın ilâhi menşeden geldiğinin ifade edilmesi ve Akatir kralının Attila'yı, Tanrı'ya benzetmesi aynı anlayışı ortaya koyar. Göktürk Hakanları da öyle idi: “Tanrı'ya Benzer Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Kağan, Babam Bilge Kağan ile anam hâtonu, Tanrı tahta oturttu. Tanrı irade ettiği içi, kut'un olduğu için kağan oldum.” Uygur kağanlarının unvanları da bunu gösterir. Tuna Bulgarlarında da hükümdar Tanrı tarafından tahta çıkarılmıştır. Hazar Hakanı, adeta “Tanrısal” bir hayat yaşamaktadır. İslami dönem Türk devletlerinde de (Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılarda) tahta geçmenin Allah'ın izniyle olduğu görüşü devam edegelmiştir.⁸⁸

İslam öncesi Türklerde, hem devletin başı hem de toplumun lideri olması sebebiyle en büyük güç ve yetkileri Türk hükümdarı kendi şahsında tutuyordu. O, hem bir kanun koyucu hem bir yargıç hem de bir komutandı. Hükümdar, iç ve dış siyasette söz sahibi olduğu için de savaş ve barışa yönelik son kararı verir, savaşta ise orduları sevk ve idare ederdi.

Türk hükümdarının görevlerini yaparken sahip olması gereken en önemli özelliği; yürekli (savaşçı) ve bilgili olmasıydı. Çünkü her türlü savaşta en önde bulunarak verdiği

⁸⁸ Kemal Göde, “Türklerde Devlet Anlayışı-Mete'den Atatürk'e (M.Ö 209-1938)”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı.2, Kayseri 1985, s.160

emirleri ilk o uygulamıştır. Bu nedenle buyruğu altındaki halk tarafından başarının hükümdarın cesaretine bağlı olduğu kabul edilmiştir. Türk Hükümdarları daima kendisini Türk devletinin ve milletinin geleceğinden sorumlu olduğuna inandığından, onun bilgeliği (bilgili olması, derin kavrayış ve sezgi gücü) yine çok önem verilen özelliklerdendi.

Türk Milleti'nin bağrından dünya tarihine yön vermiş birçok lider çıkmıştır. Bu liderlerden birisi olan ve Milattan Sonra IV. Yüzyılda yaşamış Atilla'nın devlet yöneticiliği ve liderlik yaşamı batıdaki birçok esere de konu olmuştur.

Zorlu görevleri yerine getirmeye çabalayan, büyük engelleri aşmaya çalışan Atilla'nın güçlü yaşantısı ve kararlı sert, ilginç bir lider olarak çizmiş olduğu imajı ondan, Atillaizm adı altında liderlik özelliklerinin tespit edilmesine konu olmuştur. Ona göre lider şu niteliklere sahip olmalıdır; "Bağlılık, cesaret, arzu, duygusal güç, fiziksel güç, sezgi, kararlılık, tahmin, zamanlama, rekabetçilik, özgüven, sorumluluk, inanırlık, ısrarcılık, güvenilirlik, koruyuculuk"⁸⁹ tur.

Atilla'nın önemli derecede kabul görmüş bu özelliklerinin geçmişten günümüze tarihe mal olmuş Türk hükümdarlarında/yöneticilerinde var olduğu düşüncesi Türk insanının lider imajında önemli bir yer işgal etmiştir. Türk tarihinde liderler yüceltilirken genel olarak bu özellikleri ön plana çıkarılmıştır.

Eski Türklerden Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar geçen dönemde devletin (dolayısıyla hâkimiyetin) hanedana ait olduğu düşüncesi süregelmiştir. Bu bir anlamda devletin bekası için ona sahip çıkılması gerektiği geleneği olarak devam etmiştir. Türklerin İslam'ı kabulüyle birlikte hâkimiyet anlayışı İslamiyet anlayışı ile bağdaştırılmaya çalışılmış olduğundan eski Türk liderlik özellikleri de aynı şekilde yerini muhafaza etmiştir.

İslam toplumlarında da egemenlik anlayışı dinsel olup, mülkün/egemenliğin Allaha ait olduğu ve onu istediğine vereceği düşüncesi hâkim idi. Bu düşünce Kuran'a dayanarak (Ali İmran Suresi 26. Ayet) özellikle yönetici zümre tarafından açıklanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle yöneticiler kendilerini Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olarak gördüklerinden sadece ona karşı sorumlu kabul ediyordu. İslam toplumlarında da seçimlere tüm toplumun katılması mümkün değildi.

⁸⁹ Wess Roberts, *Hun İmparatoru Atilla'nın Liderlik Sırları*, İlgi yayınları, İstanbul, 1989, s.16.

İslam'ı kabul eden ve tarih sahnesinde önemli siyasi ve askeri bir güç olarak yer tutan, Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılarda da hükümdarların tahta geçmelerinin Allah'ın izni ile olduğu inancı hâkimdir. Osmanlı Devleti kendisinden önce kurulan eski Türk Devletlerine göre daha merkezîyetçi ve mutlak-monarşik bir yapıya sahipti. 1517 yılında Halifeliğin Osmanlılara geçmesinden sonra padişahlar Müslümanların Halifesi ve dinî lideri olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde, hükümdarın müslümanların halifesi ve dini lideri olması nedeniyle devlet teokratik bir yapıya sahipti. Osmanlı Hanedanlığına mensup padişah, hem orduların hem de devletin ve dinin başkanıydı. Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının sonuna kadar padişahlar (Selçuklu ve beylikler döneminde olduğu gibi) devletin sınırlarını sürekli büyüten, içinde buldukları dünya siyasi coğrafyasına hükmederek yön veren güçlü ve tek lider imaj konumlarını muhafaza etmişlerdir. Osmanlı toplumunda halk, padişahta bu nedenle kutsallık ve kahramanlık olgusunu daima bir arada kabul etmiş ve inanmıştır.

Teokratik devlet yapısına sahip Osmanlı İmparatorluğunda da egemenliğin Tanrısal kaynaklı olduğu kabul edilmiş, halkın padişaha ve yönetimine mutlak bir şekilde bağlılığı esas alınmıştır. Bireyler kul ve halk ümmet olarak bir yapı şeklindedir. Ancak, Tanzimat, İslahat Fermanları ve I. Meşrutiyetle birlikte, Osmanlı Devlet hayatına, ümmet anlayışı yanında ulusçuluk ve buna bağlı olarak batı tipi liderlik anlayışı da girmeye başlamıştır. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte de siyasi düşüncede çoğulculuk olgusu da yer almaya başlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanına kadar ağırlıklı olarak devam eden geleneksel liderlik anlayışı nedeniyle toplum liderini seçerken özgür davranmamıştır. Çünkü saltanatın kaldırılmasına kadar, hâkimiyetin bir hanedana ait olması düşüncesi nedeniyle halk Osmanlı sülalesine mensup sultanları doğal siyasi lider olarak kabul etmek zorunda kalmıştır.

Egemenliğin Tanrısal kaynaklı olduğu düşüncesinden çıkarılması, 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile gerçekleşerek egemenlik, bireysel bir nitelik kazanmıştır. Böylece bireylerin egemenliklerinin toplamı ile oluşan "Ulusal Egemenlik" olgusu ortaya çıkmıştır. Bu durum İlahi (Tanrısal) haklar kuramı yerine doğal haklar kuramı olarak adlandırılan sistemlerin gelişmesine neden olmuştur. Cumhuriyet bu düşüncenin sonucu ve gerçeğidir. Cumhuriyet'ten önce kurulan bütün devletlerde

“Hakimiyet, devlet kurucu hanedanın” olduğu halde, Türkiye Cumhuriyeti Devletinde “Hakimiyet kayıtsız şartsız milletin” olmuştur.

Kurtuluş Savaşı esnasında ortaya çıkan ve Kurtuluş Savaşının zaferle sonuçlanmasına müteakip ilan edilen Cumhuriyet yönetimi ile Türkiye’de Tanrısal Haklar Kuramı’na dayanan geleneksel dinsel bir yönetim anlayışından, Doğal Haklar Kuramına dayanan evrensel bir yönetim anlayışına geçilmiştir. Bunu gerçekleşmesinde yine güçlü bir liderin, Gazi Mustafa Kemal’in en büyük çabası görülür. O’nun Cumhuriyet’in ilanından önce komisyonda yapılan görüşmelerin uzaması ve bir sonuca varılamaması üzerine yaptığı aşağıdaki konuşması, hâkimiyetin artık yeni kurulan Türk devletinde kişiye değil millete ait olduğunun en net biçimde sebepleriyle birlikte açıklamaktadır.

“Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye; müzakere ile münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk Milletinin hâkimiyet ve saltanatına vazıulyed (el koyma) olmuşlardı; bu tasallûtlarını (durumu) altı asırdan beri idame (sürdürme) eylemişlerdi. Şimdi de Türk Milleti, bu mütecavizlerin (saldırgan) hadlerini ihtar ederek (bildirmek) kendi eline, bilfiil almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir (olup-bitti). Mevzuubahs (söz konusu) olan; millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmıyacak mıyız meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, behemehal (mutlaka) olacaktır. Burada içtima (toplanma) edenler, Meclis ve herkes meseleyi tabî görürse, fikrimce muvafık (uygun) olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde (usulüne uygun) ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.“⁹⁰

Atatürk’ün getirdiği hâkimiyet düşüncesine göre “Hâkimiyet kayıtsız ve şartsız millettir” ilkesi yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde ana prensip olarak kabul edilmiştir. Bunun sonucu olarak siyasi liderlerin seçiminde halkın ön plana çıktığı görülmeye başlamıştır.

Türkiye’de; toplum algısında liderin işgal ettiği yer tarihi ve hukuki nedenlerle, geçmişten beri güçlü ve belirleyici bir yere sahip olmuştur. Türk geleneğinde hep bir lider kültü var olagelmiştir. Ayrıca Kurtuluş Savaşında görev almış devlet yöneticilerinin

⁹⁰ M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 9. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, Cilt II, s.690-691

sayılara azalarakta olsa 1970'lerin sonlarına kadar devlet yönetiminde yer almaları bunu pekiştirmiştir. Güçlü lider güçlü dış politika bağlantısı bu nedenle zihinlerde yer etmiştir.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde, yönetim biçiminin ve egemenlik anlayışının neticesi olarak kısa bir süre sonra Cumhuriyet Halk Fırkasına ilaveten başka siyasi partilerin (1924 Yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası) kurulması çabaları görülür. Her ne kadar başlangıçta özellikle dış ve iç konjektür nedeniyle istenen neticeler alınamasa da, 1946 yılından itibaren çok partili hayata geçilmiş ve siyasi partiler siyasi kararların alınmasında etkili olmaya başlamışlardır.

Ancak başlayan çok partili yeni dönemde de partilerin temel sorunlara birbirinden farklı çözüm önerileri üretememeleri ve ekonomik açıdan vadettikleri refahı sağlayamamaları nedeniyle, vatandaşların (seçmenlerin) siyasi partilere karşı duydukları güven azalmış bunun yerine ülkede lider odaklı bir siyasi hayat etkin olmaya başlamıştır. Bu durum da günlük siyasi konular ve gelişmelerin odağında temel aktör olarak “siyasi partiler” yerine “parti liderlerinin” öne çıkmasına zemin hazırlamıştır. Hatta liderin imajı üyesi olduğu partinin ve parti teşkilatının önüne geçmeye başlamıştır. 1990 yıllarda soğuk savaşın bitmesiyle birlikte ağırlığı artan bölgesel güç kavramına bağlı olarak dış politikada karizmatik liderlik nitelikleri, günümüzde çok daha fazla önem kazanmıştır. Bu anlayış, güçlü lider güçlü dış politika bağlantısını da beraberinde getirmektedir.

Cumhuriyetin başından beri, liderin üzerinde simgeleşen iktidar algısı kitleleri yönlendirmiştir. Bu lider bazen bir cumhurbaşkanı ya da başbakan gibi bir sivil, bazen ise askeri darbeden sonra iktidarı ele geçiren bir asker kişi olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü gibi hem asker hem sivil kişiliklerin şahıslarında özdeşleştirildiği liderler de mevcuttur. Nitekim üniformalarını çıkartmış olmalarına rağmen cumhurbaşkanlığı döneminde Atatürk'e “Gazi Hazretleri”, başbakanlıkları döneminde İnönü'ye, “İsmet Paşa” şeklinde hitap edilmesi neredeyse geleneksel hale gelmişti.⁹¹ Bu durum günümüz siyasi liderlerine unvandan çok bir lakap yakıştırması liderde olması gereken imaja duyulan ihtiyaç nedeniyle sürdürülmektedir.

⁹¹ Çağrı Erhan, Ersin Embel, “Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler”, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış 2015, Sayı 72, s. 146,

1950’li yıllardan itibaren teknolojideki yeniliklere ve gelişmelere bağlı olarak iletişim ve ulaşım araçlarındaki ortaya çıkan vasıtalar, liderin halkla daha kolay ve sık temas kurmasına imkân sağlaması, seçmenlerin benliklerinde imaj algısının önemli bir yer etmesine de neden olmuştur. Siyasi liderin güçlü liderlik imajı günümüzde bu sefer, liderin halkın içinden çıktığı, halkı temsil ettiği duygusunun zihinlerde yer etmesi için kendisine yakıştırılan lakapla bir anlamda devam ettirilmektedir. Siyasi liderin özellikle ekonomik ve dış politika gelişmelerinde takındığı tutum, sergilediği hal tarzı/ları, bulduğu çözüm/ler ve uygulamaları bunda etkili olmaktadır.

Dış politikadaki lakaplara yansıyan güçlü lider olgusunun örneklerini günümüz ve yakın geçmişteki bir kısım siyasi liderde görebiliriz. Demirel’in ekonomik kalkınmanın temeli olan enerjinin üretilmesi için dış dünyadan yeterli krediyi alamamasına rağmen dış dünyaya karşı gösterilen bir güç gösterisi olarak özellikle Güneydoğu Anadolu’daki barajların yapımını başlatması kendisine “Barajlar Kralı”, Ecevit’in başbakan olduğu dönemde Türkiye’nin 1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekâtını gerçekleştirmesi kendisine “Kıbrıs Fatih”, Erbakan’ın bağımsız bir dış politika izleyebilmek için ağır sanayi hamlesinin gerekliliğini savunması kendisine “Mücahit”, Çiller’in 1996 yılında Kardak kayalıkları nedeniyle Türkiye ve Yunanistan’ın bir savaşın eşiğine geldiği krizdeki tutumu, PKK’nın diğer devletler tarafından terör örgütleri listesine alınması için yaptığı girişimler kendisine “Bacınız”, Kılıçdaroğlu’nun ekonomik ağırlıklı dış politika söylem ve yaklaşımları kendisine “Gandi”, Erdoğan’ın 2009 yılında Davos kentinde yapılan Dünya Ekonomik Zirvesi’ndeki Gazze oturumunda İsrail Cumhurbaşkanı Peresle yaptığı görüşmedeki eleştirileri ve açıklamaları nedeniyle kendisine “Davos Fatih” lakabı verilmiş ve bu lakapla anılmaya başlanmıştır. Bu durum dış politikada güçlü liderlik algısının seçmenler üzerindeki etkisini ve geçerliliğini daha belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır.

BÖLÜM II

ATATÜRK VE DIŞ POLİTİKA

Atatürk'ün şekillendirdiği ve Türkiye'nin uyguladığı dış politika, her yönüyle millî dış politika özelliklerini taşır. Gerçekçi, akılcı ve barışçı bir politikadır. Atatürk'ün dış politikası, barış hedefleyen ve barışı oluşturacak şartların oluşturulması temeline dayanan bir özelliğe sahiptir. “Yurtta sulh, cihanda sulh” sözü, Atatürk'ün barışa ve hukuka bağlılığı ile dış politikasının özünü ifade eder. Ancak, bu durum gerektiğinde millî menfaatlerimizi savunmak için savaşmayı da göze almayı gerektirir. Bu nedenle dış politikada başarı için halledilemeyen sorunların zamanında gündeme getirilmesi, konuya yönelik ortaya konan düşüncelerin kararlılıkla savunulması ve sürekli olarak sabırla takip edilmesi zorunludur.

Atatürk'e göre dış politika, bir toplumun iç kuruluşu ile sıkı bir şekilde ilgilidir, Çünkü iç kuruluşu dayanmayan dış politikalar daima başarısız olmaya mahkûmdur. Bir toplumun iç kuruluşu ne kadar kuvvetli ve sağlam olursa, dış politikası da o oranda güçlü ve dayanıklı olur. Bu nedenle, dış siyaset, ülkenin iç kuruluşun tahammül edeceği genişlikte olmak zorundadır.

Bütün dünya uluslarını akraba kabul eden Atatürk, yalnızca ait olduğu ulusun refahını değil, tüm ulusların refahının birlikte düşünülmesi gerektiğini savunan bir görüşe sahiptir. Onun bu düşüncesi günümüzde barışın korunması için çaba gösteren Uluslararası kuruluşların amaçları arasında ilk sırada yer alır.

1. Atatürk'ün Dış Politika Anlayışı

Bir milletin millî hedeflerine ulaşmak maksadıyla kullanacağı kaynaklarının tümü o ülkenin millî gücünü oluşturur. Ülkenin sahip olduğu kaynakların bir kısmı maddi bir kısmı ise manevidir. Millî gücün unsurlarını siyasi, askeri, ekonomik, coğrafi, sosyo-kültürel ve bilimsel-teknolojik güç oluşturur. Millî hedeflerine ulaşmak için de devletler “Millî Strateji” oluşturur ve uygularlar. Bu maksatla devletler millî güçlerini geliştirme ve gerektiğinde kullanma maksadıyla millî strateji oluşturmaya büyük önem verirler. Siyaset

(politika) genel olarak devletin faaliyetlerini organize ederek bunları bir düzen içinde yürütmeye yönelik görüş ve yaklaşım(lar) olarak tanımlanır. Devletler, millî stratejilerini uygulamak için siyasal gücü kullanırlar.

Ulusal bağımsızlık savaşının zaferle sonuçlanmasına kadar olan süredeki dış politika, Türk vatanını bağımsızlığa ulaştırmak için yapılan ölüm-kalım mücadelesi ile Misak-ı Millî sınırlarına ulaşmak noktalarında toplanmakta ve bu sıralarda Mustafa Kemal, İtilâf Devletleri tarafından asi sayılmaktaydı. Bu bakımdan Avrupa devletleri ile Ankara arasında tam bir anlaşma zemini, ancak savaşın sonlarında kurulabildi. Ulusal bağımsızlık savaşını siyasî bakımdan perçinleyecek olan Lozan müzakereleri sırasında, Türkiye, artık devletlerarasında eşit haklara sahip olarak görünmeye ve bu statüyü başarı ile sürdürmeye başladı. Mustafa Kemal, gerek bu sıralarda gerekse daha sonraki tarihlerde dış politikaya büyük önem vermiştir.⁹²

Yeni Türkiye'nin millî siyaseti, Lozan'dan sonraki dönemde millî varlığı güven içinde bulundurmakla beraber, onun daha güçlü hale getirilmesi amacıyla bir dizi reformların yapılması ve bunlar için gerekli olan bir barış ortamının hazırlanmasıydı. Türk İnkılâbının, Lozan'dan sonrasındaki dönemde uyguladığı politika "Millî Siyaset" olmuştur. Bu siyaset yeni Türkiye'nin iç ve dış tutumunda yer almış ve genel olarak Türk Milleti'nin önce güvenliğini, sonra refahını öngörmüştür. Bu bakımdan millî siyasetin birçok yönü olmuş ve Türk Milleti'nin refahı ve onun geleceğine güvenle bakmasına yararlı olacak reform hareketleri de uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulamada onun akla uygun ve günün koşullarını karşılayan gerçekçi bir politika olmasının önemi vardır. Atatürk, Türk inkılâp uygulamalarında, bu siyasetin millî çıkarlarla bağdaştırılmasına özen göstermiştir.⁹³

Atatürk yeni Türk Devleti'nin takip ettiği ve uyguladığı siyasetin millî siyaset olduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir:

"Bizim açık ve uygulanabilir gördüğümüz siyaset millî siyasettir. Dünyanın bugünkü genel şartları ve yüzyılların beyinlerde ve karakterlerde biriktirdiği gerçekler karşısında hayal perest olmak kadar büyük hata olamaz. Tarihin ifadesi budur, ilmin, aklın mantığın ifadesi böyledir. Milletimizin güçlü, mutlu ve kararlı olarak yaşayabilmesi için, devletin her yönüyle millî bir

⁹² *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı*, AKDHYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003, s. 507.

⁹³ Muzaffer Erendil, *Çok Yönlü Lider Atatürk*, Gnkur. Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Gnkur Basımevi, Ankara 1986, s. 190, 192.

siyaset izlemesi ve bu siyasetin bünyemize tamamen uygun ve dayalı olması lazımdır.”⁹⁴

Atatürk, millî siyaseti şöyle tanımlamaktadır:

“Millî siyaset dediğim zaman kastettiğim anlam ve içerik şu dur: Millî sınırlarımız içinde her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak, varlığımızı koruyarak, millet ve memleketin gerçek mutluluğu ve refahına çalışmak... Genel olarak, aşırı ihtiraslar peşinde ulusu oyalamamak ve ona zarar vermemek... Uygar dünyadan uygur ve insancıl davranış ve karşılıklı dostluk beklemektir.”⁹⁵

Atatürk, Türk Devleti'nin iç ve dış siyasetini, birbirini tamamlayan unsurlar olarak görmüş ve bunları birbirinden ayırmamıştır. İkinci defa Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) üçüncü dönem birinci toplanma yılını açarken 1 Kasım 1927'de yaptığı konuşmada:

“Cumhuriyet'in dâhilî ve harici siyaseti, istikbalde dahi haysiyet kuvvet ve istikametle ve Türk Milleti'nin kudretlerini onun refah ve inkişafı için tevcih ve teksif etmekle temayüz (yükselme) edecektir.”⁹⁶

demiştir. Atatürk'ün dış politika anlayışı, O'nun dünya görüşünün esaslarını yansıtır. Bu dünya görüşü; tam bağımsızlık, millet egemenliği ve kökten çağdaşlaşmayı kapsar.⁹⁷ Atatürk, tam bağımsız bir dış politikayı hedeflemiş, ulusal çıkarların savunulmasını ve sonuna kadar korunmasını gaye edinmiştir. Atatürk'ün Cumhuriyet'in varlığını ve sağlamlığını, onu her zaman tehlikelere karşı korumaya hazır olarak, dış dostluklara ve barışçı çalışmalara bağlamıştı. Bu konuda O'nun şu sözleri kanıttır:

“Cumhuriyet'in mevcudiyet ve resanetini (sağlamlık) ve milletin âli menafini (menfaat) dâhilî ve haricî herhangi bir kaste her an müdaafaya hazır bulunarak hariçte dostluklara ve sulhcuyane mesaiye müzahir ve fedakâr ve dâhilde vatandaşların emnü (emniyet) asayiş içinde gayret ve inkişafına (ilerleme) hâdim (hizmet eden) olmak yeni faaliyet devresinden dahi beklediğimiz asıl gayedir.”⁹⁸

⁹⁴ *Mustafa Kemal Atatürk Nutuk*, Cilt: II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, 1960, s. 436.

⁹⁵ *Ibid*, s. 437.

⁹⁶ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: I, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 372.

⁹⁷ Sadi İrmak, “Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: III, Sayı 9, Temmuz 1987, s. 487.

⁹⁸ *Ibid*

Avrupa’da büyük yıkıma yol açan I. Dünya Savaşı’nın galiplerinden olan İngiltere ve Fransa, savaş sonrasında Avrupa’da istikrarı sağlayamamış ve sömürge politikalarında arzuladıkları başarıyı elde edememişlerdir. Savaşta yenilen devletler, özellikle de Almanya, savaşın yıkımı dışında imzalamak zorunda kaldığı Versay Antlaşması’nın ağır hükümleri altında eziliyordu. Rusya, iç savaşın getirdiği sosyal çalkantılarla boğuşuyordu. Osmanlı ve Avusturya Macaristan imparatorluklarının parçalanması sonucu yeni yeni devletler kurulmuştu. Kurulan yeni devletlerin ağırlıklı olarak sınır ve azınlık konularındaki anlaşmazlıkları beraberinde başka sorunları da getirmiştir. Kısacası, dünya siyasi yapısı allak bullak olmuştu. Ülkelerin ekonomik durumları daha da iç karartıcı bir durumdaydı. Devletler, savaşa “daha zengin bir ekonomik çıkar” için girişmişken savaşın bitiminde savaş öncesinden daha kötü ve büyük yoksullukla karşı karşıya kalmışlardı. Bu nedenle Atatürk önemi Türk Dış Politikası, bir barış döneminden ziyade, iki savaş arasındaki gerilimli devreye rastlamaktadır.⁹⁹

1923–1939 döneminde Türkiye’nin takip ettiği dış politika, Atatürk tarafından formüle ederek ve onun gözetiminde ve direktifleri doğrultusunda icra edilmiştir. Ancak, 1923–1939 dönemi dış politikasını irdelerken 20. Yüzyıl başlarında uluslararası sistemde ortaya çıkan büyük değişiklikleri ve buna bağlı patlak veren siyasi olayları göz önünde tutmak gerekir. I. Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası sistemin bir Avrupa sistemi olmaktan çıkıp bir dünya sistemine dönüşmesi için verilen mücadeleyle birlikte ele alınmasında fayda vardır. Türkiye’nin güçlü devletlerle çevrili olması ve de sayılarının çokluğu, dış politikada gerçekçilik ve süreklilik koşulunu getirmiştir.¹⁰⁰

Gerçekçilik, hedef ile imkânlar arasında uyumlu bir dengenin kurulmasını ve eldeki imkânlarla gerçekleştirilemeyecek hayali hedefler peşinden koşmamayı gerektirir. Gerçekçilik unsurunun temelinde hem hedef hem de bu hedefe ulaşmak için kullanılacak vasıtalar bulunur ve bunların birlikte değerlendirilmesi gerekir.

Süreklilik ise dış politikada temel ilke ve esasları muhafaza etmek, kurumsallaşmayı sağlayarak maceracı dış politikalardan uzak durarak belirsizlikleri azaltmak ve istikrarı sağlamaktır. Bu durum olaylar karşısında pasif kalmayı değil proaktif uygulamaları da zorunlu kılar.

⁹⁹ E. Semih Yalçın, *Atatürk’ün Millî Dış Siyaseti*, 3. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2009, s. 242.

¹⁰⁰ Hasan Berke Dilan, *Türkiye’nin Dış Politikası (1923-1939)*, 1. Baskı, Alfa Yayın, No: 492, Kasım 1998, s. IX, X, 12, 13.

Anadolu'nun Batılı işgalcilere karşı yapmış olduğu askeri ve siyasi mücadele, temelinde Avrupa modeline uygun bağımsız bir Türk ulus-devleti kurma çabasıydı. Atatürk sık sık hareketinin Batı ülkelerine değil Batı emperyalizmine karşı olduğunu belirtmiştir. Atatürk'ün ulusçuluğu, Avrupa'da olduğu gibi, ulusal oydaşıma temelinde ve gerçekçi ve savunulabilir sınırlar içinde ortak yurttaşlığa dayanmaktaydı. Bu politika, özellikle, aynı derecede önemli olan ve Avrupa sistemi ile uyumlu bir biçimde yaşayan birleşmiş ve uygar bir ulus örgütlenme kararlılığı ile birlikte düşünülürse, çok gerçekçi bir politikaydı.¹⁰¹ Bunun gerçekleşmesi bir açıdan da Avrupa'da söz sahibi büyük devletlerinin baskısıyla gelecekte Türkiye'nin boyundurukları altına girme ihtimalini önlemiş oluyordu. Bağımsızlık, gelişme ve modernleşme yolunun ancak bir başlangıcıydı. Bu yol karanlık düşünce ve gericiliğin koyduğu engellerden arındırılmıyordu, çünkü bunu başaramayan ülkeler eninde sonunda yine öteki gelişmiş ülkelerin boyunduruğuna gireceklerdi. Atatürk, eski düzenin kaleleri olan gelenek ve kurumlara karşıydı. Bütün bu düşünceler ve millî kurtuluş mücadelesinin kendine ait olan özellikleri, Türkiye'nin zamanın gerisinde kalmış ve Asya-Arap ağırlıklı yapıdan kurtarılarak Batılılaşmış bir ülke biçimine dönüştürülmesinde birinci derecede etkili olmuşlardır.¹⁰² Bu temel yaklaşım ve uygulamalar Türk Dış Politikasını batıya yönelimini şekillendirmiştir.

Savaştan yeni çıkmış bir ülke olarak Türkiye'de gerçekleştirilmeye başlanan devrimlerin başarısı ve ekonomik kalkınmanın sağlanması gayretinin dünyadaki ve ülkedeki barış durumuyla çok yakın ilişkisi vardı. Atatürk, gerek bölgesel gerekse uluslararası ilişkilerde dış politikada barış temelli uygulamalara ağırlık vermiştir.

Atatürk'ün barışçı politikası yalnızca sözde kalmamış icraatlarla da desteklenmiştir. Bu maksatla, Türkiye Milletler Cemiyetine katılmış, Balkan, Akdeniz, Sadabat vb. paktlarının oluşumunda öncü olmuş, bu platformlarda üye olarak düşüncelerini açık ve net bir biçimde ortaya koymuştur. Harbi kanun dışı sayılması için oluşturulmak istenen "Briand-Kellog" paktına tereddütsüz katılmak için "Litvinof" protokolünü onaylamıştır. Bu protokol ile harbin çıkmadan önlenmesi ve devletlerarasındaki sorunların barışçı yollarla çözmenin gayreti içinde olmuştur. Savaş gerginliğinin arttığı ve savaşın önlenemediği durumlarda da önleyici tedbirlerle katılmakta tereddüt göstermemiştir. Bir taraftan önleyici tedbirlere katılırken, diğer taraftan bizim dışımızdaki bir ülkeye karşı

¹⁰¹ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, 2.Baskı, İmge Kitapevi, 2005, s. 74,76.

¹⁰² Ibid, s. 79.

savaşan bir ülke ile bile dost olmanın gayretini göstermiştir. Bunun bir örneğini Milletler Cemiyeti'nin yesi olarak, Habeşistan'a sal Atatürk'ün barışçı politikası yalnızca sözde kalmamış icraatlarla da desteklenmiştir. Bu maksatla, Türkiye Milletler Cemiyetine katılmış, Balkan, Akdeniz, Sadabat vb. paktlarının oluşumunda nc olmuş, bu platformlarda ye olarak düşüncelerini açık ve net bir biçimde ortaya koymuştur. Harbi kanun dışı sayan ‘‘Briand-Kellog’’ paktına ‘‘Litvinof’’ protokolü ile katılarak harbi önlemenin ve anlaşmazlıkları barışçı yollarla zmenin çarelerini aramıştı. Savaşın söz konusu olduğu anlarda ise bir taraftan önleyici tedbirlere katılırken, diğer taraftan bizim dışımızdaki bir ülkeye karşı savaşan bir ülke ile bile dost olmanın yollarını aramaktan geri durmamıştı. Türkiye, Habeşistan'a saldıran İtalya'ya karşı Milletler Cemiyeti'nin yesi olarak zorlama tedbirlerinin uygulamasına katılmıştır.¹⁰³ kendi şartları içinde değerlendirilerek, bağımlılığa yol açacak tek boyutlu bir politika izlenmekten kaçınılmış ve ebedi düşmanlık yaklaşımına yer verilmemiştir. İtalya'ya karşı zorlama tedbirlerine katılırken diğer taraftan Milano'da İtalya ile ‘‘Akdeniz Statkosuna Saygı’’ antlaşmasını imzalamıştır.

1.1. Temel zellikler

Atatürk, yıkılan Osmanlı devletinin enkazından bağımsız yeni bir Türk devletinin kurulmasında en önemli paya sahip kişi olarak yeni devletin kurucusu unvanını taşır. Yeni devletin kurulmasında, hem toplumun hem de devletin ağdaş esaslarla yeniden oluşturulmasında herhangi bir devlet adamı özelliklerinin çok ötesinde belirleyici bir lider olarak görev üstlenmiştir.

Onun yol gösterici ilkeleri, uygulamaları ve düşünceleri dış politikanın şekillenmesinde de etkili olmuştur. Tam bağımsızlık ve ağdaş uygarlığın gereği olarak kabul edilen batılılaşma hedefine ulaşmak amacıyla barışsever temelli bir dış politika yaklaşımı özellik olarak ön plana çıkmıştır. Çünkü lm kalım mücadelesinden yeni çıkmış ve jeopolitik özelliği dolayısıyla birçok krizin yaşandığı bölgeye yakın bir devlet olması sebebiyle yeni kurulan Türk devletinde bunun ön planda olması kaçınılmaz bir gerekliliktir.

¹⁰³ Sami elik, *Atatürk ve Liderlik*, 1. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul 2010, s. 157-158.

Atatürk, dış politikadaki uygulamalarında da esas mesleği olan askerlikten esinlenmiştir. Stratejik ve taktik esasları veren talimnameler ve diğer ilgili kitaplar, “bu düşünce ve esaslar sadece bir tutamak ve örnektir; komutan, bu örneklerden yararlanarak durumun, görevin ve ihtiyaçların icabına göre sevk ve idaresini düzenler” diyerek kuramlara ve kurallara körü körüne bağlanmamayı, gerçek ihtiyaçları göz önünde tutarak onlardan esinlenerek harekâtın idaresini istemektedir.¹⁰⁴ Mustafa Kemal tüm yaşamı boyunca sergilediği bu yaklaşımını Cumhurbaşkanlığı süresince de sürdürmüştür.

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin izleyeceği dış politikaesaslarını, yazdığı tek bir eserde toplu olarak ele almamıştır. Bu konudaki görüş ve yaklaşımlarını değişik zamanlardaki meclis içi ve dışında yaptığı konuşmalarda, meclis çalışmalarında ve Cumhurbaşkanı olarak çıktığı yurt gezilerinde ifade etmiştir. Ayrıca kabul ettiği yerli ve yabancı devlet yetkilileri ve gazeteciler ile yaptığı görüşmelerde de bu konudaki yaklaşımlarını belirtmiştir. O, bu yaklaşımlarını dış politika ile ilgili meselelerin çözümünde uygulamalarıyla ortaya koymuştur.

Atatürk, okumuş, öğrenmiş ve öğretmek için de yazmıştır. O, dış politikaya yönelik alınan karar ve uygulamalarda tek bir olay ya da düşünce yaklaşımının etkisinde kalarak uygulamalara yönelmemiştir. Farklı görüş ve düşünceleri i irdeleyerek sorunun kapsam ve çözümüne yönelik kendine özgü bir bileşkeye ulaşmıştır. Atatürk, hangi yazarları okuduğu ve esin kaynağının neresi olduğu yolundaki bir soruya, çok okuduğu, ancak her şeyi eleştirerek okuduğu ve esin kaynağının Türk ulusundan başkası olmadığı biçiminde verilen cevabı olumlu karşılamıştır.¹⁰⁵

Ölümünden kısa bir süre önce 1959 yılında Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Ata'dan ile yapılan röportajda, kız kardeşi Atatürk'ün çalışma hayatı ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“O'nun muayyen bir çalışma saati yoktu ki!... Çalışmadığını sandığımız zamanlar bile çalışırdı... O'nun meşhur yemek sofraları, bir ziyafet ve eğlence alemi değildi. Birçok tarihi kararlar o sofralarda fikir istişarelerinden sonra verilirdi. Atatürk başkalarının düşünce ve mütalaalarına çok ehemmiyet verirdi... Bilhassa sabaha karşı çalıştığı çok vakidir... Yalnız başına gün

¹⁰⁴ Cihat Akçakayalıoğlu, *Atatürk Komutan İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle (İkinci Baskı)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1988, s. 535.

¹⁰⁵ Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar Düşünürler Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 1.

doğana kadar çalışma odasında yorulurcasına meşgul olduğu günleri çok bilirim...”¹⁰⁶

Türk İstiklal Harbi kazanıldıktan sonra Mustafa Kemal’in yeni Türk Devleti’nin ilk Cumhurbaşkanı olarak seçilmesiyle devlet adamlığı başlamıştır denilemez. Gerçekte O, Türk Bağımsızlık Mücadelesini sürdürürken ve bundan önceki dönemlerde de bir devlet adamı koşullarının içinde yetişmiş ve pişmiştir. Kurtuluş Savaşı öncesi ve sırasında içinde bulunduğu ortamın özellikle siyasi yapısı ve koşulları, Atatürk’ün bir devlet adamı niteliklerine sahip olmasına katkıda bulunan etkenlerin başında gelir. O’nun devlet adamlığı ve siyasi liderliği, Türkiye’nin sorunlarına, devrimlerine ve Türk halkının refahına yönelik alanlarda bir direktif ve yön verici oluşuyla belirir. Bu alanlarda Atatürk, genel olarak hedef göstermiş, amaçları belirtmiştir.¹⁰⁷ Bunun gereği olarak belirli bir ideolojinin takipçisi ve uygulayıcısı olmamıştır.

Atatürk’ün esaslarını tespit ederek uyguladığı dış politikanın özellikleri O’nun söz ve uygulamalarında açık bir şekilde görülür. Atatürk’ün ileri sürdüğü görüşler bir bütün olarak ele alınarak incelenirse, günümüzde de geçerli olan ilke ve esasları ihtiva ettiği anlaşılır. Atatürk’ün, bir akademisyen gibi ele aldığı dış politikadaki yaklaşım ve uygulamalarında, içinde bulunduğu döneme bağlı olarak dış politikaya getirdiği ve olumlu sonuçları alınmış çözümler ve temel esaslar vardır. O’nun Türk Dış Politikası için ortaya koyduğu bu temel esaslar, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan günümüze kadar Türk Dış Politikası’na yön vermiş ve günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir.

Atatürk’ün dış politikasının ayırt edici bir özelliği, bağımsızlıktan hemen sonra gelen askeri rejimlerin gösteriş ve pervasız girişimler biçiminde özetlenebilecek serüvenci dış politikalarına benzememesidir. Atatürk’ün bu ilkesinin dikkatli bir incelemesi, onu oluşturan iki parçası arasında sıkı bir bağlantı ortaya çıkarmaktadır. Atatürk, modernleşme yolunda toplumsal ve ekonomik devrimleri başlatmış bir liderdir. O’nun “yurtta barış”ı kurmaya yönelik çabaları, serüvenciliği ve geçmişte ortaya çıkan düşmanlıkları reddeden ve devletlerarasındaki ideolojik farklılıkları bir kenara bırakan “dünyada barış” politikasını da etkilemiştir.¹⁰⁸ Sergilenen bu yaklaşımla her alanda başlatılan devrimlerin süratle

¹⁰⁶ Şemsi Belli, *Makbule Atadan Anlatıyor-Ağabeyim Mustafa Kemal*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1959, s. 85.

¹⁰⁷ Muzaffer Erendil, *Çok Yönlü ...*, s. 242.

¹⁰⁸ Oral Sander, *Türkiye’nin Dış ...*, s. 77- 78.

uygulamaya konulup sonuçlarının alınması için gerekli zaman ve vasıtaların oluşturulmasına imkân sağlayan yurt içi ve yurt dışı barış ortamı gerçekleştirilmiştir.

Atatürk, dış politikasının temel hedefleri olarak; ‘bağımsızlığın korunması’, ‘batılılaşma’, ‘çağdaşlaşma’, ‘yurtta barış, dünyada barış’ ve ‘hukuka bağlılık’ ilkelerini benimsemiştir. Türk Ulusu’nun uluslararası toplumun bir üyesi olabilmesi için “çok yönlü bir dış politika” izlemesi gerektiğini vurgulamıştır. Dış politikada; “gerçekçi”, “dürüst”, ve “açık olunması” anlayışını benimsemiştir. Aynı zamanda, ülke güvenliğinin sağlanmasını ve geliştirilmesini temel çıkış noktası olarak kabul etmiştir. Kalıcı ve sürdürülebilir bir dünya barışının, ancak “ortaklaşa yüksek ideallere” sahip olunması ve bu ideallerin canlı tutulmasına özen gösterilmesi ile mümkün olabileceğini vurgulamıştır. Atatürkçü çağdaşlaşma, aynı zamanda dış politikamızın hedeflerini çok iyi belirlemeyi, ulusal çıkarlarımıza uygun olarak tespit etmeyi ve gelişen dünya koşullarına göre sürekli güncelleştirmeyi içermektedir. Dış politikada Atatürk’ün hiçbir zaman “ulusal egemenlik ilkesinden” ve “ulusların egemen eşitliği” ilkesinden ödün vermediği görülmüştür. En zor zamanlarında bile dış politikada karar alacak ve yürütecek olanların ulusa dayanmalarını ve ulustan yetki almalarını önermiştir. Ancak bu sayededir ki, uluslararası ilişkilerde “egemen eşitlik” ilkesini yaratabilmiştir.¹⁰⁹

Lozan’dan sonra barış siyasetini bütün dünya devletlerine empoze etmeye çalıştığı gibi, modernleşmek yolunda da önemli adımlar atılmasının gerekliliğine inanan Atatürk, 29 Ekim 1923’te, Fransız yazarı Maurice Pernot’ya verdiği demeçte, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünün, Avrupa ile bağlarını kestiği anda başladığını, asrî bir devlet olmak için Batıya yöneleceklerini açıklamış¹¹⁰ ve

“Osmanlı İmparatorluğunun sükutugarbe karşı elde ettiği muzafferiyetlerden çok mağrur olarak, kendisini Avrupa milletlerine bağlayan rabitaları kestiği gün başlamıştır. Bu bir hata idi, bunu bir daha tekrar etmeyeceğiz.... Pek büyük memnuniyetle malûm olacak şey, siyasetimizin, anelerimizin, menâfimizin (çıklarlar) bizi fikr-i temâyül itibarıyla bir Avrupa Türkiye’si, daha doğru garba teveccüh (yönelme) etmiş bir Türkiye arzu etmeye meylettirmiş olacaktır...”¹¹¹

¹⁰⁹ Hasret Çomak, “Türk Siyasal Yaşamında; Türk Çağdaşlaşması, Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Türk Devrimi”, (der. Hasret Çomak), 21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi, Umuttepe Yayını No: 40, Eylül 2010, s. 9, 10.

¹¹⁰ Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün..., s. 506.

¹¹¹ Atatürk’ün Söylev..., , Cilt: III, 1989, s. 91.

demmişti. Mustafa Kemal'in temel politikalarından ve hedeflerinden biri de Batı ile bütünleşmek ve modernleşme noktalarında toplanmaktaydı. Demokratik sisteme geçiş ve bunun uygulanışı da bunun en açık delillerinden biridir.

Atatürk, Türk Dış Politikasını barış ve güvenlik ilkelerine dayandırmıştı. TBMM'nin üçüncü dönem ikinci toplanma yılını açarken 1 Kasım 1928'de yaptığı konuşmada:

“Efendiler! Dış siyasetimizde dürüstlük, memleketimizin emniyetine ve inkişafının (gelişme) dokunulmazlığına dikkat, tuttuğumuz yola kılavuz olmaktadır.”¹¹²

diyen, Atatürk, hem Türkiye için hem de bütün dünya için devamlı ve sağlam bir barışın hâkim olmasını istemiştir.

Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla uluslararasıdaki itibarlı, şerefli ve eşit yerini almış ve bunu tescil ettirmiştir. Bundan sonra, Türkiye, ortak sınırları olduğu devletlerle arasında geçmişte meydana gelen acı dolu olayları unutarak, barışın hâkim olduğu bir ortamda yaşamayı hedef alan yeni politikası pasif bir yaklaşımı değil, gerektiğinde askeri gücümüzün kullanılmasını da ele alan aktif bir politikadır. Bu maksatla Türk Ordusu'nun çağın gereklerine uygun olarak donatılmasına, eğitilmesine önem verilerek caydırıcılık kabiliyetine sahip olması hedeflenmiştir. Bir anlamda caydırıcılığa sahip Türk Ordusu, barış politikasının uygulama vasıtalarından biri olmuştur.

Devletler topluluğunda şerefli, onurlu, namuslu bir makam sahibi olmak ve kesin bir biçimde bağımsızlığına saygı gösterilmesini sağlamak, Türkiye'nin takip ettiği dış politikanın amacıdır. Atatürk dış siyasetin iç siyasetle sıkı bir ilişkisinin olduğunu ve dış siyasetin iç kuruluşa dayanması gerektiğini 1923 yılında şöyle ifade etmiştir:

“Dış siyaset bir toplumun iç kuruluşu ile sıkı şekilde ilişkilidir. Çünkü iç kuruluşa dayanmayan dış siyasetler daima mahkûm kalırlar. Bir topluluğun iç kuruluşu ne kadar kuvvetli, sağlam olursa, dış siyaseti de o nispette güçlü ve dayanıklı olur. Dış siyaset, iç kuruluş ve iç siyasete dayandırılmak zaruretindedir, yani iç kuruluşun tahammül edemeyeceği genişlikte olmamalıdır. Yoksa hayali dış siyaset peşinde olanlar, dayanak noktalarını kendiliğinden kaybederler.”¹¹³

¹¹² Ibid, Cilt: I, 1989, s. 374.

¹¹³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: II, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Türk Tarih Kurumu Basım evi, Ankara 1952, s. 101, 163.

Atatürk, millî düşüncelerle insanî duyguları birleştirerek, dış politikada ağırlığını ortaya koymuştur. Her şeyden önce, millî varlığımız korunmalı ve sınırlarımız muhafaza edilmeliydi.

Kurtuluş Savaşının zaferle sona ermesinden sonra Atatürk, Lozan Barış Antlaşması'nda çözüme varılmamış konularda Türkiye'nin ulusal çıkarlarını korumayı ve Türkiye'nin egemenliğine sınırlama getiren öğeleri ortadan kaldırarak tam bağımsızlığı gerçekleştirmeyi hedef almıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için de “Yurtta sulh, cihanda sulh” politikasını uygulayarak dünya barışına da katkı sağlamıştır.

Türkiye, dış politikasında açıklıkla beraber devletlerarasındaki karşılıklı saygı ve güvene dayanan işbirliğine büyük önem vermişti. Dış ilişkilerde sürekli bir barışın mevcudiyeti ile beraber ülke içerisinde gerçekleşen her alandaki devrimlerin yaratacağı kalkınma ve huzurun sağlanmasında güven duygusu önemli bir yer işgal etmiştir. Atatürk 1 Kasım 1926'da, bu hususta:

“Muhterem Efendiler! Biz beynelmilel (milletlerarası) münasebatta (münasebetlerde) mütekebil (karşılıklı) emniyet ve riayet istidaf (hedef) eden açık ve samimî politikanın en hâr (ateşli) taraftarıyız...”¹¹⁴

diyordu. Musul sorunun dış politikada öncelikli bir yer işgal ettiği 1926 senesinde dahi Türkiye karşılıklı güven duygusu içinde SSCB ile dostluk içeren ilişkilerini sürdürürken aynı zamanda Batı'ya da dost elini uzatırken şöyle¹¹⁵ demiştir:

“Türkiye'nin emniyetini gaye tutan hiçbir milletin aleyhine olmayan bir barış istikameti bizim daima prensibimiz olacaktır.”¹¹⁶

Atatürk, her şeyden önce millî dış politikanın tanımını yaparak onu tatbik etmiştir. Dış politikanın başarısının ancak millî bir politika izlemekle mümkün olacağını aşağıdaki sözleriyle ortaya koymuştur.

“Bizim açık ve uygulanabilir gördüğümüz politika millî politikadır. Dünyanın bugünkü genel şartları yüzyılların beyinlerde karakterlerde biriktirdiği gerçekler karşısında hayalperest olmak kadar büyük hata olmaz. Tarihin ifadesi budur, ilmin aklın mantığın ifadesi böyledir. Milletimizin güçlü mutlu ve kararlı olarak yaşayabilmesi için, devletin her yönüyle millî bir politika

¹¹⁴ Atatürk'ün Söylev ..., Cilt: I, 1989, s. 367.

¹¹⁵ Sami Çelik, Atatürk ve ..., s. 160-161.

¹¹⁶ Atatürk'ün Söylev ..., Cilt: I, 1989, s. 388.

izlemesi ve bu politikanın bünyemize tamamen uygun ve dayalı olması lazımdır.”¹¹⁷

Millî politikanın bir parçasını oluşturan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası millî gücüne dayanır. Türkiye'nin iç ve dış güvenliğini ifade eden “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi nihai bir hedeftir.

Bazı bölümlerini Atatürk'ün bizzat kendisinin kaleme aldığı basımını ve okullarda okutulmasını yakinen takip ettiği dört ciltten oluşan Türkiye Cumhuriyeti-Tarih IV adlı ders kitabında Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika hedefi şöyle belirtilir:

“ Türkiye Cumhuriyeti haricî siyasetinin esas hedefi yurtta sulh, cihanda sulhtür. Cumhuriyet Hükûmeti, başka devletler karşısında, kendi siyasetinin istiklâline hürmet edilmesini büyük bir hassasiyetle istediği ve memleketin millî haklarına yabancıların dokunmasına tahammül edemediği kadar, başka devletlerin de hakkına ilişmez. Cumhuriyet Hükûmeti yurtta sulh gayesini gerek komşular ile gerek uzak ve yakın diğer devletlerle samimî dostluk münasebetlerinin daima inkişafına çalışmakla temin ve idame eder. Bu maksatla etrafımızdaki komşuların hemen hepsi ile dostluk ve ademi tecavüz (saldırmazlık) muahedeleri (antlaşma) akdetmiştir. Ademi tecavüz muahedesi, devletlerin birbirlerine tecavüz etmeyeceklerine dair mütekabil taahhütte bulunmaları demektir. Cumhuriyet Hükûmeti, cihan sulhünü idame ve takviye için samimi olarak faaliyet sarfından geri durmaz. Millî hakları hariçte saydırmak, millî hudutların emniyetini daima arttırmak, memleketin haricî ticaretini genişletmek, Türkiye'nin milletler arasındaki mevkiini lâyük olduğu en yüksek ve şerefli derecelerde tutmak ve daima daha çok şereflendirmeğe çalışmak cümhuriyet haricî siyasetinin göttüğü esas vazife gayeleridir.”¹¹⁸

Kurtuluş savaşından sonra, batı modeli bir siyasi yapılanmaya giden Türkiye Cumhuriyeti Devleti, o dönemki Batı devletlerine karşı “tarafsız” bir politikayı tatbik etmiştir. Bu politikanın uygulanmasının başlangıç aşamasında Türkiye'nin Batı devletleriyle ilişkilerini “eşitlik temeline dayanan” bir ilke içinde düzenleyerek uygulama çabası kolay gerçekleşmemiştir. Atatürk'ün dış politikada titizlikle tutunmuş olduğu eşitlik ilkesi, Türkiye ile egemen devletler arasında hukuki bakımdan mutlak eşitlik olması anlamına geliyordu.¹¹⁹ Osmanlı Devleti zamanındaki kapitülasyonlardan yararlanan devletler aynı ayrıcalıklarının sürdürebilecekleri umuduyla Türkiye Cumhuriyeti Devletine karşı başlangıçta kendileriyle eşit olduğu bir anlayış sergilememişlerdir. Bunun örneğini

¹¹⁷ Mustafa Kemal Atatürk Nutuk, Cilt: II, 1960, s. 437.

¹¹⁸ Türkiye Cumhuriyeti, Tarih IV, Maarif Vekaleti, İstanbul 1931, s. 202.

¹¹⁹ Hasan Berke Dilan, Türkiye'nin Dış ..., s. 3,4,6.

Ankara'nın başkent olmasıyla bazı devletlerin elçiliklerini Ankara'ya taşıtmamalarında da görebiliriz. Ancak, yeni kurulan Türk Devleti kurulduğu andan itibaren eşitlik ve tam bağımsızlığına zarar verecek hiçbir oluşumu ve yaklaşımı kabul etmeyerek reddetmiştir.

1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşmasıyla Türkiye'nin o dönemin en güçlü devletleriyle sınır komşusu olması, jeopolitik gerekçelerin de etkisiyle Türkiye'nin izleyeceği dış politikayı şekillendiren temel unsur olmuştur. Uygulanan dış politikada temel ilke barışa dayalı “Yurtta sulh, cihanda sulh ” prensibinden kaynaklanan bir politikadır. Ancak bu yaklaşımda “tam bağımsızlık ilkesini zedelememek” şartıyla barışçı tutum sürdürülebilir. Yoksa bu barışçı yaklaşım “her ne pahasına olursa olsun barış” anlamında durağan bir barış politikası değildir.

Bu nedenle Atatürk, güçlü bir orduya sahip olmanın gereğini ve önemini savunmuş ve 1 Kasım 1928'de, T.B.M.M.'nin üçüncü dönem ikinci toplanma yılını açarken:

“Esaslı ıslahat ve inkişafat (gelişmeler) içinde bulunan bir memleketin hem kendisinde, hem muhitlerinde (çevre) sulh ve huzuru cidden arzu etmesinden daha kolay izah olunabilecek bir keyfiyet olamaz. Bu samimî arzudan mülhem (doğmuş) olan haricî siyasetimizde memleketin masuniyetini (korunmuş olma) , emniyetini, vatandaşların haklarını herhangi bir tecavüze karşı bizzat müdafaa edebilmek kudreti de bilhassa gözde tuttuğumuz noktadır. Kara ve deniz ve hava ordularımızı bu memlekette sulhu ve emniyeti masun bulunduracak bir kuvvette muhafazaya bunun için çok ehemmiyet veriyoruz. Cumhuriyet hükümeti, milletler arasında emniyet misâkları (sözleşme) akdi için hususî bir gayret göstermektedir. Bize teklif olunan Kellog misâkına iltihak için de aynı samimiyetle muvafakatimizi bildirdik.”¹²⁰

demıştır. Barış temelli güvenlik örgütleri kurmak, bunlara üye olmak, bu maksatla ittifaklara dâhil olmak da dış politikanın dâhilindedir.

Atatürk, dış politikada denge politikasının takbine büyük önem vermişti. Lozan'dan sonra özellikle İngiltere, her fırsatta Musul'da Türk haklarını tümüyle ortadan kalkması yönünde çaba gösteriyordu. Türkiye, İngiltere'nin bu davranışlarına karşı dengeleyici bir çözüm olarak, Bulgaristan'la 18 Ekim 1925'te, SSCB ile 17 Aralık 1925'te, Fransa ile 30 Mayıs 1926'da (Suriye ve Lübnan üzerinde sahip olduğu yetkiye dayanarak) ve İran'la 22 Nisan 1926'da dostluk ve iyi komşuluk antlaşmalarını imzalamıştı. Moskova'nın iç bunalımlarına dönük olduğu bir tarihte, Ankara'nın Batı ile arasının açık olması nedeniyle

¹²⁰ Atatürk'ün Söylev..., 1989, s. 374- 375.

SSCB dış politikasını desteklemiştir. 1930'lu yıllarda Akdeniz'de beliren İtalyan tehlikesine karşı Türkiye denge unsuru olarak revizyonist olmayan Batı'yı daha uygun görmüştür. Bunun nedeni ise Sovyetler Birliği belirtilen gelişmelerin olduğu tarihte tüm dikkatini Almanya'ya çevirmiş olmasından dolayı, gelecekte İtalya'ya karşı Türkiye'ye askeri bir yardımı ve savunmayı düşünmemiş olmasıdır.¹²¹

Tam bağımsızlığın, siyasî, malî, ekonomik, adlî, askerî, kültürel ve benzeri her alanda tam serbestlik olduğunu ifade eden Atatürk, uluslararası ilişkilerde başkalarının iç işlerine karışmama ilkesine önem veren bir stratejiyi uygulamış, buna aykırı her oluşuma karşı çıkararak daima en sert tepkiyi göstermiştir. Lozan Barış Antlaşması'ndaki Boğazlar üzerinde Türkiye'nin tabii olduğu kısıtlamalara 1936 Montrö Antlaşmasıyla son vermiştir. Azınlık okullarının Türkiye Cumhuriyeti yasalarının gerektirdiği kurallara uymayı kabul etmemeleri üzerine, derhal bu okulları kapatan bir yasa yürürlüğe sokulmuştur. Her türlü sorunun çözümünde barışçı bir yaklaşım sergilemiş, ancak Hatay ve Türk ve Rum ahalinin mübadelesi (Etablı) sorunlarında gerektiğinde silahlı gücün devreye sokulabileceği de karşı tarafa sergilenmiştir.

Atatürk, diğer ülkelerle kurulan ilişkileri ve antlaşmaları salt askeri bir işbirliği açısından ele almamış, antlaşmaların kültür ve ekonomi ile güçlendirilmesini istemiştir. Balkan gazetecilerinin de katıldığı Çankaya köşkünde verilen 1938 yılında çay ziyafetinde Atatürk, Balkan Antantı hakkında yaptığı konuşmasında:

“Dünyada, şimdiye kadar, başka başka milletlerin birlik kurdukları ve asırlarca beraber yaşadıkları, tarihte görülmüştür. Bizim kurmak istediğimiz birliğin tarihte geçmiş olan birliklerin çok üstünde olmasını isteriz. Tarihi bu kadar yüksek bir idealin esas temel taşı, yalnız geçici politika esaslarında kalmaz. Bunun esas temel taşları lâzımdır ki, kültür ve ekonomi cevherleriyle dolu olsun. Çünkü kültür ve ekonomi her türlü siyasete yön veren temel esaslardır.”¹²²

diyerek kurulacak birliklerin esaslarını vermiştir. O'nun 1938 yılında söyledikleri, günümüzde Avrupa ve Asya'da kurulmuş ve kurulmaya çalışılan devletlerarasındaki birlik ve örgütlerin esaslarının neler olması gerektiği yönünde ipuçları vermektedir.

¹²¹ Sami Çelik, *Atatürk ve ...*, s. 159-160.

¹²² *Atatürk'ün Söylev ...*, Cilt: II, 1952, s. 281- 282.

Atatürk'ün çöken Osmanlı İmparatorluğu'nun takip ettiği yanlış dış politika uygulamalarından çıkardığı sonuçlar ve tarihi deneyimler sonucu belirlediği millî dış siyasetin unsurlarının esasları şunlardır:¹²³

- Her şeyden önce kendi gücümüze dayanmak,
- Millî sınırlarımız içinde kalmak,
- Gerçekleştiremeyeceğimiz emeller peşinde koşmamak,
- Milletlerarası ilişkilerde eşitliğe dayanan karşılıklı ilişkiler, dostluklar kurmak ve antlaşmalar imzalamak.

- Millî politikayı yürütürken her zaman iç teşkilâtı dikkate almak,
- Diğer devletlerin iç politikalarından ve yönetim sistemlerinden etkilenmemek,
- Dış politikada, diplomaside bilim ve teknolojiyi yol gösterici olarak kullanmak.

Atatürk Türk iye'nin dış politikasının esaslarını tespit ederken uluslararası ilişkilerde geçerli olan ilkelerle, ülkenin ulusal çıkarlarını her zaman dikkate almıştır. Yeni kurulan bir devlet olarak o dönemin büyük devletlerinin yayılma yollarının üzerinde bulunması ve jeopolitik önemi nedeniyle Türkiye tarafından izlenecek dış politikanın uluslararası ilişkilerdeki gelişmelere göre belirlenmesi dış politikada dinamik bir oluşuma imkân sağlamıştır. Gerçekçi ve dinamik dış politikanın uygulanması sonucu olarak Türkiye o dönemin büyük devletleriyle eşitliğe dayanan dostluk ilişkilerini sürdürmeye çalışırken hem Milletler Cemiyeti gibi uluslararası barışçı oluşumlara üye olmuş hem de komşularıyla bölgesel antlaşmalar yapmıştır.

1.2. Prensipler

Atatürk'ün dış politikasının özellikleri ile bunların nitelikleri incelendiğinde günümüzde de geçerli olan esasları görürüz. Bu prensipler:

- Gerçekçilik
- Teslimiyetçi Olmamak
- Maceracılıktan Uzak Durmak
- Barışçılık
- Akılcılık
- Hukuka Bağlılık

¹²³ *Atatürkçülük (Üçüncü Kitap)*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1983, s. 60.

- Taktikte Ustalık
- Diyaloga Açık Olmak
- Durumu Detaylı Kavramak
- Güvenilirlik
- Milli Güce Dayanmak
- Milliyetçilik-İnsaniyetçilik
- Eşitlik olarak sıralandırılabilir..

a. Gerçekçilik: Atatürk'ün dış politikasının temel niteliğini, hedef saptamasındaki ustalığı, yani gerçekçi olması oluşturur. Bu hedef Misak-ı Millî'de, gerçekçi ve net bir biçimde ortaya konmuştu. Atatürk, Misak-ı Millî'de belirlenen hedeflerini gerçekleştirinceye değin savaşmış, bu gerçekçi çerçeveden ne bir santim fazlasını istemiş ne de bir santim azına razı olmuştur. Gerçekçi bir dış politika, maceracılıktan uzak bir dış politika takibini gerekli kılar.¹²⁴

Atatürk'ün dış politikası gerçekleştirilemeyecek boş hayallere karşıdır. O, bir yandan Türk milletinin gücünü değerlendirirken diğer taraftan hasım devletlerin ne yapıp ne yapamayacaklarını gerçekçi ve doğru şekilde dikkate alır. “Mağlubiyet ve felâket gününde yeise, zafer gününde ise zafer sarhoşluğuna kapılmamak” gerektiğini belirten Atatürk, karanlık günlerde kendini umutsuzluğa kaptırmamıştır. Ancak, Trakya'yı kurtarıncı da, Meriç'i aşmayı düşünmemiştir. O, feda edilmesi imkânsız millî değerlerden tâviz verilmesini kabul etmeyen; fakat zafer anında soğukkanlı düşünme gücünü yitirmeyip “nerede durulması gerektiğini çok iyi bilen” bir önderdir. Ne Başkomutanlık kanunu gibi kanunların sağladığı geniş yetkiler, ne kazandığı parlak zaferler Atatürk'ün başını hiçbir zaman döndürmemiştir.¹²⁵

Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da, gerçekçi çizgisini sürdürmesinin sonucu olarak 1926 yılında Musul dolayısıyla yeniden savaşa gitmeyip İngiltere'yle anlaşmaya razı olmuştur. Avrupa'da revizyonist ve anti revizyonist blokların ortaya çıkmaya başladığı 1930'larda, Türkiye Avrupa'nın en büyük devletleriyle sınır

¹²⁴ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, Kaynak Yayınları, Ocak 2008, s. 23-24.

¹²⁵ Turhan Feyzioğlu, “Atatürk'ün Dış Politikası'nın Özellik, İlke ve Amaçları”, *Atatürk Türkiye'sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu*, Başkent Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1984, s.2.

komşusu durumunda olmasına ve bu ülkelerin çıkar çatışmaları arasında kalmasına rağmen gerçekçi davranarak herhangi bir serüvene atılmamıştır.¹²⁶

Atatürk'ün çalışma yöntemi yakından incelendiğinde, sorunun uzun bir ön çalışmadan sonra ve tüm yönleri incelendikten sonra olgunlaştırıldığı görülür. Ulaşılan son aşamada da radikal niteliği ağır basan gerçekçi bir çözüm yoluna varıldığı görülmektedir. Bu gerçekçilik, sadece belirli bir durumun olanakları ve koşulları için geçerli olan bir gerçekçilik değildir. O, eldeki imkânlar kadar, zaman unsurunu da devreye sokar. Böylece zaman dilimlerine yaydığı davranış ve tutumunu yönlendirir. Bu bakımdan, Atatürk, temelinde gerçekçilik yatan fakat kapsamı daha geniş olan bir “zamanlama ustası” olarak nitelendirilebilir. O bütün yaşamı boyunca, hiçbir zaman sürprize pirim vermemiştir.¹²⁷

b. Teslimiyetçi Olmamak: Atatürk'ün gerçekçiliği, şartlar ne olursa olsun, sonuna kadar cesur ve onurlu bir direnmeyi öngörür. Bu gerçekçiliğin içinde teslimiyetçilikten, yılgınlıktan eser yoktur.¹²⁸ O, Başkomutanlık Meydan Savaşının ikinci yıldönümü dolayısıyla 30 Ağustos 1924 tarihinde yaptığı konuşmada şöyle demiştir:

“Bir milletin ruhu zapt olunmadıkça, bir milletin azim ve iradesi kırılmadıkça o millete o millete hâkim olmanın imkânı yoktur. Hâlbuki asırların mevlûdu (yeni doğmuş) olan bir ruhu millîye, kavi (güçlü) ve daimî bir irade-i millîyeye hiçbir kuvvet mukavemet edemez.”¹²⁹

En ufak bir ödünü bile, “karışma” durumunda kabul etmeyen Atatürk, kendi döneminde dış politikayı saptarken, hangi türden olursa olsun bir yabancı karışmayı haklı kılacak koşulların oluşturulmamasını, dış politikasının ana ilkelerinden birisi diye benimsemiştir.¹³⁰

c. Maceracılıktan Uzak Durma: Atatürk, Millî Mücadele yıllarından itibaren, milleti ve yöneticileri, hayalci ve maceracı tutumlara karşı uyarmıştır.¹³¹

¹²⁶ Mehmet Gönülöbol, Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 13-14.

¹²⁷ Yüksel Ülken, “Atatürk'te Eğitim-Bilim ve Teknik Anlayış”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, Cilt: IV, Sayı 12, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 555.

¹²⁸ Turhan Feyzioğlu, “Atatürk'ün Dış ...”, s. 3.

¹²⁹ *Atatürk'ün Söylev ...*, Cilt: II, 1989, s. 374-375.

¹³⁰ İzzettin Doğan, “Atatürk'ün Dış Politikası ve Uluslararası İlişkiler Anlayışı”, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayını, İstanbul 1983, s. 184.

¹³¹ Turhan Feyzioğlu, “Atatürk'ün Dış ...”, s. 4-5.

“Büyük ve hayalî şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden dünyanın düşmanlığını, kötü niyetini, kinini bu milletin ve memleketin üstüne çektik. ... Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız kavramlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın sayısını ve üzerimize olan baskılarını arttırmaktansa, tabîî duruma meşru duruma dönelim. Biz yaşamak ve bağımsızlık isteyen bir milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı esirgmeden veririz.”¹³²

Atatürk, aktif bir dış politika izlemiştir. Ancak bu canlılık, gerçekçilik yönünün tabîî bir gereği olarak, serüvenciliğe sürüklenmemiştir. Aktif diplomasi uygulayan Atatürk, başka ülkelerin konularıyla da yakından ilgilenmiştir. Türkiye, 1930'lardaki Avrupa gelişmeleri hakkında, düşüncelerine önem verilen bir ülkeydi. Atatürk, uluslararası alanda ve bölgede işbirliğine katılmayı, aktif dış politikasının gereği olarak uygulamıştır. Silahsızlanma ve 1928 tarihli Briand-Kellogg Paktı konusundaki ilgi ve desteği ile 1934 tarihli Balkan Antantı ve 1937 tarihli Sadabat Paktı konusundaki girişimleri bun yaklaşımın sonucudur.¹³³

ç. Barışçılık: Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği yıllarda bile, sürekli olarak barışa giden çözüm yollarını aramış, barışçı çözüm ihtimalleri ortaya çıkınca bunları el tersiyle itmeyip objektif şekilde değerlendirmeye çalışmıştır. Şerefli bir barışa ancak Yunanlılar karşısında elde edilecek kesin bir askerî zaferle erişilebileceğini görmüştür. Savaşı kazanır kazanmaz, Cumhuriyet'in ilânından önce, milletine “barış içinde kalkınma” hedefini göstermiştir.¹³⁴

Atatürk, Batı Anadolu seyahati sırasında 25/26 Ocak 1923 'de Alaşehir'de halkla yaptığı konuşmada barışa yönelik düşüncelerini şu sözleriyle vurgulamıştır:

“Bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zaferleri değil, iktisat ve ilim ve irfan zaferleri olacaktır. Ordumuzun şimdiye kadar elde ettiği zaferler memleketimizi gerek kurtuluşa kavuşturmuş sayılamaz. Bu zaferler ancak gelecekteki zaferimiz için kıymetli bir zemin hazırlamıştır. Askerî, muzafferiyetimizle mağrur olmayalım. Yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım.”¹³⁵

¹³² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: I, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Maarif Basımevi, İstanbul 1945, s. 195-196.

¹³³ Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi...”, 2000, s. 18.

¹³⁴ Turhan Feyzioğlu, “Atatürk'ün Dış ...”, s. 5.

¹³⁵ *Atatürk'ün Söylev ...*, Cilt: II, 1989, s. 76.

Atatürk, barışın değerini en iyi bilen devlet adamlarından biri idi. Atatürk'e göre insanları mutlu edecek tek araç, onları birbirlerine yaklaştırmak, onları birbirlerine sevdirmek yolundaki girişimlerdir. Onun barışla ilgili sözleri bugün de insanlığa ışık tutacak niteliktedir.

“İnsanları mes’ut edecek yegane vasıta, onları birbirlerine sevdirecek karşılıklı maddi ve mânevi ihtiyaçlarını temine yarayan hareket ve enerjidir. Cihan sulhü içinde beşeriyetin hakikî saadeti, ancak bu yüksek ideal yolcularının çoğalması ve muvaffak olmasıyla mümkün olacaktır.”¹³⁶

Barışa çok büyük değer veren Atatürk, düşmana boyun eğmeğe hazır, teslimiyetçi, hayalci bir “pasifist” değildi.¹³⁷ O elde edilen barışın sürekli olmasının sağlanması için hertürlü hazırlığın yapılmasının gerekli olduğuna inanmıştır. Çünkü haklarını savunma konusunda zayıflık gösteren devletlere saygı gösterilmediğini açık bir şekilde şöyle anlatır:

“Bugün vardığımız barışın ebedi barış olacağına inanmak safdillik olur. Bu o kadar önemli bir gerçektir ki, ondan bir an bile gaflet, milletin bütün hayatını tehlikeye sokar. Şüphesiz, hukukumuz, şeref ve haysiyetimize saygı gösterilmedikçe, mukabil saygıda asla kusur etmeyeceğiz. Fakat ne çare ki, zayıf olanların hukukuna saygının noksan olduğunu veya hiç saygı gösterilmediğini çok acı tecrübelerle öğrendik. Onun için her türlü ihtimallerin gerektireceği hazırlıkları yapmakta asla gecikmeyeceğiz.”¹³⁸

Atatürk, millî hedeflere ulaşılması için dış politika uygulamalarında barışçı yöntemleri savaşa tercih eder. O, askerlik mesleğinden gelen bir kişi olarak savaşın zorluklarının ne demek olduğunu herkesden iyi bilen bir askerdi. Bu sebeple barışın özenle korunmasına inançla çalışan bir liderdi. Atatürk'ün “Yurtta sulh, cihanda sulh”¹³⁹ ilkesi, barışa verdiği değerini ifadesidir. Bu ilke, her türlü sıkıntı ve tehlikeyi göze almak anlamına gelmemektedir. Atatürk, ancak Türkiye'nin temel hedeflerine ulaşıldığında, yani hakları kabul edildiğinde barışa razı olacağına Kurtuluş Savaşında ortaya koymuştu. Atatürk, dünyada gerçek barışın kurulması için savaşların nedenleri üzerinde durulması

¹³⁶ Ibid, s. 306.

¹³⁷ Turhan Feyzioğlu, “Atatürk'ün Dış ...”, s. 5-6.

¹³⁸ Mehmet Gönlübol, , “Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve ilkeler”, *Atatürk Yolu*, İstanbul 1981, s. 276.

¹³⁹ *Atatürkçülük (Birinci Kitap)*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1983.

gerekliliğine inanmıştır. Bu nedenler ortadan kaldırımadan gerçek barışa ulaşılmayacağına bilincindeydi.¹⁴⁰

d. Akılcılık: Atatürk'ün dış politikasında ideolojik dogmalar ve ön yargılara yer yoktur. Sorunların ele alınıp değerlendirilmesinde akıl ve bilim öncelikli bir yer tutar. Bunun gereği olarak, dış politikada ve uluslararası ilişkilerin sürdürülmesinde uzun süreli dostluklara ve düşmanlık yaklaşımı yerine, karşılıklı yarar sağlama ilkesi temel alınmıştır.¹⁴¹

Akılcı dış politika yaklaşımı, uluslararası ilişkilerde ebedî dostluk, ebedî düşmanlık kavramlarına yer verilemeyeceğini gerektirir. Değişen gerçekleri, karşılıklı yararları, akıl süzgecinden geçirerek irdeler. Atatürk, siyasî yapısı çok farklı ülkelerle dostluk ilişkileri kurarak “barış içinde yan yana yaşamın” ilk örneklerinden birini vermiştir. Ancak, dostluk ilişkilerin en sıcak olduğu dönemlerde bile, ideoloji taklitçiliği yapmamıştır. “Akılcı” dış politika yaklaşımı, ön yargılı saplantılardan uzak durmak, çağdaş bilimin sağladığı ışığı, insan aklını ve millet yararını her konuda ve her durumda rehber edinmektir. Atatürk, bu akılcı tutumu ile Çanakkale’de ve Millî Kurtuluş Savaşında karşısında olan eski düşmanları, dost haline getirmeği bilmiştir.¹⁴²

e. Hukuka Bağlılık: Atatürk Dış Politikası'nın temel prensiplerinden biri de “hukuka bağlılık”tır. Şüphesiz, Devletler Hukuku'nun kuralları, iç hukuk kuralları kadar gelişmiş, açıklığa kavuşmuş ve kesin hukuki müeyyidelere bağlanmış değildir. Fakat Türkiye Cumhuriyeti, daima Devletler Hukuku'nun bilinen temel ilkelerine ve antlaşmalara bağlı kalmağa dikkat etmiş, bu bağlılığın çok güzel örneklerini vermiştir.¹⁴³ Bozkurt –Lotus davasında Türkiye'nin yaklaşımı ve uygulaması bunun örneğidir.

Devletler hukukuna saygı ve bağlılık ilkeleri 1923'ten bu yana, Türkiye'nin dış politikada hassasiyetle üzerinde durduğu temel prensipler olmuştur. Antlaşmaların tek taraflı fesih edildiği dönemlerde bile, Türkiye, ahd-e vefa kaidelerine uymuştur. Devletlerarası bir soruna yönelik haklı ve meşru taleplerini antlaşma ve müzakereler yoluyla halletme metodunu tercih etmiştir. Türkiye Montrö'de elde ettiği bütün menfaatleri sadece Lozan Antlaşması'nı feshettiğini ilanla temin edecek kuvvette olduğu ve kimsenin buna mâni olacak vaziyette bulunmadığı bir sırada, bu yolu tutmayıp işi anlaşarak ve gönül

¹⁴⁰ Mehmet Gönübol, Ömer Kürçüoğlu, “Atatürk Dönemi ...”, 2000, s. 22- 23.

¹⁴¹ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 31.

¹⁴² Turhan Feyzioğlu, “Atatürk'ün Dış ...”, s. 7- 8.

¹⁴³ Ibid, s. 8.

rızası olarak yapmayı tercih etmiştir. Türkiye'nin bu tutumu bütün barışseverlerden takdir almıştır. Aynı şekilde Hatay konusu da hukuk kuralları çerçevesinde ve herhangi bir yanlış anlaşılmaya sebebiyet vermeyecek şekilde halledilmiştir.¹⁴⁴

Atatürk'ün anlayışında hukuk, kuvvetten üstün bir yere sahipti. Hukuka bağlılık, Türk Dış Politikası'nın temel bir ilkesini oluşturmuştur.

f. Taktikte Ustalık: Atatürk, hem strateji hem de taktikte başarılı bir liderdir. Karşılaştığı problemlerin hepsine birden el atmayıp bunları ustalıkla öncelik sırası vermiştir. Atatürk; Kurtuluş Savaşı sürerken, Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya gibi ülkeler arasındaki fikir ayrılıklarını çok iyi görmüştür. Bu u ayrılıkları değerlendirerek bunlardan yararlanmasını bilmiştir. Akılcı bir yaklaşımla bu ülkelere karşı düşmanca tutum sergilemeyerek onların kurtuluş mücadelesi veren Anadolu karşısında birleşmelerine neden olacak bir yaklaşım sergilemeyerek bundan kaçınmıştır.¹⁴⁵

Atatürk'ün, yeni Türkiye için zihninde oluşturduğu yapıyı adım adım gerçekleştirmesi de, taktikteki ustalığının göstergesidir. Koşulların olgunlaşmasını beklemeyen ve ulusun desteğini sağlamadan, başarı şansını azaltabileceğinden köklü yapı değişikliğine birdenbire girilmemiştir.¹⁴⁶

g. Diyaloga Açık Olmak: Atatürk, Kurtuluş Savaşı devam ederken bile mücadele ettiği düşmanla diyalog kapısını aralık bırakmıştır. Yapılan kurtuluş mücadelesinin hedeflerinin iyi anlatılması için bu amaçlar gerçekleştirildiği anda da savaşa derhal son vermek üzere, düşmanla barışçı temaslara daima hazır olmuştur. Atatürk, hem düşmanlık hem de dostluk ilişkilerini gereğinden fazla uygulamamıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında Sovyet rejimiyle kurulan dostluğun pürüzlerle dolu olduğunu çok iyi görmüştür. Bu dostluğun temelinde karşılıklı çıkara bir işbirliği çerçevesinde yürütmüştür. Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki dönemde de –meselâ 1930'ların ortalarında İngiltere'yle ilişkiler bir ittifak çerçevesinde gelişme gösterirken, bu ülkeyle bir çatışma ihtimaline göre hazırlıklı bulunmayı da ihmal etmemiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Sami Çelik, "Atatürk ve ...", s. 159.

¹⁴⁵ Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi...", 2000, s. 14-15.

¹⁴⁶ Hüner Tuncer, *Atatürk'ü Dış ...*, s. 24.

¹⁴⁷ Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi ...", 2000, s. 15-16.

Atatürk iki savaş arası dönemin birbirine hasım rejimlerini barındıran uluslararası yapıda, rejim farkı gözetmeksizin dostluklar kurmak suretiyle, çağdaş diplomasinin başka bir başarı koşulunu daha yerine getirmiştir.¹⁴⁸

ğ. Durumu Detaylı Kavramak: Tarih bilgisinin diplomaside önemli yerini bilen Atatürk, bu alanda çok okuyan ve gerekli dersleri çıkararak bir kişidir. Dünü çok iyi bildiği için bugünü gayet ustalıkla kavramış; böylece, yarını da ustalıkla önceden tahmin edebilmiştir. Türk ve İslâm tarihine ait bilgileri, dünü ne kadar başarılı biçimde değerlendirdiğini; Kurtuluş Savaşı döneminde dış dünyayı doğru biçimde algılaması bugünü iyi kavradığını ve 27-29 Kasım 1932’de ABD’li General Mac Arthur’la Ankara’daki görüşmesi sırasında, daha henüz ufukta gözükmeyen II. Dünya Savaşı’yla ilgili olarak yaptığı tahminleri de, yarını nasıl isabetle önceden görebildiğini ortaya koyan örneklerdir.¹⁴⁹

İki büyük asker arasındaki görüş alışverişi tamamlandığı zaman, Atatürk gülererek Mac Arthur’a şunları söylemişti:

“Görüşlerimizde tam birlik var. Ancak, temenni edelim ki, durumu biz yanlış görelim ve dünyanın kaderini ellerinde tutan devlet adamları haklı çıksınlar.”¹⁵⁰

Ancak, ileriye büyük bir ustalıkla görebilme yeteneğine sahip olan Atatürk, geçmişte birçok kez olduğu gibi, geleceğe yönelik saptamalarında da bir kez daha haklı çıkmıştır.¹⁵¹

h. Güvenilirlik: Atatürk, Kurtuluş Savaşı sırasında, Misak-ı Millî’de öngördüğü hedefin ötesinde bir amaç taşımadığını söyleyen ve bunu doğrulayan uygulamalarıyla, güvenilirliğini dış dünyaya kabul ettirmiştir. Kurtuluş Savaşı’ndan sonra da, 1930’ların ortalarında dünyada kaba kuvvete başvurmanın yaygınlaştığı bir dönemde, Atatürk, bu yola iltifat etmeden ülkesinin haklı isteklerini dile getirirken, herkesçe bilinen güvenilirliğinden dolayı anlayış ve destek toplayabilmiştir. Atatürk dış politikanın kişilere bağlı olmaksızın devamlılığını vurgulamak suretiyle, diplomaside güvenilirliğin diğer bir gereğini yerine getirmiştir.¹⁵²

¹⁴⁸ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 24.

¹⁴⁹ Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi...”, 2000, s. 16- 17.

¹⁵⁰ *Atatürk’ün Söylev ...*, Cilt: III, 1989, s. 135.

¹⁵¹ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, 2008, s. 25.

¹⁵² Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi...”, 2000, s. 17.

1. Millî Güce Dayanmak: Atatürk'e göre Türkiye, öncelikle kendi milli gücüne dayanmalıdır. Türkiye'nin barış içinde yaşayabilmesi, kendisine yönelecek tecavüzleri bertaraf edecek derecede güçlü olmasını gerektirir. Diğer devletlerle eşitlik ve işbirliğine dayalı ilişkilere girmesi ve bölgesindeki devletlerle ittifaklar kurması gücüne olumlu katkı sağlar. Bu amaçla Türkiye 1934'te Balkan Paketi'nin, 1937'de ise Sadabat Paketi'nin kurulmasına öncülük etmiştir.

Atatürk, büyük devletlerle ittifaklar kurulmasına sıcak bakmamıştır. Çünkü büyük bir devletle ittifak durumunda, iki müttefik devlet arasındaki ilişkiler, kolaylıkla “koruyucu devlet” ve “koruma altındaki devlet” ilişkilerine dönüşebilir ve bu ittifakların karşılığı, çoğunlukla güçsüz ulusların sırtından çıkarılırdı.¹⁵³

Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nı başlatırken, içinde bulunduğu çok ağır şartlarda bile, kendi gücüne dayanmayı esas tutmuş ve milleti bu yolda seferber etmiştir. Atatürk, Osmanlı Devleti'nin çöküş sebeplerinden birinin, kendi gücüne dayanmaktan uzaklaşmaktan kaynaklandığını tespit ederek aynı yanlışa düşmemeye dikkat etmiştir. Uluslararası alanda kendi gücüne dayanmayan ülkelerin yaşama hakkına sahip bulunmayacaklarını görmüştür. Devletin çıkarları gerektirdiğinde bir ittifaka girmesi, ülkenin asıl olan kendi gücünü artırabilecekti. Üstelik kendi gücüne dayanmaya öncelik veren bir devlet, böyle bir ittifak içinde ezilmekten de kurtulacaktı. 1936 yılında, Türkiye'nin İngiltere'yle Akdeniz Paketi çerçevesinde giriştiği ittifak ilişkisi, Atatürk'ün millî güç anlayışının tabii sonucudur.¹⁵⁴

i. Milliyetçilik–İnsaniyetçilik: Atatürk, yeni kurulan Türk devletine millî bir yapı kazandırmaya çalıştığı, hem iç, hem dış politikada milliyetçilik çizgisinde hareket etmesine rağmen, bunu aşırılığa götürmemiştir. Bunun nedeni Atatürk, milliyetçiliğinin yanı sıra, insaniyetçi değerlere sahipti.¹⁵⁵

Atatürk, dünya toplumunu tek bir aile ve bütün milletleri birbirleriyle akraba gibi görüp, herhangi bir ülkenin sorunlarını, bütün insanlığın sorunu gibi değerlendirilmesi gerektiği inancıyla hareket etmiştir.

¹⁵³ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 29.

¹⁵⁴ Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi ...”, 2000, s. 18.

¹⁵⁵ *Ibid*, s. 19.

j. Eşitlik: Misak-Millî'nin ana maddelerinden biri de, egemenlik ve eşitlik. Atatürk, Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında egemenliği ve eşitliği dış politikamızın temel hükümleri saymıştı. Türkiye ile diğer egemen devletler arasında yasal açıdan mutlak eşitliğin muhafazası temel ilkeydi.¹⁵⁶

Atatürk'ün dış politikada titizlikle takip ettiği eşitlik prensibi, Türkiye ile diğer egemen devletlerarasında hukuki bakımdan eşitlik sağlanmasını öngörüyordu. Lozan konferansında önemle üzerinde durulan eşitlik prensibi, Konferans sonrasında da Türkiye'nin uygar dünyada eşit ve saygın bir devlet olarak varlığını devam ettirmesini sağlamıştır.¹⁵⁷

1.3 Hedefler ve Amaçlar

Mustafa Kemal Kurtuluş Savaşı'na üç temel ilke ile başlamıştır; bağımsızlık, eşitlik ve ulusal sınırların tanınması. Bunları elde etmek için asker olmasına rağmen daima kaçındığı ve son çare olarak kabul ettiği savaşa başvurmak zorunlu hale gelmişti. Mustafa Kemal şöyle diyordu:

“Savaş kaçınılmaz ve yaşamsal olmalıdır. Bir ulusun hayatı söz konusu olmadıkça savaş bir cinayettir.”¹⁵⁸

Ancak, savaşırken bile bölgede barış ve istikrarın korunması ve gelecekte Türk devleti için olumlu bir uluslararası atmosfer yaratabilmek için her zaman barış görüşmelerine kapıyı açık tutmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, bu anlayışla hareket ederek, barışçı bir politika izlemiştir. Böyle bir politikanın ısrarlı bir biçimde uygulanması, Türkiye Cumhuriyeti'ne olumlu bir uluslararası atmosfer yaratmıştır.¹⁵⁹

Atatürk'ün, Kurtuluş Savaşı yıllarından başlayarak, dış politikada güttüğü temel amaçlar şöyle sıralanabilir:

a. Misak-ı Millî Sınırları İçinde Millî Bir Türk Devleti Kurmak ve Bu Devletin Ülkesiyle ve Milletiyle Bütünlüğünü Korumak: Misak-ı Millî'de ortaya konulan Millî bir devlet kurmak ülküsü, Kurtuluş savaşını süren dahi Atatürk'ün dış politikada temel hedefini oluşturmuştur.

¹⁵⁶ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 32.

¹⁵⁷ Atilla Sandıklı, *Atatürk'ün Dış Politika Stratejisi ve Avrupa Birliği*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 2008, s. 93-95.

¹⁵⁸ *Atatürk'ün Söylev ...*, Cilt: III, 1989, s. 128.

¹⁵⁹ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış ...*, s. 144-145.

Millî devlet anlayışı hem dışa hem de içerideki fiilen çökmüş padişahlık yönetimine karşı bir başkaldırıdır. Mustafa Kemal bir taraftan Türk ülkesini paylaşan düşmanlarla savaşırken, öte yandan da içeride bu fikri yaymaya çalışmış, bunun mücadelesini vermiştir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da, devletin millî yapısını güçlendirici yönde çalışan Atatürk, Türklük bilincini geliştirmek için genel olarak kültür, özel olarak da tarih ve dil konularına ayrı bir önem vermiş bu yönde kurumsal kuruluşları meydana getirmiştir. Atatürk'ün önderliğinde başlatılan Türk milliyetçiliği, o dönemde birçok ülkede rastlanan yayılcı akımlardan farklı bir nitelik taşımıştır.¹⁶⁰

Atatürk, millî devleti kurmayı, millî bütünlüğü güçlendirmeği başarmıştır. Bugün de, terörist eylemler düzenleyerek, bölücü faaliyetleri körükleyerek, Sevr'i hortlatmağa çalışan iç ve dış odaklar vardır. Atatürk'ün üzerine titrediği millî bütünlüğü korumak başta gelen görevdir.¹⁶¹ İç ve dış şer odaklarının giriştiği terörist faaliyetler Atatürk'ün üzerinde durduğu millî bütünlüğü güçlendirme amacının öneminin büyüklüğünü ortaya koymaktadır.

b. Bağımsızlığı Elde Etmek ve Bağımsızlığı Korumak: Atatürk'ün Sevr'e karşı dikilişinin sebeplerinden biri de, yaşayamayacak kadar küçültülen Türk devletine, her alanda vurulmak istenen zincirlerdi. Atatürk'ün bağımsızlık anlayışı tam bağımsızlığa dayanır. Atatürk tam bağımsızlığı:

“İstiklâl-i tamm (tam bağımsızlık) denildiği zaman, bittabi (elbette) siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, harsî (kültürel) ve ilâ (benzeri) her hususta istiklâl-i tamm (tam bağımsızlık) ve serbest-î tamm (tam serbestlik) demektir. Bu saydıklarımın her hangi birinde istiklâlden (bağımsızlıktan) mahrumiyet, millet ve memleketin manâ-yı hakikîsiyle (gerçek manasıyla) bütün istiklâlinden bütün bağımsızlığından mahrumiyeti demektir.”¹⁶²

şeklinde açıklar. Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlandıktan sonra, Atatürk yurt içi gezilerinde tam anlamıyla bağımsız bir devlet haline gelme zorunluluğu üzerinde duran açıklamalarda bulunmuştur. Lozan'da karşılaşılan güçlüklerin, geniş ölçüde, bazı devletlerin iktisadî sömürülerine devam etme arzularından doğduğunu halka izah etmiştir. Atatürk ittifaklar kurmaya gayret ederken eşitliğe önem vererek antlaşmalar yapmıştır. Bu antlaşmaları

¹⁶⁰ Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi...”, 2000, s. 21.

¹⁶¹ Turhan Feyzioğlu, “Atatürk'ün Dış ...”, s. 9.

¹⁶² *Gazi Mustafa Kemal Nutuk*, Cilt: II, T.D.T. Enstitüsü Yayını, İstanbul 1969, s. 623-624.

yaparken en önemli konu, başka bir ülkenin dikte ettiği bir anlaşmayı imzalamaya zorlanmamak, kararının kendisi tarafından verebilmesidir.¹⁶³

Atatürk, her alanda bağımsızlığın gerçekleştirilmesini ve onun özenle korunmasını temel hedef aldı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da, Türkiye'nin bağımsızlığını titizlikle korumağa yönelik bir politika izledi. Bu nedenle Lozan Barış Antlaşması'nın öngördüğü dengenin korunması, yeni Türkiye'nin bağımsızlığının sürdürülmesinde temel dış politika hedeflerinden biri oldu.¹⁶⁴

c. Çağdaşlaşma ve Kalkınmanın Sağlanması: Atatürk'ün, Türkiye'yi çağdaşlaştırma, böylece en gelişmiş ülkeler düzeyine ve daha ötesine doğru ilerletme yolundaki kararlılığı dış politikadaki amaçlardan bir diğeridir. Batı ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeğe verdiği önem, başka amaçları yanında, çağdaş medeniyete katılma azmi ile de ilgilidir.¹⁶⁵

Çağdaşlaşma, bir Batı taklitçiliği ya da Avrupa'ya benzeme özentisi değildi. Bu, yüzyıllarca bağımsız yaşamış, köklü devlet geleneği olan bir ulusun, değişen dünyada lâıyk olduğu yeri alması ve bu yeri koruması davasıydı.¹⁶⁶ Atatürk çağdaş uygarlığaulaşmanın önemini şöyle vurgulamıştır:

“Medeniyet öyle bir kuvvetli ateştir ki ona bigâne (kayıtsız) olanları yakar ve mahveder. Memleketler muhtelifdir (çeşitli), fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi (gelişme) için de bu yegane (tek) medeniyete iştirak etmesi lazımdır.”¹⁶⁷

Atatürk'ün ulusal kurtuluş mücadelesi konusundaki önemli bir anlayışı, kısaca uygarlık konusundaki görüşleri, O'nu 20. Yüzyılın öteki ulusal önderlerinden ayırmaktadır. O'na göre emperyalizmin boyunduruğundan kurtuluş, tarihin bu özel döneminde “Batı uygarlığı” tarafından temsil edilmekte olan “çağdaş uygarlıkla” her türlü bağların kesilmesi anlamına gelmemektedir. O'nun Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine yükseltme amacına yönelik çabaları, bir yanda Türkiye ve öte yanda Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Türkiye üzerindeki yabancı denetimin kaldırılması amacıyla Avrupa'nın büyük devletleri ve onların maşası Yunanistan'a karşı bir ulusçu olarak savaşmışsa da, Atatürk Avrupa'nın değerler sistemine karşı değildi.

¹⁶³ Turhan Feyzioğlu, “Atatürk'ün Dış ...”, s. 11.

¹⁶⁴ Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi ...”, 2000, s.22.

¹⁶⁵ Turhan Feyzioğlu, “Atatürk'ün Dış ...”, s. 11.

¹⁶⁶ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 31.

¹⁶⁷ Atatürk'ün Söylev ..., Cilt: II,III 1989, s. 216, 90, 91.

Kendisinin çok önemli bir gözlemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün, bu devletin Avrupa ile bağlarını kestiği an başlamış olduğudur.¹⁶⁸

Atatürk modernleşmek için Batı'ya (Avrupa'ya) yönelmek gerektiği düşüncesindeydi. Atatürk, Avrupa'nın Türkleri yüzyıllar boyunca benimsemeyip, kıtanın dışına atmağa çalıştığını bilerek, yeni Türkiye'ye batılı bir yapı kazandırmanın, âdeta bir güvenlik gereği olduğu inancıyla hareket etmiştir. Avrupa, ancak kendisiyle benzerlik halindeki bir Türkiye'yle bir arada yaşamağa razı olabilirdi. Kaldı ki batılılaşma, çağın da gereği idi. Böylece Türkiye, dışarıya karşı kendi gücünü ispat edebilecekti. Çağdaş dünyanın (batının) temel yönetim biçimi demokrasi olduğuna göre, Türkiye'nin buna yönelmesi bir zorunluktur. Atatürk, Türk insanının demokrat kişiliğe sahip bulunduğu inancı içinde, demokrasiyi ayrıca gerekli görmüştü.¹⁶⁹

ç. Mazlum Milletlere Kurtuluş Yolunu Açmak-Örnek Olmak: Sömürgeciliğe karşı yapılmış olan Türk Milli Kurtuluş Savaşı'nın başarısı Asya ve Afrika'daki sömürge durumunda olan bir çok millete girişecekleri bağımsızlık mücadelelerinde örnek ve umut olmuştur.

Türk Millî Kurtuluş Savaşı'nın sonuçlarının Afrika'dan uzak Asya'ya kadar yayılan çok geniş bir coğrafyadaki bu mücadeleyi yapmak isteyen uluslar üzerindeki etkileri hem anılarda hem de bu ulusların yazılı kaynaklarında da yer alır. Karamsarlığa ve yılgınlığa asla geçit vermeyen Türk Kurtuluş Savaşı esaret altındaki milletlerin mücadelesinde onları motive eden ilave bir unsurdur.

Türkiye'nin o dönemde Avrupa'da toprağı bulunan tek Orta Doğu (Müslüman) ülkesi olduğu gerçeğine uygun bir biçimde, hem Avrupalı bir kişilik taşıyan, hem de büyük bir kısmı sömürge durumundaki doğu dünyasının problemlerine karşı ilgi duyan dış politika¹⁷⁰ yaklaşımı Atatürk'ün milliyetçiliği ve insaniyetçiliği bağlamında kendini gösterir.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı başlangıcı ve süresince Türk Milli mücadelesinin uluslararası sahada meydana çıkaracağı etkileri ve sahip olduğu evrensel önemini görekerek şu sözlerle ifade etmiştir:

¹⁶⁸ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış ...*, s. 78-79.

¹⁶⁹ Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi...", 2000, s. 23- 25.

¹⁷⁰ Ibid, s. 20.

“Türkiye’nin bugünkü mücadeleleri yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi Türkiye Büyük ve mühim bir gayret sarf ediyor. Çünkü müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin, bütün Doğu’nun davasıdır.”¹⁷¹

Doğumunun yüzüncü yıldönümü nedeniyle UNESCO Genel Kurulu’nun aldığı kararda, Atatürk’ün çeşitli meziyet ve hizmetleri sayılırken bunlar arasında; sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı girişilen ilk kurtuluş mücadelelerinden birinin önderi olmuştur¹⁷² ifadesi vardır. Bu ifade sadece zulüm görmüş, haksızlığa uğramış milletlere örnek olma bakımından değil aynı zamanda Atatürk’ün dış politikasının amacını ve önemini vurgulaması bakımından gerçekçi bir saptamadır.

d. Milletlerarası Daha Adil Bir Düzen: Atatürk, milletler arasındaki ilişkilerde daha adil bir düzenin kurulmasından yana idi. Türkiye’nin milli menfaatlerinin gerçekçi ve sağlam dayanaklara sahip olabilmesi için insanlığın ortak menfaatleriyle ilişkili olduğunu görmektedir.

O insanlığa şöyle seslenir:

“Şuna da inanıyorum ki, eğer devamlı barış isteniyorsa kütlelerin vaziyetlerini iyileştirecek milletlerarası tedbirler alınmalıdır. İnsanlığın bütününün refahı, açlık ve baskının yerine geçmelidir. Dünya vatandaşları, kıskançlık aç gözlülük ve kinden uzaklaşacak şekilde eğitilmelidir.”¹⁷³

Bir teorisyen değil, bir aksiyon adamı olan Atatürk aynı zamanda geniş ufuklu, engin görüşlü bir “fikir adamı”dır.¹⁷⁴ Atatürk daha 1930’larda, milletlerarası düzenle ilgili olarak ortaya koyduğu düşünceler, uzun yıllar sonra Birleşmiş Milletlerin, UNESCO’nun (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı), UNCTAD’ın (United Nations Conference on Trade and Development-Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) kuruluş belgesinde yer almıştır.

¹⁷¹ *Atatürk’ün Söylev ...*, Cilt: II, 1989, s. 44.

¹⁷² Turhan Feyzioğlu, “Atatürk’ün Dış ...”, s. 12.

¹⁷³ Utkan Kocatürk, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1971, s. 313.

¹⁷⁴ Turhan Feyzioğlu, “Atatürk’ün Dış ...”, s. 13.

1.4. Kazanımları ve Günümüzdeki Geçerliliği

Atatürk, devletlerarasında adalete dayalı iyi ilişkiler kurulması özlemini daima beyan etmiştir. Lozan Barış Antlaşması ile yetinmemiş, Türkiye'nin, başta komşuları olmak üzere, tüm devletlerle dostça ilişkiler sürdürmesi için antlaşmalar yapmasının öneminden bahsetmiştir. Atatürk; Mussolini ve Hitler gibi millî sorunlarını oldubittilerle değil, görüşmelerle yani diplomasi yoluyla çözüme kavuşturmak yanlısıdır. Atatürk'ün 1931 tarihinde söylediği; “Yurtta sulh, cihanda sulh için çalışıyoruz ” özdeyişi yalnız bir iyi niyet beyanı olarak kalmamıştır. “Barış için çalışıyoruz” demek onun sürdürülmesi için gerekli güvenlik önlemlerini alacağız demektir. O'nun barışçılığı edilgen, sessiz ve içe dönük bir pozisyon takınmayı hedeflemez. Tam tersine tehlikeler karşısında uyanık kalınmalı, tedbirli olunmalıdır. Gerçekçilik bunun gereğiydi.¹⁷⁵

Konuşmaları ve yazıları gösteriyor ki, Atatürk sadece komutan ve devlet adamı değil gerçek bir fikir adamıdır. Fakat Atatürk masa başında sistemli teoriler üreten bir teorisyen değildi. Büyük bir devlet adamı, büyük bir aksiyon adamı, büyük bir strateji ve taktik ustası idi. Millî ve milletlerarası şartlar bakımından birbirinden tamamıyla farklı durumlarda, Atatürk'ün, o günkü durumu en doğru ve gerçekçi şekilde değerlendirerek, millet yararını gözeterek, uyguladığı herhangi bir taktiği veya diplomasi gereği söylediği herhangi bir sözü tek başına alıp, bunu değişmez bir dış politika “aksiyom”u, “değişmez bir dogma” gibi görmek, Atatürkçülüğün temeli olan “akılcı” yaklaşımla bağdaşmaz.¹⁷⁶ Doğru olan yöntem, Atatürk'ün sözlerini, söylendikleri günün şartları içinde değerlendirmektir, şartlara göre değişmesi tabii olan günlük taktikler yanında, Atatürk'ün dış politikadaki tutum ve anlayışının çok belirgin olan, değişmeyen, genel yönlerini ve temel özelliklerini aramaktır.

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra, Türkiye, başarılı bir dış politikayla revizyonist ve anti-revizyonist olarak adlandırılan her iki bloktaki devletlerin dostluğunu kazanmış ve korumuştur. Her iki blok, Türkiye'nin ittifakını elde etmeğe çalışırken Türkiye, kendi çıkarlarına ve uluslararası barış ve adalete uygun politikasını dikkatle sürdürmüştür.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Hasret Çomak, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası'nın 21'inci Yüzyıl Çağdaş Türk Dış Politikası'na Kazanımları”, (der. Hasret Çomak), *21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, Umuttepe Yayını No: 40, Eylül 2010, s. 127.

¹⁷⁶ Turhan Feyzioğlu, “Atatürk'ün Dış ...”, s. 7.

¹⁷⁷ Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi ...”, 2000, s. 5.

Atatürk'ün çok yönlü dış politikasındaki uygulamalar ve başarıları, hem Türkiye hem de birçok ülke için örneklerle doludur.

Atatürk, Türk Kurtuluş Savaşı'nın aynı zamanda bütün mazlum milletlerin davası olduğunu söyler. Atatürk uygulamalarıyla Türk Ulusu için olduğu kadar diğer bağımsızlık ve çağdaşlaşma mücadelesi veren uluslar içinde örnek olmuştur. Atatürk'ün Türk Ulusu'nu esaretten kurtarması, O'nu yaptığı devrimlerle bağımsız ve çağdaş uluslararası saygın yerine koyması uluslararası toplumda takdir ve beğeniyle izlenmiştir. Atatürk'ün savunduğu kardeşlik, insancıl davranış ve barışçı bir dünya özlemi, dünyanın bugün dahi ulaşmak istediği öğeler olmuştur.

Atatürk'ün dış politikada ön yargıları yoktur. O, değişen uluslararası arenada Türkiye'nin çıkarları ne ise onu yapmıştır. 1970'lerde Birleşmiş Milletler çerçevesinde gündeme getirilebilen ve 21. Yüzyılın da önemli gündemini oluşturan zengin kuzey-yoksul güney diyalogu konusunda, Atatürk'ün 1935 Haziran'ında Amerikalı gazeteci Gladys Baker'a verdiği demeçteki şu sözleri ibret vesikasıdır:

“Dünya vatandaşları, haset aç gözlülük ve kinden uzaklaşacak şekilde terbiye edilmelidir.”¹⁷⁸

Atatürk, düşüncelerini yaymak için hiçbir propagandaya başvurmamıştır. Etki kendiliğinden olmuştur. Bunu, her şeyden önce Batı emperyalizmi ve sömürgeciliği altında ezilmiş uluslara bağımsızlık ve özgürlük umudu vermesinden görüyoruz.¹⁷⁹

Atatürk, sömürgeciliğin yeryüzünden silineceğine dair kesin bir inanca sahiptir. Daha 1933'de, bugün Birleşmiş Milletler üyesi olan ülkelerin çoğu sömürge hayatı yaşarken, Atatürk'ün sömürgecilikle ilgili söylediği kehanet dolu sözleri 20. Yüzyılda meydana gelecek bağımsızlık mücadelesi verecek olan milletleri işaret ediyordu.¹⁸⁰ O, sömürgeciliğin yeryüzünden yok olması gerektiğine ve bunun gerçekleşeceğine olan inancını şu sözleriyle ortaya koyar:

“Doğudan şimdi doğacak olan güneşe bakınız. Bugün günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan, bütün Doğu milletlerinin de uyanışını öyle görüyorum.”¹⁸¹

¹⁷⁸ Atatürk'ün Söylev ..., Cilt: III, 1989, s. 139.

¹⁷⁹ Hasret Çomak, “Atatürk Dönemi...”, s. 130-131.

¹⁸⁰ Turhan Feyzioğlu, “Atatürk'ün Dış ...”, s. 12.

¹⁸¹ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve ...*, 1971, s. 324.

Atatürk, bugünkü dünyada, milletlerin siyasetine hep menfaatlerin hâkim olduğunu; ancak ortak menfaat noktaları bulunabilince milletler arasında dostluk kurabildiğini de çok iyi görmüş ve belirtmiştir. Onun hayalleri vardı. Fakat kendi düşlerini gerçek sanan bir hayalperest değildi. O idealist idi. Ama bulutlarda dolaşan değil, ayağı yere sınımsıkı basan bir idealistti. “Millet” gerçeğinin ve millî menfaatlerin çağımız dünyasında taşıdığı ağırlığını bilen, gerçekleri gören bir idealist.¹⁸²

Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı’ndaki dış politikası, üstün, nitelikli bir yönetimin, millî davayı kitleye iyi anlatarak, halkı mucizevi bir başarıya doğru harekete geçirebildiğini göstermiştir. Atatürk, kurtuluşun yegâne dayanağının millet olduğu inancıyla hareket etmiştir. Dış politikanın oluşumundaki iç etkenlerin sayısı bugünkü Türkiye’de hayli arttığına göre, halkla diyalog kurulması, günümüzde daha da gerekli hale gelmiştir. Atatürk’ün dış politikasının temel nitelikleri incelenerek, başarının ana unsurları olarak titizlikle uygulanmalıdır. Bu ilkeler ülkemizin ana doğrultusunu çizmektedir. Atatürk çöküş halindeki bir imparatorluğun olumsuz uygulamasından olumlu dersler çıkarabilmiştir. Bu günkü Türkiye’nin yapması gereken ise, Atatürk’ten devralınan olumlu mirası korumak ve geliştirmektir.¹⁸³

2. Atatürk’ün Dış Politika Vizyonu

Öğrendiklerini ve yapmak istediklerini önce kendine uygulayan ve kendisini her alanda sürekli yenileyen ve geliştiren Atatürk, hiçbir zaman kişisel tavır, istek ve özlem peşine düşmemiştir. Savaşta, hep askerin içinde ve önünde durmuştur. Bütün toplumsal değişim atılımlarında, atılımın ilk uygulayıcısı olarak hep halkın içinde olmuş, yapılmasını istediği şeyi önce kendisi yapmıştır. Yaşamın diyalektiğini derinden kavramış ve bu diyalektiği sosyal olaylara büyük bir ustalıklarla uygulamıştır. Şu sözler bilimsel kariyeri yüksek bir tarihçiye değil, Mustafa Kemal Atatürk’e aittir;

“Sosyal Yapı, devamlı gelişen ve gelişmeye yönelmesi kaçınılmaz bir durumdadır. Bilim ve teknik ise sürekli olarak yeniliklere, buluşlara açıktır. İşte bu durum karşısında insanların istek ve gereksinimleri, hem maddi hem manevi alanda sürekli

¹⁸²Turhan Feyzioğlu, “Atatürk’ün Dış ...”, s.13.

¹⁸³ Mehmet Gönübol,, Ömer Kürkcüoğlu, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış*, Atatürkçü Düşünce El Kitabı, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 255-256.

çoğalan bir şekilde gelişir. Tarihin akışı içinde hiçbir prensip dogmatik bünyesini koruyamaz...”¹⁸⁴

Mustafa Kemal Atatürk’ün düşünce yapısının entelektüel kaynağı, Fransız aydınlanmasının üç yüz yıllık birikimidir. Bu döneme yönelik araştırma ve incelemelerinin yoğunluğu ne denli önemliyse, kullandığı sorgulayıcı ve eleştireci yöntem de o denli önemlidir. O, herhangi bir kişi, inanç ya da düşünce akımının izleyicisi olmamış, değişik görüş ve düşüncelerden yararlanarak kendine özgü bir senteze ulaşmış ve görüşlerini dönemin sorunlarına yanıt veren evrensel bir düşünce sistemi haline getirmiştir.¹⁸⁵

Atatürk’ün aile çevresi ve çocukluğu da dikkate alındığında, 1881’den, Manastır Askeri Lisesini bitirip, İstanbul Harp Okuluna gittiği 1899 yılına kadar olan dönem önem taşımaktadır. Yaklaşık bu on yıllık zaman diliminde dış çevre olarak, çocukluğunun geçtiği değişik mekânlar, okullar, Manastır ve Selanik şehirleri söz konusudur. İç çevre açısından ise genç Mustafa Kemal’i etkileyen arkadaşları dersler öğretmen ve yöneticiler, olaylar, düşünürler, şairler, yazarlar, okuduğu kitaplar, birikim ve kişiliğin kaynaklarıdır. Bütün bunların yanında, genç Mustafa Kemal’in bilinçli öğrenme isteği ve çabaları ile üstün kavrayışı algı ve sezgi gücü, kitap okuma alışkanlığı ve kitap sevgisi liderlik oluşumunu etkileyen temel kişilik özellikleridir. Mustafa Kemal’in bu on yıl süreçteki askeri eğitim ve öğretim yaşantısının; O’nun başarılı bir asker, komutan, devlet adamı, inkılâpçı ve düşünce adamı kısaca dünya çapında “vizyon” sahibi başarılı bir dönüştürücü lider olmasına doğrudan etki yaptığı görülmektedir.¹⁸⁶

Vizyoner liderliğin önemi, geleceğe yönelik belirsizliklerin giderilmesine yönelik olmasına dayanmaktadır. Hızlı değişim geleceğe dönük kararların alınmasını etkilemektedir. Bu hızlı değişimde örgütleri körlükten kurtaran vizyoner liderlerdir. Çünkü vizyon, örgütün geleceğe dönük resmidir.¹⁸⁷

Atatürk, hiçbir şeyin sabit olmadığını, her şeyin değiştiğini bu kuralın toplumsal yaşayışta da esas alınması gerektiğini vurgulayarak, bu anlamda “Yolunda yürüyen bir

¹⁸⁴ Metin Aydoğan, *Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye*, Cilt: I, Umay Yayınları, İzmir 2004, s. 391.

¹⁸⁵ Ibid, s. 392.

¹⁸⁶ Ali Güler, “Mustafa Kemal’i Atatürk Yapan Süreçte Aile Çevresi ile İlk ve Orta Öğretim Yaşantısının Rolü”, *Atatürk ve Eğitim*, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 1999, s. 193.

¹⁸⁷ Vehbi Çelik, *Eğitimsel Liderlik*, Hayat Yayınları, Ankara 1999, s. 159-160.

yolcunun, yalnız ufku görmesi kâfi değildir. Muhakkak ufkun ötesini de görmesi ve bilmesi lazımdır.”¹⁸⁸ diyerek vizyoner liderliğin örneğini vermektedir.

Modern bir ulus olarak Türkiye tahayyülü, Atatürk’ün siyasi ve toplumsal vizyonunun en temel noktasıdır. Atatürk’e göre siyaset belli siyasi ve kurumsal parametreler üzerine kurulmuş bir siyasi vizyonun yaşama geçirilme eylemidir. Atatürk, içinde bulunduğu “tarihsel koşulları çok iyi okuyan, bu koşullar içinde “neyin mümkün, neyin mümkün olmadığını gören” ve bu temelde “dün-bugün-gelecek ilişkisini doğru çözümleyen” bir vizyonla “gerçekçi siyaset üretme kapasitesine” sahip olan siyasi aktör/devlet seçkini kimliğini temsil eder. Siyasal kuramda bu kuramsal-siyasi konumun adı faydacılık (pragmatizm)dir. Atatürk’ün, modern bir ulus devlet olarak Türkiye Cumhuriyet’i tanıması ve bu temelde başlattığı siyasi modernite projesinin başarısı, dogmatik ve geriye dönük olmayan, aksine “vizyoner faydacılık” diyebileceğimiz bir yaklaşımla tarihi çok iyi okumasından ve gerçekçi bir siyaset anlayışıyla toplumsal değişime yaklaşımından kaynaklanmaktadır.¹⁸⁹

Atatürk’ün dış politikası bugün gereğini çok hissettiğimiz bir vizyon üzerine kurulmuştur. Bu vizyon bir taraftan dış politika ile modernleşmeyi bağlantılı görürken, diğer taraftan da bu bağlantıyı somuta, “dışa karşı güvenliğin içte hızlı modernleşmeyle sağlanabileceği” düşüncesiyle kendini göstermiştir. Kendi içinde güçlü olamayan bir toplum dış ilişkilerinde de güçlü ve güvenli olamaz. Bu felsefe, erken cumhuriyet dönemi dış politika vizyonunun kurucu ilkesiydi ve bu ilke de Atatürk’ün düşünce yapısı içinde ürettiği, eskiden ders alan, dünyayı iyi okuyan ve güç kadar, gücün sınırlarını da iyi belirleyen vizyonunda ortaya çıkmıştı.¹⁹⁰

Atatürk ve dış politika dendiğinde tek bir konu, sorun ya da ülke ile ilişkiden çok, bir sorunlar ya da çözümler paketinden bahsetmek gerekir. Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı döneminde öne çıkan üç temel prensibi vardır: “Bağımsızlık”, “Millî Egemenlik” ve “Eşitlik”. O’nun Kurtuluş Savaşı’ndan itibaren önem verdiği bu ilkeler dışında her zaman vurguladığı bir başka ilkesi de “barış”tır. Mustafa Kemal’in dış politika ile ilgili tüm konuşmalarında yer alan bu ilke savaşın ardından hızla uygulama alanına geçirilmiştir.

¹⁸⁸ Enver Ziya Karal, *Atatürk’ten Düşünceler*, Millî Eğitim Basım evi, İstanbul 1981, s. 178.

¹⁸⁹ Fuat Keyman, “Atatürk ve Dış Politika Vizyonu”, (der. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008, s. 156-157.

¹⁹⁰ Ibid, s. 158.

Böylece, “Yurtta sulh, cihanda sulh” sözünün boş ve geçici bir politika olmadığı anlaşılmıştır. Kurtuluş Savaşı’ndan sonraki dönemde bir taraftan Lozan Sonrası sürecin yarattığı ve çözilemeyen konularla uğraşılırken, diğer yandan uluslararası sistemdeki yeni dengeler gözetilerek II. Dünya Savaşı’na giden yolda yürümeye çalışılan eş zamanlı iki süreç yaşanmıştır. Bu iki süreç, kimi zaman paralel kimi zaman da birbirinin içine girerek ilerlemiştir.¹⁹¹

Atatürk’ün dış siyasası, ulusçuluğu saldırgan, başkalarının toprağında gözü olan, dünyada karışıklıklar çıkarmaya yönelik bir siyasa, bir ilke değildir. Atatürk’ün dış siyasasında, ulusçuluğunda, dünya görüşünde insan sevgisi, barış, mutluluk, erdemlik, ulusların birbirine saygı ile onurlu bakışı temel düşüncedir. Saldırgan amaçlar taşıyan silahlanmaya, savaşa yönelik anlaşmalara, sömürüye, yayılmacılığa bu düşüncede yer yoktur. Atatürk’ün dış siyasası, tüm ulusların karşılıklı saygı, sevgi ve mutlu olma özlemi içinde yaşamalarını ister.¹⁹²

Bu anlayış ve ilkeler doğrultusunda, her biri Türk siyasal tarihinin konusu olan adımlar atılmıştır. Türk–Yunan anlaşmazlıklarının giderilerek iki ülke arasında 1930’da bir dostluk antlaşmasının imzalanması, Türkiye’nin 1932’de “Milletler Cemiyeti”ne katılması; 1934’te Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya arasında imzalanan Balkan Paktı; 1937’de Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında imzalanan Sadabat Paktı, Türkiye ile Fransa arasında Hatay sorununun çözümü ve Hatay’ın 1938’de anayurda katılması hep bu barışçı dış siyasa doğrultusunda atılmış adımlar, gerçekleştirilmiş barışçı atılımlardır.¹⁹³

Atatürk döneminden bugüne kadar dış politika konusu ele alındığında iki önemli davranış kalıbı ortaya çıkmaktadır. “Güç Politikası” ve “Pragmatizm” Türkiye için dış politikada geleneksel bir yaklaşım olarak güç politikası etkin ve geçerli bir yer tutmuştur. Pragmatizm de, Atatürk döneminde ön planda yer almıştır. Atatürk, İki Savaş Arası Dönem’in tüm denge ya da dengesizliklerini Türkiye’nin çıkarına olacak şekilde kullanmıştır. Bu çerçeve de Atatürk’ün dış politikası açısından anahtar cümle gibi görülen

¹⁹¹ Ali Faik Demir, “Liderlerin Türk Dış Politikasına Bakışları, Yönetme Şekilleri ve Öncelikleri”, (der. Hasret Çomak), *21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, Umuttepe Yayını No: 40, Eylül 2010, s. 58-59.

¹⁹² Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Şefik Matbaası, Ocak 2001, s. 328-329.

¹⁹³ Ibid, 329.

“Yurtta sulh, cihanda sulh”u pasif ya da korkak bir tutum olarak değerlendirmek gerçekçi değildir.¹⁹⁴

Atatürk’ün dış politikasında liderlik faktörünün de katkısıyla önemli başarılar elde edilmiştir. Atatürk döneminde liderle özdeş şekilde dış politikada genel bir sorun çözümünden bahsedilebilir. Bu dönemde birçok olayda ve sorunun çözümünde bizzat Atatürk’ün etkisi görülür. Bunlardan ilk vurgulanması gereken, kuşkusuz Yunanistan ile sorunların çözülmesi hatta bunun ötesinde iki ülke arasında iyi ilişkilerin kurulmasıdır. Lozan sonrasında mübadele, mali konular, sınır sorunu, patrikhane sorunu, patrik seçimi gibi farklı alanlarda birçok anlaşmazlık ve gerginliğin yaşanmasına rağmen bu sorunların başarıyla çözülmesi ve bunun ardından Balkanlar’da birlikte bir pakt oluşturmaları liderlik açısından iyi incelenmeli ve bundan ciddi dersler çıkarılmalıdır.¹⁹⁵

Atatürk iki savaş arası dönemdeki konjonktürün gelişimi ve farklı dinamiklerden yararlanarak, “rebus sic stantibus”u¹⁹⁶ öne sürerek, Boğazlar sorununu Türkiye lehine çözmeyi başarmıştır. Hatay sorunu Atatürk’ün liderliğini ortaya koyduğu bir başka konudur. Bu sorunu II. Dünya Savaşı’na giden dönemden yararlanarak Fransa ile farklı bir politika izleyerek çözmek önemli bir dış politik gelişmedir. Hatay’ın bağımsızlığını kazanması ve daha sonra Türkiye’ye katılması iyi yönetilmiş bir süreçtir. Atatürk çözüm için yoğun iç ve dış girişimlerde bulunmuş ve son aşamada askeri müdahaleye kadar konuyu vardırıştır. II. Dünya Savaşı öncesinde ekonomik kriz ve revizyonist hareket Türk Dış Politikası’nın çizgilerini belirlemesine etki etmiştir. Bu dönemde, Türkiye’nin en önemli müttefiki Sovyet Rusya olmuş, Atatürk bu ilişkiye önem vermekle birlikte, Batı ile ilişkilerini de geliştirmeye, sorunları çözmeye çalışmış ve bu doğrultuda İkinci Dünya Savaşı öncesinde tüm taraflarla son derece iyi ve barışçı bir noktaya ulaşılmıştır.¹⁹⁷

Atatürk’ün gerçekçiliğe verdiği önem, şu sözlerinde açıkça yansır:

“... Milleti aklımızın ermediği, yapmak kudret ve kabiliyetini kendimizde görmediğimiz hususlar hakkında kandırarak geçici teveccühler elde etmeye tenezzül etmeyiz. Millete, âdi politikacılar gibi, yalancı vaatlerde bulunmaktan nefret ederiz”¹⁹⁸

¹⁹⁴ Ali Faik Demir, “Liderlerin Türk ...”, s. 59.

¹⁹⁵ Ibid, s. 59.

¹⁹⁶ Uluslararası Hukukta doktrindir. Koşullarda köklü değişim olduğunda anlaşmaların hükmünün kalmaması.

¹⁹⁷ Ali Faik Demir, “Liderlerin Türk ...”, s. 60.

¹⁹⁸ Utkan Kocatürk, *Atatürk’ün Fikir ve...*, 1999, s. 235.

Atatürk, tarihsel olayları realist bir yaklaşımla değerlendirirken, salt belirli bir akımın etkisinde kalarak dış politikada uygulamalara girişmemiştir. Türkiye'nin dış politikadaki ayırıcı vasfını ve uygulamalarını yönlendiren prensiplerinin kaynağını 1 Kasım 1937 yılındaki meclisin açılış konuşmasında şöyle ifade etmiştir:

“ Dış siyasetimizin ayırıcı vasfını kısaca anlatmak için, deyəbilirim ki, tutuğumuz siyasi yol ve hedeften ayrılmıyoruz. Son senelerde, arsiulusal münasebetlerde daimî değişiklikler olmasına rağmen, biz bu karışıklığın ortasında, sulhseverlikle duygulu olarak, karşılıklı dostluklarımıza riayet ediyoruz; onların mahiyet ve dairelerini genişletmeye müsait zihniyetle arsiulusal vaziyet ve vazifemizi gözönünde tutarak çalışıyoruz. Bu yolda itina ile çalışmaya devam etmek, hükümete tavsiye edeceğim en doğru karar olduğu kanaatindeyim....Bizim yolumuzu çizen; içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk Ulusu, ve bir de uluslar tarihinin bin bir facia ve ıztırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticelerdir.”

Atatürk'ün barışseverlik ve millet duyarlılığı O'nun iç ve dış politika yöntemlerini de fazlasıyla etkilemiştir. Ülke de refahın oluşturulup sürdürülmesi için istikrarlı, işbirliğine dayalı bölgesel ve uluslararası bir ortamın yaratılması, sağlanması, geliştirilmesini sağlamak ve millî bir siyaset takip edilerek millî menfaatleri gerçekleştirmek amaçlanmıştır.

Misak-ı Millî'de ifadesini bulan bağımsızlık, millî egemenlik, uluslararası hukuka saygı anlayışı, siyasi faaliyetlerin temelini oluşturmuştur. Gerçekçilik ve pragmatizm olguları Türk Dış Politikası'nın ana karakteristiklerindedir. Atatürk'ün uyguladığı gerçekçi dış politikada ulaşılması hedeflenen millî hedefler ile millî güç unsurları arasında bir denge ve uyum vardır. Bu uyum boş hayaller peşinde koşmayan, maceracılıktan uzak, kararlı bir politikayı zorunlu kılar. Bu nedenle Türkiye'nin jeopolitik durumu, Türk Devletinin kuruluş felsefesi ve dünyanın konjonktürü hedeflerin belirlenmesinde dikkate alınır. Bu da Atatürk'ün dış politikasının pragmatist yönünü oluşturur. Pragmatist dış politika düşüncelerin değerleri, yararlılıkları, geçerlilikleri ve uygulanabilirlikleri ile belirlenmesi esası göz önünde bulundurulur.

Kurtuluş Savaşında başlayan ve Lozan Antlaşmasından sonra da sürdürülen Sovyet Rusya ile yapılan işbirliği realist ve pragmatist bir dış politikanın önemli bir örneğidir. Atatürk, dış politikadaki hassas dengeleri rasyonel bir bakış açısıyla ele alarak değerlendirmiştir. Bu bakış açısında sabit fikirlere göre hareket edilmez daima gerçek aranır. Gerçekçiliğin gereği olarak akıl ve bilim esas alınır.

Atatürk, Lozan Konferansı'nda çözüme kavuşturulamayan meseleleri daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan yeni gelişmelere göre göre izlediği güç ve denge politikasıyla çözmeyi başarmıştır. Ancak bunu yaparken uluslararası ortamı şekillendirerek sorunların ülke çıkarları doğrultusunda çözümüne yarayan bir ortamı hazırlamayı başarmıştır.

2.1. Atatürk ve Evrensel Barış

Atatürk, bir asker olarak çok hırslıdır; ancak O'nun hırsı, mantıklı ve yüksek bir gayeye hizmet edici olup, kendi ülkesinin özgürlüğü içindir. Milletın yararına kullandığı bu hırsını şovenliğe kaçmadan kontrol edebilmiştir. Hükûmet teşkilatına, kanuna ve millet egemenliğine olan inancı nedeni ile diktatör olabilecek güce sahipken Cumhuriyet rejimini benimsemiştir. Asker olmasına rağmen militarist rejimlere daima karşı çıkmıştır.¹⁹⁹ Kendisi bu hırsını vatani için olduğunu 1914 yılında şu sözlerle ifade etmektedir:

“Benim ihtiraslarım var; hem de pek büyüktür. Fakat bu ihtiraslar yüksek mevkilere geçmek ve çok paralar kazanmak gibi adi emellere ilişkin değildir. Ben bu emellerin gerçekleşmesini, yurduna büyük faydaları dokunacak bunu da yararlılıkla yerine getirebilmiş bir görevin canlı iç rahatlığına verecek başarısında arıyorum. Bütün hayatımın ilkesi bu olmuştur. Bu büyük fikre genç yaşında sahip oldum ve son nefesime kadar onu korumaktan geri kalmayacağım.”²⁰⁰

Atatürk, muharebe alanlarının muzaffer bir komutanı olduğu kadar, ileriye gören, pragmatik ve gerçekçi bir devlet adamı olarak tanınmıştır. O, harbin facialarını yakından yaşamış olduğundan, devlet yönetiminde “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesini benimsemiş ve uygulamıştır. Bu, O'nun insan sevgisinden kaynaklanır. Atatürk bu tutumuyla samimi bir barış yanlısı ve düşmanlarına bile elini uzatan bir devlet adamıdır. O'nun bu yönünü yabancı devlet adamları da övmüşlerdir.²⁰¹ Atatürk, barışsever dış politika uygulamalarıyla Türk ulusunu dünya ulusları arasında görüşlerine saygı duyulan dostluğu aranan itibarlı bir yere taşımıştır.

Tarih, savaşçı devlet adamları kadar, barışçı devlet adamları ile de doludur. Fakat sanatı, savaş olan bir devlet adamının, Atatürk kadar barışçı olmasının örneğini bulmak zordur. Çok kısa ömre sığdırabildiği barış zaferleri, savaş zaferlerinden çoktur. Üç yüz yıl,

¹⁹⁹ Hülya Şahin, “Asker ve Devlet Adamı Atatürk”, *Atatürk'ün Düşünce Yapısı ve Türkiye (Seçilmiş Makaleler)*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2006, s.245.

²⁰⁰ Sadi Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Varlık Yayınları, İstanbul1961, s. 22.

²⁰¹ Muzaffer Erendil, *Çok Yönlü ...*, s. 11.

sürekli olarak Türklerle savaş etmiş ve Türkleri parçalayarak, onu yok edecek bütün kombinezonlarda baş görevi almış Rusya gibi bir ülke ile barış ve saldırmazlık anlaşmalarını imzalamak bir samimiyetin göstergesidir. Kanlı bir imha savaşının üstünden daha on yıl geçmeden, Yunanlılarla dost olmak ve birlikte Balkan Antantı'nı kurmak bir samimiyettir. Akdeniz'de asayişin bozulması tehlikesi belirdiğinde, kısa bir zaman önce dış dış boğuştuğu İngilizler, Fransızlar, İtalyanlarla birlikte "Nyon" Konferansı Anlaşması'na- hem de hükümeti ile ters düşme pahasına- imza koymak, bir samimiyettir.²⁰²

Bunlar, Atatürk'ün yalnız memleketi için göze aldığı sorumluluklar değil, dünya barışının yaşaması ve sürmesi için göze aldığı sorumluluklardır. Unutulmamalıdır ki bütün bu barış girişimleri, kendisinden sonra dünyayı ikinci büyük savaşa sürükleyecek Nazi ve Faşist saldırganlığının moda olduğu yıllarda yapılmıştır. Nazizm'in bayrağı Hitler, Faşizmin bayrağı Mussolini'nin niyetlerini ilk defa fark eden ve dünya devletleri, bu diktatörlere taviz üstüne taviz yağdırırken, onlara karşı cephe alan ve uğursuz niyetlerini pervasızca açıklayarak, dünyayı uyardırmaya çalışan yine bu barışsever asker, Atatürk'tür.²⁰³

Atatürk'ün, dünya barışına yaptığı vurguyu birçok konuşmasında görebiliriz. 1 Kasım 1925'te TBMM'nin ikinci dönem üçüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada uluslararasıdaki karşılıklı güven ilkesinin gerekliliğini ve önemini şu sözleriyle açıklar:

"Karşılıklı güven ve esenlik, bütün dünya uluslarının üzerinde titremesi gereken bir mutluluk ilkesidir. Ancak bu ilke bütün uluslar için gerçekleşmedikçe genel bir barışma sağlamaktan çok, sömürülmek istenen bir takım uluslara karşı bir takım güçlü ulusların yeni davranış ve ayrıcalıklar kazanmasını sağlamak niteliğinde görüle yeridir. Hele uluslararası silah alışverişinin bir takım ulusların denetimi altında tutulmasını sağlayacak tedbirlerin alınması bu kuşkuyu artırmaktadır".²⁰⁴

Atatürk'ün insancıl ve barışçı politikasının esasını insanlığa saygı ve insanlara sevgi oluşturur. Lozan'dan sonra barışın korunması için alınacak tedbirlerin gerekliliğinden bahseden Atatürk barışı sadece Türkiye için değil insanlığın tümü için gerekli olduğuna dair inancını ifade eder.

²⁰² İsmet Bozdağ, *Atatürk'ün Evrensel Boyutları*, Emre Yayınları, 1. Baskı 2006, s. 135-136.

²⁰³ Ibid, s. 136.

²⁰⁴ *Atatürk'ün Söylev ...*, Cilt: I, 1989, s. 389.

“Bizim kanaatimizce beynelmilel (uluslararası) siyasi emniyetin inkişafı için, ilk ve en mühim şart, milletlerin hiç olmazsa sulhu muhafaza fikrinde samimi olarak birleşmesidir.”²⁰⁵

Atatürk, yaklaşan siyasi buhranların bir felâkete dönüşmemesi için önceden tedbir alınması gerekliliğini ortaya koymuştur. Ancak bu şekilde sürekli bir barışın tesis edilebileceğini belirtir:

“Şuna da kaniyim ki, eğer devamlı sulh isteniyorsa, kütlelerin vaziyetlerini iyileştirecek beynelmilel (uluslararası) tedbirler alınmalıdır. İnsanlığın heyet-i umumiyesinin (tümünün) refahı açlık ve tazyikin (baskının) yerine geçmelidir.”²⁰⁶

O'nun barış politikası, güvenlik sistemi ile güçlendirilmiş bir barış politikası olmuştur. Ortak güvenlik prensibine bağlı kalan Atatürk, muhtemel saldırılara karşı milletlerin kendilerini ortaklaşa savunmaları görüşünü benimsemiş ve bölgesel ittifaklar sistemine önem vermiştir. Batıda 1934 yılındaki Balkan Antantı ve doğuda 1937 yılındaki Sâdabat Paktı, O'nun bu fikirleri ışığında kurulmuştur. Bu ittifaklar sistemi, Türkiye'nin kendi bölgesindeki barışın sağlanması ve korunmasında bir dayanak, bir güvenlik unsuru olmuştur. Türkiye, kendi emniyetini sağlamaya çalışırken, dünya barışını koruma ve kuvvetlendirme yolunda da çaba harcamıştır.

Atatürk; sadece savaş öncesi değil, tüm girişimlere rağmen savaşın önlenemeyip birden bire başlaması durumunda dahi uluslararası işbirliğine devam edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu işbirliği için de uluslararası teşkilatın kurulmasının öneminden;

“Eğer harb bir bomba infilâkı gibi birdenbire çıkarsa milletler harbe mâni olmak için, müsellâh (silahlı) mukavemetlerini ve mali kudretlerini mütearrıza (saldıran) karşı birleştirmekte tereddüt etmemelidirler. En seri ve en müessir tedbir, muhtemel bir mütearrıza, taarruzun yanına kâr kalmıyacağını açıkça anlatacak beynelmilel teşkilâtın kurulmasıdır.”²⁰⁷

diyerek bahseder.

Mustafa Kemal, devletlerarasındaki ilişkilerin gerçekte ulusların dostluğu üzerine kurulması gerektiği bilinciyle, başka ulusların onuruna, haklarına en yüksek düzeyde saygı gereğine titizlikle uymuştur. O devletle ilişkilerde anlaşmazlıklar olsa, dahası savaş durumunda bile bulunulsa bile bu ilkedden sapmamıştır. İzmir'e girdiği gün ayakları altına

²⁰⁵ Ibid, Cilt: I, 1989, s. 360.

²⁰⁶ Ibid, Cilt: III, 1989, s. 139.

²⁰⁷ Ibid, Cilt: III, 1989, s. 139.

serilmek istenen Yunan bayrağını kaldırtması bunun bir örneğidir. Başka uluslara bu içtenlikli saygı, Atatürk Türkiye'sini uluslararası ilişkilerde çok saygın bir konuma getirmiştir.²⁰⁸

O, bütün dünyaya barış çağrısında bulunmuştur. Nitekim Hatay konusu Milletler Cemiyeti'nde Türkiye'nin haklarının tanınması doğrultusunda barışçıl yolla çözüldüğü gibi, Boğazların Türkiye'nin tam denetimine geçmesi de Montrö Antlaşması'yla, yine sorunsuz gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin öncülüğünde gerçekleşen bölgesel birlikler, bölge ve dünya barışına çok değerli katkılarda bulunmuştur.²⁰⁹ O, “Dünya yurttaşları kinden... uzak kalacak biçimde yetiştirilmelidir.” derken bu inancını düşmanlarına bile dost elini uzatarak göstermiştir.

Çanakkale Savaşı'nda birçok yabancı ülkenin askerleri de hayatını kaybetmiştir. Atatürk'ün Çanakkale'de Mehmetçik Anıtı önünde söylenmek üzere devrin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya not ettirdiği hümanist cümleler yabancıları bile duygulandırmıştır: Çanakkale savaşlarında hayatlarını kaybeden düşman askerlerin annelerine şöyle seslenmişti:

“Bu memleketin toprakları üstünde kanlarını döken kahramanlar! Burada bir dost vatanın toprağındasınız. Huzur ve sükûn içerisinde uyuyunuz. Sizler Mehmetçiklerle yanyana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan çocuklarını savaşa gönderen analar! Gözyaşlarınızı dindiriniz. Çocuklarınız bizim bağrımızdadır, huzur içerisinde dirler. Ve huzur içinde rahat uyuyacaklardır. Onlar bu topraklarda canlarını verdikten sonra artık bizim çocuklarımız olmuşlardır.”²¹⁰

Atatürk'ün ve kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin dünya barışına katkısı konusunu, ABD Büyükelçilerinden Charles H. Sherill :

“O, öylesine yürekten inanan bir barışseverdi ki, geçmişin bütün düşmanlıklarına son verip, bütün komşuları ile dost olmuştur. Böylece komşuları da yurdu kadar O'nun çabalarından yararlanmışlardır.”²¹¹

şeklinde ifade etmiştir.

²⁰⁸ Özer Ozankaya, *Cumhuriyet Çınarı*, T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, Ankara 1994, s. 192.

²⁰⁹ Ibid.,s. 193.

²¹⁰ Bekir Tünay, “Atatürk'ün Sevgi Felsefesi”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, Cilt: I., Sayı: IV, Ankara 1984, s. 168.

²¹¹ Özer Ozankaya, *Cumhuriyet Çınarı*, s. 194.

Atatürk savaş alanlarından yetişen bir komutan olmasına karşın, bütün dünyaca onaylanan devlet adamlığından, her zaman barışın savunucusu ve koruyucusu olmuştur. O'nun zamanında ortaya atarak yerleştirmeye çalıştığı “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi, Atatürk döneminde olduğu gibi, bu gün de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin benimseyip, savunduğu iç-dış ilişkilerde düstur haline getirdiği bir prensip olmuştur. Atatürk'ü yücelten ilkelerden en önemlilerden biri olan “Yurtta sulh, cihanda sulh” O'nun ölümünden sonra da değerini korumaktadır. Atatürk insanlar arasında sevgi ve dostluğun yerleşip kökleşmesinden yanadır. Bu nedenle Atatürk, insan sevgisiyle de belirgindir.²¹²

Atatürk insanlığın bir bütün olduğunu, bu nedenle bir milletin karşılaştığı bir felaket karşısında diğer milletlerin yardım elini uzatmaları gerektiğini 1937 yılında Ankara Palas'ta Romanya Dışişleri Bakanı Antonescu'yla yaptığı görüşmede humanist bir yaklaşımla ortaya koymuştur:

“Bütün dünya hâdiseleri bize bunu açıktan ispat eder. En uzakta zannettiğimiz bir hâdisenin bize bir gün temas etmeyeceğini bilemeyiz. Bunun için beşeriyetin (insanlık) hepsini bir vücut ve bir milleti bunun bir uzvu addetmek icab eder. Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer bütün âza müteessir olur... Dünyanın filân yerinde bir rahatsızlık varsa bana ne? dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla alâkadar olmalıyız. Hâdise ne kadar uzak olursa olsun bu esastan şaşmamak lâzımdır. İşte bu düşünüş, insanları, milletleri, hodbinlikten kurtarır. Hodbinlik (bencilik) şahsi olsun, millî olsun daima fena telakki edilmelidir.”²¹³

Atatürk, uygulamaları ve sözleriyle uluslararası barış ve dostluğun savunulması ve desteklenmesinin önemini ortaya koymuştur. Devletlerarası ilişkilerde güven ve dostluğun ancak yardımlaşma ile sağlanabileceğini ve devletlerarası barışın bir milletin barışına ve huzuruna da katkı sağlayacağına olan inancını şu sözleri ile ifade eder:

“...Dünyada ve dünya milletleri arasında sükûn (huzur), vuzuh (anlaşma) ve iyi geçim olmazsa, bir millet kendi kendisi için ne yaparsa yapsın huzurdan yoksundur”²¹⁴

²¹² Muzaffer Erendil, *Çok Yönlü ...*, s. 251-252.

²¹³ *Atatürk'ün Söylev ...*, Cilt: II, 1989, s. 326.

²¹⁴ *Ibid*, s.326.

Atatürk, uluslararası ilişkilerde meydana gelen sorunların çözümünde öncelikle barış yanlısı yaklaşımları, savaş yanlısı yaklaşımlara tercih etmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tutumunun barış yanlısı olduğunu;

“Dış işlerde dürüst ve açık olan politikamız özellikle barış fikrine dayalıdır. Uluslararası herhangi bir meselemizi barışçı yollarla çözümlenmeyi aramak bizim çıkar ve anlayışımıza uyan bir yoldur. Bu yol dışında bir istek karşısında kalmamak içindir ki, güvenlik prensibine, onun vasıtalarına çok önem veriyoruz. Uluslararası barış havasının korunması için Türkiye Cumhuriyeti yapabileceği herhangi bir hizmetten geri kalmayacaktır.”²¹⁵

sözleriyle belirtmiştir. O, devletlerarası ilişkilerin artmasının insanların birbiriyle kaynaşmalarına ve bunun dünya barışına katkı sağlayacak yegâne vasıta olduğunu:

“İnsanları mutlu edeceğim diye onları birbirine boğazlatmak, insani olmayan ve son derece üzücü olan bir sistemdir. İnsanları mutlu edecek tek vasıta, onları birbirlerine yaklaştırarak, onlara birbirlerini sevdirecek, karşılıklı maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamaya yarayan hareket ve enerjidir. Dünya barışı içinde insanlığın gerçek mutluluğu, ancak bu yüksek ideal yolcularının çoğalmasıyla ve başarıya ulaşmalarıyla gerçekleşecektir.”²¹⁶

sözleriyle vurgular.

“Barış milletleri refah ve saadete erdiren en iyi yoldur. Fakat bu mefhum (kavram) bir defa ele geçirilince daimi bir ihtimam ve itina ve her milletin ayrı ayrı hazırlığını ister.”²¹⁷

diyen Atatürk, barış taraftarı olmasına rağmen barışın sürdürülebilmesi içinde gerekli tedbirlere ihtiyaç olduğunu ifade eder.

Askerlik mesleğinde öğrenim görüp muharebe meydanlarında yetişip mücadeleler vermesine rağmen, Atatürk'ün en büyük özelliklerinden biri ve en önemli niteliği büyük bir barışsever olmasıdır. O, hiçbir zaman harbi ülkeler arasındaki sorunların çözümünde temel vasıta olarak görmemiştir.

“Harpci olamam, çünkü harbin fecaatlerini herkesten iyi bilirim”²¹⁸ ve “Behemehâl (mutlaka) şu ve bu sebepler için, milleti harbe sürüklemek taraftarı değilim. Harp zaruri ve hayati olmalı. Hakiki kanaatim şudur: Milleti harbe götürünce vicdanımda azab

²¹⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: II, Türk İnkılâp tarihi Enstitüsü Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959, s. 278.

²¹⁶ Ibid, s. 270.

²¹⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: I, 1945, s. 396.

²¹⁸ Utkan Kocaturk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Semih Ofset, 1999, s. 383.

duymamalıyım. ...Lakin, hayatı millet tehlikeye maruz kalmayınca, harb bir cinayettir.”²¹⁹

diyerek, harple ilgili yaklaşımını ve harbe ne zaman başvurulması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Onun yıllar önce bütün dünya milletleri için önerdiği, barış içinde, birlikte insanca yaşama ülkü ve özlemi günümüz dünyasının en önemli sorunudur.

Atatürk gerçekçi bir devlet adamı, barışçı bir önderdi. O, hem yurt içindeki barışı hem de yurt dışındaki barışı birbiriyle bir bütün olarak ele almıştır. Barışın bir bütün olduğuna inanan Atatürk, buna olan inancını 1 Kasım 1932’de TBMM’nin dördüncü dönem ikinci yılını açarken yaptığı konuşmada:

“Komşularımızla ve bütün milletlerle ilişkilerimiz ciddi, içten barış ve güvenlik anlayışına dayalı olarak gelişmektedir. Dostlar arasında, dürüst bir konumun korunması bizim, her zaman çok önem verdiğimiz bir kuraldır”²²⁰

sözleriyle ortaya koymuştu.

Evensel barışa, dünya milletleri arasında gerçekçi ve eşitlikçi bir denge kurulması ile ulaşılabilir. Atatürk, bu konuda evrensel, ortak bir insanlık bilincinin oluşturulması gerekliliğini;

“İnsan mensup olduğu milletin varlığını ve mutluluğunu düşündüğü kadar, bütün cihan (dünya) milletlerinin huzur ve refahını düşünmeli ve kendi milletinin saadetine (mutluluğuna) ne kadar kıymet veriyorsa bütün dünya milletlerinin saadetine hâdim (hizmet) olmağa elinden geldiği kadar çalışmalıdır. Çünkü, dünya milletlerinin saadetine çalışmak, diğer bir yoldan kendi huzur ve saadetini temine çalışmak demektir.”²²¹

sözleriyle ifade eder. İşte Atatürk’ün dış politikasında hayalci olmayan idealizmin yaklaşımları burada görülebilir.

2.2. Atatürk’ün Dış Politikasının Ulusal/Evensel Etkileri

Atatürk’ün en büyük özelliği düşüncelerini bir eylem haline getirmiş olmasıdır. Gerek düşüncelerinde ve gerekse bunların uygulanmasında Atatürk’ün izlediği ana yön hakkın ve gerçeğin zaferini sağlamak olmuştur. Atatürk’ün kendi düşüncelerine inanması demek bunların başkalarının da vicdanlarında yaşadıklarını, kendi vicdanı ile onaylaması

²¹⁹ Atatürk’ün Söylev ..., , Cilt: II, 1989, s. 128.

²²⁰ Atatürk’ün Söylev ..., , Cilt: II, 1989, s. 390,

²²¹ Ibid, Cilt: II, 1989, s. 326.

demektir. İşte deha dediğimiz de böyle düşüncelere sahip olmak ve onların yürütülebileceği sorumluluğu kabul etmek ve yürütmek demektir. Atatürk'ün hayat hikâyesini yazanlardan biri olan Doktor Herbert Melzig:

“...Antik devrin büyük filozofu Eflâton'un hükümdarlar filozofların ve filozoflar hükümdarların tahtına otursa idi” tarzındaki dileği iki bin yıllık tarihte gerçekleşemedi. Hâlbuki 20. Yüzyılda birinci defa olarak Atatürk'ün şahsında Eflâton'un istediği gibi, kelimenin tam anlamıyla bunu görmekteyiz. Atatürk bir dâhi, bir mütefekkir olarak, bir milletin yani Türk milletinin kaderini ele almış ve bu milletle atıldığı istiklâl savaşı bu milletin medenî durumunu da değiştirip bir inkılâp ve diğer milletlerin haklarını koruyan bir barış ile insanlığa muhteşem bir örnek vermiştir.”²²²

demektedir.

Türkiye Cumhuriyeti, üzerine kurulu olduğu sağlam ilkelerle dünya barışına çok değerli katkılarda bulunmuş uygar insanlık ailesinin içten, derin saygı ve sevgisini kazanabilmiştir. Bunda Atatürk'ün, Cumhuriyet'e temel olan demokratik nitelikteki bilgece düşünce ve duygu yapısı baş etken olmuştur. Demokrasi, insana güven ilkesi üzerine kuruludur. Atatürk'ün de dünya görüşü, felsefesi insana güven temeline dayalıdır. Atatürk'ün dış politikası, Türkiye'yi içinde yer aldığı Yakın ve Orta Doğu devletlerinin ve uluslarının da takdirini kazanmıştır.²²³ Türkiye'nin liderlik ettiği ve içinde bulunduğu bölgesel birlik antlaşmaları dünya barışına da katkı sağlamıştır.

Düşmanlık duygularıyla Devletlerin aralarındaki meselelerin çözümünü hiçbir zaman sağlayamayacaklarına inanan Atatürk, düşmanlığın ve dostluğun nerede başlayıp nerede bittiğini çok iyi değerlendirmiştir. Zafere sonuçlanan Türk Kurtuluş Savaşının hemen ertesinde savaştığı düşmanları ile dostluklar kurup ittifaklar oluşturmuştur.²²⁴ O'nun insana değer veren insancıl ve barışsever yönünü İngiliz Observer gazetesi şöyle betimler:

“Muasır hiçbir isim Atatürk adı kadar büyük saygı telkin etmemiştir. Atatürk yalnız Türkiye'nin bütün hayatını değiştiren bir deha değil, fakat beynelmilel (milletlerarası) münasebetlerde (ilişkilerde) iyilik ve yalnız iyilik yapan bir adamdır.”²²⁵

²²² Yalın İstenç Kökütürk, *Atatürk'ü Anlamak*, 1. Basım, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Aralık 1999, s. 191.

²²³ Özer Ozankaya, *Cumhuriyet Çınarı*, s. 190-191.

²²⁴ İskender F. Sertelli (Toplayan), *Dünya Ağlıyor*, Cihan Matbuatından Parçalar, İstanbul, 1939, s. 71.

²²⁵ Ibid.

Türkiye Cumhuriyeti kurucusunun yeryüzünde anlaşmazlıkları kaldıracak örgütlere yandaş olduğu bildiği için İtalyan yazarı Giorgia Quartara, aslı 1930'da basılmış olan ve "Avrupa Birleşik Devleti" ile "Dünya"yı karşılıklı konuşuran bir diyalog türünde yazdığı kitabının 1931'de yapılan Fransızca çevirisini, "hayranlık" duygularını belirterek Atatürk'e armağan etmiştir.²²⁶

Atatürk'ün dış politikadaki uygulama ve tüm girişimleri, yalnız ulusal değil aynı zamanda evrensel bir çağrı taşır. Atatürk insanlığa şöyle seslenmiştir:

"Asırlardan ve asırlardan beri, zavallı beşeriyeti mes'ut etmek için tutulan yolların, kullanılan vasıtaların verdikleri neticelerin ne derece emniyetbahş (emniyet veren) oldukları tetkike şayan değil midir? Artık insanlık mefhumu, vicdanlarımızı tasfiyeye ve hislerimizi ulvileştirmeğe yardım edecek kadar yükselmiştir. İnsanları mes'ut edeceğim diye onları birbirine boğazlatmak gayri insanî ve son derece teessüfe şayan bir sistemdir."²²⁷

Atatürk, tüm mazlum ulusların kurtuluşunu istemektedir. Mart 1933'te yaptığı konuşmada şu sözleri bunu açıkça göstermektedir.

"İstiklal ve hürriyetine kavuşacak olan, çok kardeş millet vardır. Bu milletler bütün güçlülere ve engellere rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini bekleyen istikbale ulaşacaklardır: Müstemlekecilik (sömürgecilik) ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine milletler arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve iş birliği çağı hâkim olacaktır."²²⁸

Atatürk'ün düşüncelerinde ve uygulamalarında sadece kendi ülkesi için değil, insanlığın mutluluğu ve huzuru için de öneri ve uygulamalar olduğunu yine onun 1937 yılındaki sözlerinde görebiliriz:

"Milletler gam ve keder bilmemelidir. Şeflerin görevi, hayatı sevinç ve güler yüzle karşılamak bakımından milletlerine yol göstermektir. Vaktiyle kitaplar karıştırdım, hayat hakkında filozofların ne dediklerini anlamak istedim; bir kısmı, her şeyi kara görüyordu. 'Mademki hiçiz, sıfıra varacağız, dünyadaki muvakkat ömür esnasında neşe ve saadete yer bulunamaz' diyorlardı. Başka kitaplar okudum, bunları daha akıllı adamlar yazmışlardı. Diyorlardı ki: "Mademki sonu nasıl olsa sıfırdır, bari yaşadığımız sürede şen ve şatır olalım. Ben karakterim itibarile ikinci hayat telâkkisini tercih ediyorum, fakat şu kayıtlar içinde: Bütün

²²⁶ Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce ...*, s. 40.

²²⁷ *Atatürk'ün Söylev ...*, Cilt: II, 1989, s. 306.

²²⁸ Ergün Aybars, "Atatürk'ün Evrenselliği", *Atatürk'ün Düşünce Yapısı ve Türkiye (Seçilmiş Makaleler)*, Atatürk'ün Doğumunun 125.Yılı Armağanı, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2006, s.200,204,

insanlığın varlığını kendi şahıslarında gören adamlar bedbahtlardır. Besbelli ki o adam fert sıfatı ile mahvolacaktır. Herhangi bir şahsın, yaşadıkça memnun ve mesut olması için lâzım gelen şey, kendisi için değil kendisinden sonra gelecekler için çalışmaktır... Bahçesinde çiçek yetiştiren adam, çiçekten bir şey bekler mi? Adam yetiştiren insan da, çiçek yetiştiren hislerle hareket edebilmelidir. Ancak, bu tarzla düşünen ve çalışan adamlardır ki memleketlerine ve milletlerine ve bunların istikbaline faydalı olabilirler... Ancak kendilerinden sonrakileri düşünebilenler, milletlerini yaşamak ve ilerlemek imkânlarına nail ederler. Kendisi gidince terakki ve hareket durur zannetmek bir gaflettir.²²⁹

Atatürk'ün anlayışında insanın ve insanların üzerinde yaşadığı dünyanın büyük değeri vardır. Dünya insanlığının bir bütün olduğunu, gerçekçi ruh ve kafasının eseri olarak çok erken anlamıştır. Sürekli barış için bütün insanların yaşayışlarını düzeltmek ve onları açgözlülük ve kinden uzaklaşacak şekilde yetiştirmek gerektiğini ifade etmiş, bütün dünya uluslarını akraba sayarak, milletlerin ve insanlığın mutluluğu için ortak bir paydanın ülkeleri yönetenlerce oluşturulması gerektiğini şöyle ifade etmiştir;

“Bütün dünya milletleri, aşağı yukarı akraba olmuşlardır ve olmakla meşguldürler. ...Onun için ben sevdiğime şunu tavsiye ederim: Milletleri sevk ve idare eden adamlar, tabî evvelâ ve evvelâ kendi milletinin mevcudiyet ve saadetinin âmili (sebeb) olmak isterler. Fakat aynı zamanda bütün milletler için aynı şeyi istemek lâzımdır.”²³⁰

Türk Kurtuluş Savaşı ve çağdaşlaşması, batılı olmayan toplumların gelişmelerinde evrensel bir yer tutmuştur. Kurtuluş mücadelesi ve çağdaşlaşması, batı kültür çevresi ile diğer kültür çevrelerinin uyumunu gerçekleştirecek yol ve yöntemi vermektedir. Bu yöntem, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, yeni bağımsızlığını kazanan ülkeler için politik sistem olarak doğu ve batı rejimleri arasında önemli bir alternatif olarak değerlendirilmiştir.²³¹ Türkiye'nin kısa sürede ortaya koyduğu kalkınma ve çağdaşlaşma yolundaki uygulamaları bağımsızlığını kazanmak mücadelesinde olan ya da yeni kazanmış tüm uluslar için bir örnek niteliğindedir.

Çok yönlü düşünceye ve demokratik yapıya dayalı bir toplumsal değişim ve ilerleme yaratmak amacı, Türk insanını her yönden çağdaşlaşmaya yöneltmek ve uygarlık düzeyini sürekli olarak geliştirme düşüncesi, insanlık idealine bağlı barışsever hümanist kişiliği

²²⁹ Atatürk'ün Söylev ..., Cilt: II, 1989, s.324- 325.

²³⁰ Ibid, s.325-326.

²³¹ Yavuz Özgüldür, “Atatürk ve Çağdaşlaşma”, *Atatürk'ün Düşünce Yapısı ve Türkiye (Seçilmiş Makaleler)*, Atatürk'ün Doğumunun 125.Yılı Armağanı, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2006, s.164.

Atatürk'ün günümüz açısından değerlendirilebilecek evrensel özelliklerindedir. Atatürk, aynı zamanda, gelişmekte olan uluslar için de bir ışık, bir kurtuluş yolu ve esin kaynağı olmuştur. Çünkü O, sömürülen, ezilen ulusların uyanması ve kalkınması amacıyla başlatılan ve başarıya ulaşılan ilk ulusal kurtuluş devrimini gerçekleştirerek evrensel bir nitelik kazanmıştır.²³² O'nun ulusal tam bağımsızlık, çağdaşlaşma ve ulusal egemenlik mücadelesi bu ülkeler için de birer yol gösterici simge olmuştur.

Atatürk döneminde Türkiye bütün komşuları ile dostluk ilişkileri sürdüren bir barış ülkesi durumuna gelmiştir. Bu gelişmeleri çok yakından izleyen ve onunla dostluk ilişkileri kuran Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizalos, Atatürk'ü 1934 yılında Nobel Barış ödülüne aday göstermişti. Bu amaçla Oslo'daki Komite başkanlığına gönderdiği mektupta, üç yıl boyunca birbirleriyle savaşan Türkiye ile Yunanistan'ın aralarında bir dostluk antlaşması imzaladıklarından hareketle önerisinin nedenlerini şöyle açıklamıştı:

“Barış arzusunu besleyecek olurlarsa, en tehlikeli anlaşmazlıkların ayırdığı halklar, anlaşma olanağı için bir örnek oluşturacak bu yakınlaşmanın, ilgili iki ülke için olduğu kadar, Yakındoğu'da barış düzeninin korunması için de yalnızca olumlu sonuçlar ortaya çıkmıştır. İşte barış sorununa katkıyı sağlayan bu kişi Türkiye Cumhuriyeti başkanı Mustafa Kemal Paşa'dır. Yakındoğu'da yeni bir çağ açan Yunan-Türk antlaşmasının imzalandığı dönemde, 1930 yılındaki Yunan hükümetinin başkanı kimliğimle, şimdi Nobel Barış Ödülü Komitesi'nin seçkin üyeleri önünde, Mustafa Kemal Paşa'nın adaylığını bu onurlu ödüle layık olarak önermekten onu duymaktayım.”²³³

Böyle bir önerinin, dünün düşman bir ulusunun Başbakanından gelmesi kuşkusuz apayrı bir anlam ve önem taşımaktaydı.

1963 yılında UNESCO dünyada büyük olarak kabul edilen şahsiyetlerin yıldönümlerini bir anma vesilesi olarak ele alırken herkes için 50. veya 100. Yıldönümleri ölçü kabul edilmiş iken istisnaî olarak Atatürk'ün ölümünün 25. Yıl dönümünün bütün memleketlerde anılması için karar alınmıştır. Bu kararın başlıca sebebi, Atatürk'ün inkılâp konularının “hümaniter” yönüdür, toplumsal içerikli olmasıdır. Çünkü UNESCO, siyasî ve askerî sahada şöhret sahibi olan şahsiyetleri konusu dışında kabul etmektedir. Ancak kendi alanı ile ilgili, yani bilim, kültür, ve sanat bakımlarından büyük kabul edilen şahsiyetlerin

²³² Mahmut Tezcan, “Atatürk'ün Eğitim Anlayışına Felsefî ve Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: V, Sayı:15, Ankara 1989, s. 568.

²³³ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, 1. Basım, Bilgi Yayınevi, Şubat 2004, s. 612-613.

yıldönümlerini anmayı ve bu vesile ile onların başardıkları işleri uluslara tanıtmayı hedef tutmaktadır.²³⁴

UNESCO Genel Kurulunun 27 Kasım 1978 tarihli, Yürütme Kurulunun ise 17 Ekim 1979 tarihli kararıyla ve Atatürk'ün gelecek kuşaklar için örnek bir üstün kişi, eylemi; her zaman barış, uluslararası anlayış ve insan haklarına saygı yönünde gerçekleşen bir devlet kurucusu, sömürgecilik ve emperyalizme karşı açılan savaşların ilk lideri ve olağanüstü bir devrimci olduğu gerekçesiyle, doğumunun yüzüncü yıldönümü olan 1981'de anılmasına ve kişiliği ile eserini belirtmek amacı ile 1980 yılında Türkiye'de 1981'de de Paris'te bir uluslararası toplantıya karar verilmesi önemli bir olaydır.²³⁵

UNESCO'nun aldığı bir kararıyla bütün dünya ülkeleri 1981 yılında (100. Doğum yıldönümü münasebetiyle), evrensel fikir ve uygulamaları sebebiyle Atatürk'ü insanlığın, barışın ve kardeşliğin savunucusu eşsiz bir lideri olarak saygıyla anmıştır.

2.3. Atatürk'ün Dış Politika Anlayışına İlişkin Genel Değerlendirme

Atatürk, Türkiye'yi çağdaş bir ülke durumuna getirmek için başlattığı devrimlerin gereği olarak dış politikasını Batı'ya yöneltirken Misak-ı Millî'de anlamını bulan tam bağımsızlık ve toprak bütünlüğü konusunda son derece hassas davranmıştır. Bu nedenle hiçbir zaman tek boyutlu ve bağımlılık anlayışı eksenli bir dış politika takip edilmemiştir. Sınırlı gücü nedeniyle jeopolitik gerçekler kapsamında çok boyutlu, realist, ve barışsever bir politika uygulanmıştır. Bu barış politikasında idealizmin yaklaşımları görülebilir. Her mesele ve olay kendi şartları ve oluşumları irdelenerek değerlendirilmiş ebedi düşmanlık ya da dostluk gibi hissi yaklaşımlar peşinde koşulmamıştır.

Atatürk, kendisini olayların akışına uymaya zorunlu gören ve buna göre davranan bir "fırsatçı" değil, olayların dışına ve üstüne çıkıp olaylara kendi görüşünün, kendi inancının biçimini veren bir insandır. O'nun diplomasisi, olaylarla beraber bir sürükleniş değil, olayları, kendi azim ve iradesi ile haklı ve doğru bir inancın tabii sonucuna sürükleyiştir.²³⁶

²³⁴ Afet İnan, "Kurtuluş Savaşının Bazı Belgeleri ve Atatürk'ün İnkılâp Prensipleri", *Belleten*, Cilt XXXII, Sayı 128, Ekim 1968, s. 558.

²³⁵ İsmet Giritli, "Atatürkçülük-Kemalizm Neden Demokratik ve Pragmatik Bir Düşünce Sistemidir?", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, 8-12 Aralık 2003 Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2005, s. 44.

²³⁶ Enver Ziya Karal, "Atatürk'ün Siyaset Üzerinde Düşünceleri", *Atatürk Hakkında Konferanslar*, Ankara 1946, s. 37.

Bunu yaparken de bilimin ışığı ve rehberinde davranış sergilemiş ve hareket tarzı belirlemiştir. O, her konuda bilim ve aklın esas alınması gerektiğini her fırsatta vurgulayıp uygulayan bir liderdi. Bu konuda şöyle diyor:

“Ben manevi miras olarak hiçbir ayet, hiçbir dogma, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Benim manevi mirasım ilim ve akıldır. Benden sonrakiler, bizim aşmak zorunda olduğumuz çetin ve köklü zorluklar karşısında, belki gayelere tamamen eremediğimizi, fakat asla taviz vermediğimizi, akıl ve ilmi rehber edindiğimizi tasdik edeceklerdir. Zaman süratle ilerliyor, milletlerin, toplumların, kişilerin mutluluk ve mutsuzluk anlayışları bile değişiyor. Böyle bir dünyada, asla değişmeyecek hükümler getirdiğini iddia etmek, aklın ve ilmin gelişimini inkâr etmek olur. Benim Türk milleti için yapmak istediklerim ve başarmaya çalıştıklarım ortadadır. Benden sonra beni benimsemek isteyenler, bu temel eksen üzerinde akıl ve ilmin rehberliğini kabul ederlerse manevi mirasçılarım olurlar.”²³⁷

Türkiye I. Dünya Savaşı’ndan sonra gelip devletlerin insafsızca hareketlerine maruz kalarak bir sömürge statüsüne indirilmek istendiği ve birçok haksız muamelelere maruz bırakıldığı halde dış politikasının hedeflerini tayin ederken hissi sebeplerle hareket etmemiştir. Memleketin çıkarlarıyla uluslararası politika gerçeklerini bağdaştıran bir yol seçen Atatürk, Türkiye’nin yeni sınırlarıyla tatmin edilmiş olduğunu kabul ederek memleketi yeni maceralara sürükleyebilecek davranışlardan daima kaçınmıştır.²³⁸ Türkiye’nin “Yurtta sulh, cihanda sulh” yaklaşımını dış politikasının temel prensibi olarak ortaya koyduğu tarihlerde uluslararası arenada yeni gruplaşma çalışmaları da tüm hızıyla devam etmektedir.

Atatürk, Türk milletini, dünya milletlerinin dışında, onlara yabancı ve düşman bir topluluk olarak kabul etmediği gibi, böyle inançlara sahip bir milletler kümesi içinde de onu görmek istemiyordu. Atatürk, millet menfaati ile insanlık duygusunu Türkiye’de, bütün insanlığın da vicdanına hitap ederek formüleştiren ilk büyük adamdır. Atatürk, milletle insanlık arasında bir saadet köprüsü kurmuştur.²³⁹ Devletler ailesini oluşturan unsurlardan olan Türkiye bu amaca yönelik olarak dünya barışı ve dünya saadeti için çalışacaktır.

²³⁷ Utkan Kocaturk, *Atatürk’ün Fikir ve ...*, s. 153.

²³⁸ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990, s. 88.

²³⁹ Enver Ziya Karal, “Atatürk’ün Siyaset ...”, s. 50, 54.

Türkiye Cumhuriyeti'nin coğrafi sınırlarını belirleyen Kurtuluş Savaşı, aynı zamanda onun siyasal amaçlarını da belirlemiştir. Bu amaçlar içinde ağır basan ve temel dış politika anlayışına da uyan tutum, tarafsızlık olarak belirtilmiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşları genel olarak Avrupa ve özel olarak Batı Avrupa ülkeleriyle temelde bir kopmaya gitmediler. Düşüncelerine göre, bu “uygarlık odağı”, Ankara hükümetinin ana ilkesi olan modernleşmenin birleştiği noktaydı. Bölgede barış ve istikrarı korumak için ekonomik kalkınmayı sağlamak, modernleşme atılımlarını hızlandırmak ve “Avrupalı” bir ülke haline gelebilmek için, Atatürk'ün “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi benimsenip, ödünsüz uygulanmıştır.²⁴⁰

Atatürk, yaklaşan II. Dünya Savaşı'nın farkında olarak birçok öngöründe bulunmuştur. 1932 yılında, Amerika Genelkurmay Başkanı General Mac Arthur'la yaptığı görüşme sırasında Dünya'nın siyasi durumunu şöyle görerek tasvir etmişti:

“Bence, dün olduğu gibi yarın da, Avrupa'nın mukadderatı Almanya'nın alacağı vaziyete bağlı bulunacaktır. Fevkalâde bir dinamizme malik olan bu 70 milyonluk çalışkan ve disiplinli millet, üstelik millî ihtiraslarını kamçılatabilecek siyasî bir cereyana kendisini kaptırdı mı, ergeç Versailles muahedesinin tasfiyesine tevessül edecektir.”²⁴¹

Aynı görüşmede, harbin 1940-1946 seneleri arasında başlayacağını tahmin ederek harp sonrasını da şaşılacak bir şekilde önceden görebilmiştir. Bu konuda ki görüşlerini şöyle izah etmiştir:

“Avrupa'da vuku bulacak bir harbin galibi ne İngiltere ne Fransa ne de Almanya'dır. Sadece Bolşevizm'dir. Rusya'nın yakın komşusu ve bu memleketle en çok harp etmiş bir millet olarak biz Türkler, orada cereyan eden hadiseleri yakından takip ediyor ve tehlikeyi bütün çıplaklığı ile görüyoruz. Uyanan Doğu milletlerinin zihniyetlerini mükemmel istismar eden, onların millî ihtiraslarını okşayan ve kinleri tahrik etmesini bilen Bolşevikler, yalnız Avrupa'ya değil Asya'yı da tehdit eden başlıca kuvvet hâlini almışlardır.”²⁴²

Dış politikada üstün başarı, bir bakıma da uzağı önceden görmekte mümkündür. Bir devletin, komşuları veya aynı kıtada beraber bulunduğu devletlerarasında meydana gelen her türlü olayı yakından takip etmesi, bu olaylara karşı umursamaz bir tavır takınmaması

²⁴⁰ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış ...*, s. 154-155.

²⁴¹ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, Cilt: III, 1989, s.133-134.

²⁴² Ibid.

gerekir. Devletlerarasındaki sorunlar ve çatışmalar bütün insanlığı etkileyebilecek boyutlara varabilir. Gelişmeleri takip ederek mevcut konjonktürü çok iyi değerlendiren ve uzağı önceden görebilen Atatürk'ün yakın gelecekle ilgili sözlerindeki haklılığı, insanlık çok sonra anlayabilmiştir.

“Çok zaman geçmeden Avrupa’da bir fırtına kopacak, bu müthiş kasırga dünyanın her tarafına yayılacak ve insanlık umumi bir felâketinin bütün kötülükleri ile bir kere daha karşılaşacak. Bu devlet gemisini bu fırtına ortasında hiçbir mâniaya çaptırmadan yöneterek harp dışında ve barış içinde yaşamaya çabalamak, bizim için hayati ehemmiyeti haizdir.”²⁴³

Yakup Kadri Karaosmanoğlu’na göre Atatürk, her şeyden evvel yeryüzünün bütün mazlum, mağdur milletlerine kalk borusunu çalan ve onlara tam kurtuluş yolunu gösteren bir hürriyet ve istiklâl örneğidir.²⁴⁴ Bu nedenle O, bütün mazlum milletlerin kurtuluş mücadelelerinin manevi lideri durumundadır.

Bir bilim adamı olarak Şemseddin Günaltay, Atatürk'ün dış politika yaklaşımını şöyle izah etmiştir:

“Atatürk idealizmi ve realizmi birleştiren bir dış politika takipçisiydi. Atatürk, birbirine zıt görünen iki tezahür göstermekle hususiyetini belirtiyordu. Millî bakımdan tamamiyle bir idealistti. Harekâtı itibarıyla ise, tam mânasıyla realist. Duyguları ne kadar kuvvetli ve ateşin ise o duyguların tezahürlerini zamanında ve lüzumu kadar göstermek, yani aklın hâkimiyeti ile duygularını gemlemek, ona mahsus bir imtiyazdı. Sarsılmaz iradesi, kendi duygularına müsbet düşüncesini hakim ve rehber kılmayı temin ederdi. Ne parlak sözlerden gurura kapılarak yanlış adımlar atar, ne de tehlikeli durumlar karşısında telâşlanarak irade ve metanetini kaybederdi.”²⁴⁵

O, diğer milletlerin Türk milletinin hakkına riayetini istemekle beraber, başka milletlerin de haklarına saygılı idi. Emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı ilk geniş ve başarılı protesto hareketini başlatan Atatürk, günümüzde az gelişmiş bir sosyal yapıdan kurtulmanın felsefi temellerini ortaya koymuş, sömürülen Asya ve Afrika’daki milletlerin uyanış hareketine de ilham vermiştir.

²⁴³ Nihat Reşat Belger, *Ulus Gazetesi*, 10. 11. 1961

²⁴⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk'ün Gerçek Siması, Atatürkçülük Nedir?*, İstanbul 1964, s. 54.

²⁴⁵ Hilmi Yavuz, *Ord. Prof. Şemseddin Günaltay'la Atatürk Konusunda Yapılan Mülakat*, Vatan, 10 Kasım 1959,

Atatürk'ün Dünya vatandaşları, haset aç gözlülük ve kinden uzaklaşacak şekilde terbiye (yetiştirme) edilmelidir” şeklindeki sözleri, O'nun barış ve mutluluğu sadece kendi milleti için değil, dünyadaki bütün milletler için arzuladığını ve “Yurtta sulh, cihanda sulh” özlemine götürecek yegâne vasıtanın eğitim olduğunu göstermektedir.

Sadece Türkiye'yi ilgilendiren dış politikadaki sorunlarla değil dünyayı ilgilendiren genel sorunlarda da ortaya koyduğu barışçı yaklaşım ve çözümler nedeniyle Atatürk hayattayken, birçok yabancı sivil ve asker devlet adamı Türkiye'yi ziyaret etmiş ve kendisiyle şahsen görüşmüştür. Atatürk'ün sağlığında onunla görüşme imkânı bulamayanlar da O'nun ölümünden sonra üzüntülerini ifade etmişlerdir. Bunlardan biri olan Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Franklin Roosevelt bu konudaki üzüntüsünü;

“Benim üzüntüm, bu adamla tanışmak hususundaki şiddetli arzumun gerçekleşmesine artık imkân kalmamış olmasıdır.”

diyerek dile getirmiştir.

Atatürk'ün vefatı nedeni ile cenaze töreninde birçok yabancı ve komşu devlet temsilcisinin de hazır bulunması O'nun dış politikada ideolojik fark gözetmeden diğer devletlerle ilişkilerin geliştirilmesine ve insanlığın mutluluğuna yönelik ortaya koyduğu düşünce ve uygulamalarının başarısı ile liderliğinin evrenselliğini göstermesi bakımından çok anlamlıdır.

Bu yabancı temsilcilerin içerisinde o dönem dünyanın siyasi yapısını ve dengelerini belirleyen devletlere mensup olanların olması çok dikkat çekicidir. Yabancı devletlerin bir kısmı diplomatik temsilciler yanında askeri birlik ve gemilerini de göndererek cenaze törenine katılmışlardır. Bu devletlerden; Almanya, Bulgaristan, İngiltere, İran, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Sovyetler Birliği cenaze törenine askeri birlik göndermiştir. Buna ilaveten, denizden yapılacak törene katılmak için İngiltere, Almanya, Fransa, Sovyetler Birliği, Romanya ve Yunanistan deniz kuvvetlerine mensup gemilerini ayrıca göndermiştir.

Atatürk'ün ölümü nedeniyle Amerika Birleşik Devletlerinden Çin'e, Finlandiya'dan Mısır'a kadar olan coğrafi bölgede bulunan ülkelerin kendi basınlarında çıkan haberlerde de Atatürk'ün liderliğine, barışseverliğine ve modern ileri görüşlülüğüne vurgu yapan haberlerin yer aldığını görürüz.

Atatürk'ün kendi milleti için olduğu kadar insanlık ailesi için de örnek liderliği yıllar geçse bile unutulmamış insanlığın, barışın ve kardeşliğin savunucusu eşsiz bir lideri olarak 1963 ve 1981 yılında Türkiye'nin dışında da anılması için UNESCO'nun aldığı kararlar fikirlerinin bugün bile yol gösterici değerler taşıdığının bir ispatıdır.

BÖLÜM III

1923-1932 DÖNEMİNDE ATATÜRK'ÜN LİDERLİĞİNDE DIŞ POLİTİKA: ULUSAL BÜTÜNLÜK EKSENİ

I. Dünya Savaşının sonunda ortaya çıkan yeni düzen ve sınırların değiştirilmesini isteyen ve revizyonist olarak adlandırılan ülkeler Almanya-İtalya çevresinde birlik oluşturma gayretine girişmişlerdir. Buna karşılık sınırların değiştirilmemesini savunan ve anti-revizyonist olarak adlandırılan ülkeler ise İngiltere-Fransa'nın başını çektiği bir birlik oluşturma gayreti içine girmişlerdir.

Türkiye bu dönemde Lozan Antlaşması'ndan kalan siyasi sorunların çözümlenmesine öncelik vermiştir. Bunu yaparken de her iki gruptaki ülkelere karşı tarafsızlık politikası sergilemiştir. Savaştan yeni çıkmış yeni bir devlet olarak Türkiye'nin kayıplarını gidermek ve çağdaşlaşma yönündeki atılımları yapmak için barış ortamına ihtiyacı vardır.

Atatürk, bu dönemde dış politikada realist ve pragmatist bir siyaset anlayışını ön planda tutarak takip etmiştir. Büyük devletlerle olan münasebetleri normal düzene sokmak, barışçı yollarla geçmişi tasfiye etmek, komşu devletlerle iyi münasebetler kurulmasına çalışmak bu devrenin bariz niteliğini teşkil eder

1923–1932 döneminde Türkiye'nin dış politikası Milli Mücadelenin ve bu mücadele sonunda imzalanan Lozan Antlaşması'nın etkisi altında gelişen ve tek tek devletlerin Türkiye'ye karşı izledikleri politikaya ve davranışlara göre ele alınarak düzenlenmiş ve hareket tarzları belirlenmiştir.

1. 1923 -1932 Döneminde Türk Dış Politikası'nın Genel Görünümü

Türkiye Cumhuriyeti, 1923'te bütünüyle yeni kurulmuş bir devlet olarak yeni oluşturulmaya çalışılan bir devletleşme, uluslaşma süreci yaşamıştır. 1920'li yıllar içeride tek partili bir döneme tekabül eder. Dışarıda ise iki savaş arasında yani I. Dünya Savaşı ile giderek yaklaşan II. Dünya savaşı arası dönemi ifade eder. Dışarıda bir taraftan Mussolini

ve Hitler'in temsil ettiği otoriter ülkeler, diğer tarafta da diğer Batılı ülkelerin temsil ettiği bir grup söz konudur.²⁴⁶ I. Dünya Savaşının sonunda ortaya çıkan yeni düzen ve sınırların değiştirilmesini isteyen ve revizyonist olarak adlandırılan ülkeler Almanya-İtalya çevresinde birlik oluşturma gayretine girişirken, yeni düzenin ve sınırların değiştirilmemesini savunan ve anti-revizyonist olarak adlandırılan ülkeler ise İngiltere-Fransa'nın başını çektiği bir birlik oluşturma gayreti içine girmişlerdir. Türkiye bu dönemde Lozan Antlaşması'ndan kalan siyasi sorunların çözülmesi için her iki gruptaki ülkelerle ilişki kurmaya başlamış ancak tarafsızlık politikası sergilemiştir. Çünkü Türkiye'nin savaştan yeni çıkmış ve bir ölüm kalım mücadelesi vermiş yeni bir devlet olarak kayıplarını gidermek ve süratle çağdaşlaşma yönündeki atılımları yapmak için barış ortamına ihtiyacı vardır.

1923-1930 döneminde, siyasetin odak noktası, az gelişmiş bir toplumun modern ulus-devlet inşası yoluyla, yukarıdan aşağıya ve ekonomiden kültürel yaşama kadar geniş bir yelpaze içinde bir bütün olarak "hızla" modern bir ulusa dönüşümünü başarmaktır. Türkiye Cumhuriyeti modernleştikçe, daha güvenli bir ulusal mekâna dönüşecektir. Bu dönem, "Yurtta sulh, cihanda sulh." sloganı temelinde uygulanan dış politika, barışı destekleyen bir aktiflikte, ama etrafında gelişen siyasi mücadelelere taraf olmayan bir "aktif tarafsızlığı" içerir.²⁴⁷ Atatürk, bu dönemde dış politikada etkili olan tarihsel olayları çok iyi analiz ederek realist ve pragmatist bir siyaset anlayışını ön planda tutarak takip etmiştir.

Büyük devletlerle olan münasebetleri normal düzene sokmak, barışçı yollarla geçmiş tasfiye etmek, komşu devletlerle iyi münasebetler kurulmasına çalışmak bu devrenin bariz niteliğini teşkil eder.²⁴⁸ Lozan'dan sonra, Sovyetler Birliği ile doğrudan; İtalya ile Oniki Adalar, Fransa ile Suriye ve İngiltere ile Irak vasıtasıyla komşu olması sonucu stratejik önemi artan Türkiye o dönem dünyadaki güçlü devletlerin dış politika çıkarlarının hedef olmuştur. 1923–1932 döneminde Türkiye'nin dış politikası Milli Mücadelenin ve bu mücadele sonunda imzalanan Lozan Antlaşması'nın etkisi altında

²⁴⁶ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 3. Basım, Mkm Yayıncılık, 2012, s. 194.

²⁴⁷ Fuat Keyman, "Atatürk ve Dış Politika Vizyonu", (der. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008, s. 157.

²⁴⁸ Hamza Eroğlu, *Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği*, T.C.Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1994, s. 165.

gelişen ve tek tek devletlerin Türkiye'ye karşı izledikleri politikaya ve davranışlara göre ele alınarak düzenlenmiş ve hareket tarzları belirlenmiştir.

Atatürk'ün önderliğinde Kurtuluş Savaşı'ndan zaferle çıkan, morali ve kendine güveni artan Türkiye genişleme politikası izlemeyerek barışçı bir dış politika ilkesini uluslararası ilişkilerde temel almıştır. Ancak Türkiye'nin barışçı dış politikası zaman zaman bazı engellerle karşılaşmıştır. Bunun başta gelen nedeni, Osmanlı Devleti zamanında kapitülasyon adı altında birçok ayrıcalık elde eden devletler, ayrıcalıklarının sona erdirilmesini ve yeni Türk Devleti'nin kendileriyle tam eşitlik kapsamında ilişki kurmasını kabul etmeme yönünde davranış sergilemeye başlamışlar, Lozan Antlaşması'nı tasdik etmeyeceklerini dahi ifade ederek Türkiye'yi tehdit eden bir yaklaşım sergilemişlerdir.

İngiltere başta olmak üzere bu devletler, siyasi ve askeri nüfuzlarını İstanbul'da daha kolay kullanabileceklerini düşünerek başkentin İstanbul'da kalması için Türkiye'ye baskı yapmışlar; yabancı okullarda yapılacak öğretim konusunda müdahale etmeye çalışmışlar; Lozan'da kurulan Boğazlar Komisyonu'nun ayrı bir bayrağı olmasını talep etmişlerdir. Türk Devleti egemenliğini sınırlamaya yönelik bütün bu ve buna benzer teşebbüsler karşısında mukavemet etmiş ve bu taleplerden hiçbirini kabul etmemiştir.²⁴⁹ Ortaya çıkan dış politikadaki bu yaklaşım ve sorunlar doğal olarak Türkiye'nin eski düşmanlarıyla kurmaya çalıştığı dostane barışa dayalı ilişkilerin başlatılmasını ve geliştirilmesini yaklaşık 10 yıl sekteye uğratmıştır. Lozan'dan arta kalan sorunların çözümü Türkiye Cumhuriyeti'ni en çok meşgul eden konular olarak bu dönemde yer almıştır. Yunanistan'la aramızdaki ahali mübadelesi ve Patrikhane konuları ciddi sorun teşkil ederken, Musul konusu meselelerin hallinde en zor olanı olmuştur.

Misak-ı Millî sınırları içinde olmasına rağmen Türkiye Milletler Cemiyeti Meclisi'nin kararından sonra Musul'u kuvvet yoluyla geri almak teşebbüsünde bulunmamıştır. Böyle bir teşebbüse girişmek gerek iç, gerek dış düşmanlarımıza Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için yeni bir fırsat verecekti. Millî Mücadele'de Türkiye'yi anlamayan devletler Lozan'dan sonra da anlamamakta devam etmişler ve davranışlarını değiştirmemişlerdi. Batılı devletlerin karşısında yalnız kalan Türkiye yeniden büyük bir devletin desteğine ihtiyaç duymuştur. O sırada Türkiye ile dostane

²⁴⁹ *Güncel Konular No:3*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı, Gnkur. Basımevi, Ankara 1982, s. 10- 11.

münasebetlerini devam ettirmek isteyen tek büyük devlet Sovyetler Birliği idi. 1928 yılında İtalya ile bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalanmış, 1930 yılına doğru Türkiye eski düşmanlarından İngiltere, Fransa ve Yunanistan'la meselelerini halletmiş ve bu devletlerle normal münasebetlerini kurmuştur.²⁵⁰

Lozan Barışı'ndan sonra yeni Türk Devleti'nin toprakları küçülmüş olmasına rağmen, stratejik değeri azalmamış aksine artmıştı. Üstelik Avrupa'nın bütün güçlü devletleriyle komşu duruma gelmiştir. Dış politikada yalnızcılık siyaseti gütmeyen Türkiye dostça bir tutum sergilemiştir. . Bu çerçevede içinde SSCB ile sosyal, siyasi, ve ekonomik işbirliğine girerken Batı'da ekonomik bunalımı atlattığı başarıları Almanya ile ekonomik münasebetlerin yanı sıra, kültürel ilişkileri de geliştirmiştir.

Ama her şeye rağmen 1923-1930 döneminde Türk Dış Politikası son derece temkinli ve Batı ile ilişkilerinde son derece kuşkuludur. 1930'a kadar Batı devletleri ile olan ilişkilerde Lozan'dan intikal eden Musul, borçlar, okullar ve Yunanlılarla aramızdaki "etabli" anlaşmazlığının çözümü ile uğraşmış, Musul dışındaki konular genel olarak Türkiye'nin istediği biçimde sonuçlanmıştır.²⁵¹

1.1. Türk-İngiliz İlişkileri ve Musul Sorunu

Musul Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizler tarafından işgal edilmiş ve buradan Basra ve Bağdat'ı da kapsayan bir coğrafyada Irak adında, İngiltere'nin manda yönetiminde yeni bir devlet kurulmuştur. Musul ve Kerkük yöresi, I. Dünya Savaşı'nın ardından yapılan Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal edildiği için ve Güneydoğu Anadolu'nun devamı niteliğindeki etnik yapısından dolayı, Misk-ı Milli sınırları içinde yer almıştır.²⁵²

İngiltere'nin, Türkiye ile eşit ilişkilere girmek istememesi nedeniyle, Türk-İngiliz ilişkileri Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmış olmasına rağmen normale dönmemiştir. Lozan'dan arta kalan meselelerin hallinde en zoru Musul meselesi olmuştur. Millî Misak içinde bulunan Musul düşman işgalinden kurtarılmadan Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı. Lozan'da İngiltere, mandater devlet olarak Musul'un Irak'ın sınırları içinde

²⁵⁰ Ibid, s. 12.

²⁵¹ Sami Çelik, *Atatürk ve Liderlik, 1. Baskı*, Truva Yayınları, İstanbul 2010, s. 162-163.

²⁵² Alper Bakacak, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası", (der. Temuçin Faik Ertan), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2012, s. 221.

olduğunda ısrar ediyor, Türkiye ise etnik, iktisadi ve tarihsel gerekçeler ve Misak-ı Milli sınırları içinde olması nedeniyle Musul'un Türkiye'ye verilmesi gerektiğini savunuyordu.

Lozan Barış Antlaşması'nın 3. Maddesi, 2. Fıkrası şu kararı almıştır: “Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülen süre içinde iki hükümet arasında bir anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülecektir. Sınır çizgisi konusunda alınacak kararı beklerken, Türk ve İngiliz hükümetleri, kesin geleceği bu karara bağlı olan toprakların şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yapacak nitelikte hiçbir askeri ya da başka bir harekette bulunulmayacağını karşılıklı olarak yükümlenirler.”²⁵³

Lozan Antlaşmasının bu açık hükmüne karşın İngilizler Irak'ta Türkiye aleyhinde bir dizi girişimlerde bulunmuş, Süleymaniye yöresindeki Kürtlerden oluşturdukları paralı askerlerle Türkiye sınırlarına saldırılar düzenlemeye başlamışlardı. Ayrıca 7 Ağustos 1924'te ayaklanan Nasturiler ve Kürtlerle ilişki kurup onları Türkiye aleyhine kışkırttıkları saptanmıştı.

Lozan görüşmelerinin çıkmaza girdiği sırada Mustafa Kemal, Meclisin 27 Şubat 1923 günkü gizli oturumunda Musul sorununu görüşmelerle çözmek istediklerini ancak gerekirse askeri girişimlerden de çekinilmeyeceğini belirterek şunları söylemişti:

“... Fakat bugün Musul meselesini halletmek istediğimiz vakit, bu mesele karşısında yalnız İngilizler değil; Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın düşmanları vardır. Yalnız karşı karşıya kaldığımız zaman İngilizlerle karşılaşacağız... Musul meselesini bugünden halledeceğiz; ordumuzu yürüteceğiz Musul'u bugün alacağız dersek bu mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen hitam bulacağına kani olmalıyız... Şüphesiz orada savaş cephesi almış olacağız.”²⁵⁴

İngilizlerin davranışları ve uçaklarla sınır bölgesine saldırımları karşısında gerekirse bir cephe açmayı da göze alan Atatürk bu iş için görevlendirilecek birliklere I. Ordu Müfettişi Kazım Karabekir'in komuta etmesini de uygun görerek 13 Nisan 1924'te kendisine bu öneride bulunmuştu. Ancak Kazım Karabekir'in ve arkasından Ali Fuat

²⁵³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, SBF Yayını, Takım II, Cilt 2, Ankara 1972, s. 4

²⁵⁴ A.Fuat Cebesoy, *General Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, I. Kısım, Beta Yayınevi, İstanbul 1957, s. 255.

Cebesoy'un Ordu komutanlıklarından istifaları karşısında Atatürk askeri harekâta girişmek kararından vazgeçmek zorunda kalmıştı.²⁵⁵

İngiltere 5 Ekim 1923 tarihinde Türkiye'ye başvurarak Lozan Antlaşması'nın 3. Maddesinin yani Musul konusunu öngören ikili görüşmelere başlanmasını talep etmiş ve iki ülke arasında yapılan görüşmeler sonunda Haliç konferansı, 19 Mayıs 1924 tarihinde Bahriye Nezareti binasında (Kasımpaşa'da Kuzey Deniz Saha Komutanlığı) toplanmıştır.²⁵⁶

Konferansta Türkiye, Kerkük ve Musul'un Türkiye'ye bırakılmasını ve sınırın buna göre düzeltilmesini talep etmiştir. İngiliz tarafı ise Lozan'daki görüşlerini yenileyerek yeni bir durum yaratma gayreti içine girer. İngiltere, Hakkari bölgesinde yaşayan Nasturileri ileri sürerek Hakkari'yi ve Irak sınırının daha kuzeyden geçirilmesini Türkiye'den talep etmiştir. İngilizler meseleyi kendilerinin etkin olduğu Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) götürmek istiyordu. İngilizler'in uzlaşmaz tutumları, mesnetsiz iddiaları ve aşırı talepleri nedeniyle sonuç alınamayan konferans 5 Haziran tarihinde dağılmıştır

Mustafa Kemal, Milletler Cemiyeti'nin, üstlendiği görevi gerektiği gibi yapmadığı kanısındaydı. 1923'te kendisini ziyaret eden ABD'li gazeteci Isaac Marcossou'nun "Dünyanın içinde bulunduğu anlaşmazlıklar, hastalıklar için ilacınız nedir?" sorusuna "Aptalca şüphe ve güvensizlik değil, akıllıca işbirliği" diye yanıt vermişti. "Milletler Cemiyeti bir çare midir?" biçimindeki soruya karşılık olarak da kuruluşun yanlış bir yöntem izlediğini belirterek şunları söylemişti: "Hem evet, hem hayır! Cemiyet'in hatası bazı milletleri yönetmek, diğer milletleri de yönetilmek üzere ayırmış olmasıdır. Wilson'un self-determinasyon fikri garip şekilde ortadan kalkmış görünüyor."²⁵⁷

İngiltere bu gelişmeler üzerine Musul sorununu 6 Ağustos 1924 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne götürür. Türkiye Lozan Antlaşması'nın 3. Maddesinin 2. fıkrası gereğince bunu ilke olarak kabul eder. Konu Cenevre'de 20 Eylül 1924 tarihinde Milletler Cemiyeti' Meclisi'nde görüşülmeye başlanır. İngilizler, sorunun Türk-İrak sınırının saptanması olduğunu, Musul'un Irak'ın bir parçası olduğunu bunun çözümlendiğini, konunun sınırı çizmek olduğunu dile getirmektedir. Türk görüşü olan "plebisit" yapılmasını da

²⁵⁵ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, 1. Basım, Bilgi Yayınevi, Şubat 2004, s. 446-447.

²⁵⁶ Hasan Berke Dilan, *Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1939)*, 1. Baskı, Alfa Yayın No: 492, Kasım 1998, s. 32.

²⁵⁷ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal ...*, s. 447.

reddetmektedir. Bu gelişmeler olurken İngilizlerin kışkırtmasıyla sınırda Türkiye'ye karşı Nasturi ayaklanması çıkmıştır. İngilizler ayaklananlara destek vermek için de 22/23 Eylül günü sınıra yakın Şiransikale'yi bombardıman altına alırlar. Milletler Cemiyeti Meclisi 30 Eylül'de, Irak'ın sınır meselesini incelemeye ayırdığı toplantısında sorunu yerinde incelemesi için Macar Kont Teleki, Belçikalı Poulis ve İsveçli Emekli Albay Wiersen'den oluşan üçlü ve özel bir komisyon oluşturmasına karar vermiştir. Meclis'in kararı gereği Irak'taki incelemeleri sırasında İngiliz ve Türk delegeleri ile belirlenen uzmanlar Komisyon'a yardımcı olacaktı.

Türkiye komisyona yardımcı olmaları için bir uzmanlar heyetinin Musul'a gönderilmelerine karar vermiş ve bu heyetin güvenliğini sağlamak için de bir askeri birlik görevlendirmişti. Ama İngilizler bu birliğin Irak'a girmesini engellemeye çalışmışlar, bu yüzden de Musul yöresinde taraflar arasında yer yer çarpışmalar baş göstermişti. 9 Ekim'de Türkiye'ye bir nota veren İngiltere Türk birliğinin 48 saat içinde geri çekilmesini, aksi halde zora başvurulacağını bildirmişti. Bir savaş olasılığı belirince Atatürk'ün isteği doğrultusunda Türk Genelkurmayı da gerekli hazırlıklara başlamıştı. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, 2 Ekim'de Millî Savunma Bakanlığı'na gönderdiği raporda siyasal görüşmelerle yetinilmeyip savaş için de hazırlıklı olunması gerektiğini belirtmişti.²⁵⁸

Gerginleşen durumu azaltmak için Milletler Cemiyeti 29 Ekim 1924'de "Brüksel Hattı" olarak adlandırılan hattı (iki taraf askerlerinin o an buldukları hat) geçici olarak Türkiye-Irak sınırı olarak tespit etmiş ve taraflar buna uymuşlardır.

Atatürk gelişen olaylarla ilgili olarak 1 Kasım 1924 tarihinde TBMM'nin ikinci dönem ikinci toplanma yılını açarken mecliste yaptığı konuşmada Milletler Cemiyeti'nin Musul sorunuyla ilgili adil bir karar vereceğini umduğunu belirterek bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

"...Musul vilâyeti için hak ve adalet dairesinde ittihaz (alma) edileceğini ümid ettiğimiz karara intizar (bekleme) ediyoruz. Ahiren statükonun muhafazasında zuhur eden ihtilâfin Cemiyet-i Akvam Meclisinde muvakkat bir suret-i tesviyeye iktiran (yaklaşma) ettiği haber alınmıştır... Efendiler! Lozan Muahedesinin kesbi katiyet (kesinlik kazanma) ettiği andan itibaren Türkiye Cumhuriyeti, Cemiyet-i Akvam ile resmen temasa geldi. Cumhuriyet, Cemiyet-i Akvama'a karşı eser-i itimat göstermiştir. Bu itimattaki isabetin, müşahede edeceğimiz mukadderat-ı âdilâne

²⁵⁸ Ibid

ile teyyüt (doğru çıkma) edeceğini ümid etmekteyiz. Şüphe yoktur ki, halis (eksiksiz) bir Cemiyet-i Akvam mefkûresi milletler için mucibi selâmet (lazım gelen esenlik) addolunacak mahiyettedir.”²⁵⁹

Emekli Albay Wiersen’in başkanlığında 13 Kasım’da görevine başlayan üçlü komisyon, Kasım 1924 tarihinde Londra’da, 4 Ocak 1925 tarihinde Ankara’da görüşmeler yapar. Komisyon üyeleri o sırada Konya’da bulunan Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından kabul edilir ve 16 Ocak 1925’te Bağdat’ta müteakiben Musul’da incelemelere başlar. Kral Faysal Komisyon’a İngiliz görüşlerinin aynısı olan beyanda bulunur. İngilizlerin devamlı olarak engeller çıkarmaları nedeniyle Şubat ayı ortasına kadar çalışmalarını yapamayan Komisyon 25 Şubattan itibaren çalışmalara tekrar başlar ve 18 Mart tarihinde topladığı bilgi ve belgelerle Şam’a hareket eder. 3 Eylül 1925 tarihinde Milletler Cemiyeti Meclisinde Komisyon raporu görüşülmeye başlanır.

Soruşturma Komisyonu, raporunu, ancak Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılmasından sonra 16 Temmuz 1925’te açıklamıştı. Bunda Musul halkının esasta bağımsız kalmak istediği vurgulandıktan sonra eğer halkoyuna başvurulacaksa buna oybirliği ile karar verilmesinin gerektiği öne sürülmüştü. İngiltere’nin halkoylamasına karşı olduğu bilindiğinden Türkiye’nin isteği gerçekleşmeyecek demektir. Komisyon halk oylaması dışında şu önemli tavsiyelerde bulunmuştu:

- Musul, Irak’ın parçası sayılmalıdır.
- Irak, 25 yıl süreyle İngiltere’nin mandası altında konulmalıdır.
- Evvelce belirlenmiş olan Brüksel çizgisi, Türkiye Irak sınırı olarak kabul edilmelidir.²⁶⁰

3 Eylül 1925 tarihinde Milletler Cemiyeti Meclisinde Komisyon raporu görüşülmeye başlanır. İngiltere’yi temsil eden Sömürgeler Bakanı Leo Amery, komisyon raporunu kabul etmiş ve Musul’un Irak’a bırakılmasını desteklemiştir. Türkiye’nin görüşlerini açıklayan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey (Aras) ise Türkiye’nin manda rejimini tanımadığı için Musul üzerindeki egemenlik hakkından vazgeçmediğini belirterek, komisyon raporuna karşı çıkmıştır. Milletler Cemiyeti Meclisi 19 Eylül 1925 tarihinde Lahey’deki Milletlerarası Adalet Divanı’ndan görüş istemeye karar verir. Ancak Türkiye, konunun siyasi olduğunu hukuki bir yanının olmadığını söyleyerek görüş istenmesine karşı çıktı.

²⁵⁹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: I, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 354-355.

²⁶⁰ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal ...*, s. 448-449.

Atatürk, 1 Kasım 1925 tarihinde TBMM'nin ikinci dönem üçüncü dönem toplanma yılını açarken Musul sorunuyla ilgili yaptığı konuşmada bu konuya değinmiş ve sorunun geciktirilmesinden duyduğu memnuniyetsizliğe rağmen hak ve adaletle karar verileceği yönündeki umudunu koruduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Musul Meselesindeki vaziyet-i hukukiyemiz Cemiyet-i Akvam komisyonu mahsusunun mahallinde tetkikiyle bir daha tezahür eyledi. Bu hakikata rağmen meselenin halli yeniden duçari (tutulmuş) teahhur (gecikmek) oldu. Bizim bu meselede vaziyetimiz pek büyük fedakârlıklarla istihsal olunan Lozan Muahdesiyle muayyendir. En nihayet ahd icabın ve hakkı adlin teslim olunmasına emniyetle muntazırız (gözleyen).”²⁶¹

Türkiye Musul sorununda hukuki görüş bildirmeye yetkisi olmadığı gerekçisiyle Divan'a temsilci göndermemiştir. Adalet Divanı 21 Kasım 1925 tarihinde iki maddelik bir karar alır:²⁶²

- Taraflar Lozan Antlaşması'nın 3. Maddesinin 2. Fıkrasını imzalamakla sorunun kesin çözümünü sağlamak, yani uyuşmazlık konusu olan sınırları kesin olarak saptamak istemişlerdir. Milletler Cemiyeti Meclisi'nin bu madde gereğince alacağı kararın iki taraf içinde bağlayıcı olması gerekmektedir.

- Meclis kararını oybirliği ile almak zorundadır. Tarafların temsilcileri oylamaya katılacak fakat oybirliğinin saptanmasında bunların oyları göz önünde tutulmayacaktır.

Türkiye'nin vereceği oy dikkate alınmayınca İngiltere'nin Milletler Cemiyeti'nden istediği kararı çıkartacağı belliydi. Tevfik Rüştü Aras bu kararların Milletler Cemiyeti'nin kuruluş antlaşmasına aykırı olduğunu belirtmişti ama görüşü kabul edilmemiş Türkiye görüşmelerden çekilmişti. Milletler Cemiyeti bu kez tarafsız bir gözlemci diye Estonyalı General Johan Laidoner'i Musul yöresine göndermişti. Ama o da Türkiye'yi yöredeki Hristiyanlara kötü davranmakla suçlayan bir rapor düzenlemiş ve raporun sonunda “Musul'u bağımsız kılmakla Kemalist diktanın eline teslim etmek aynı şeydir.” diyerek burasının İngiltere'nin yönetimine bırakılmasından yana olduğunu göstermişti. Sonunda Milletler Cemiyeti Konseyi Türkiye'nin katılmadığı 16 Aralık 1925 günkü toplantısında şu kararları almıştı:

²⁶¹ Atatürk'ün Söylev ..., Cilt: I, 1989, s. 360.

²⁶² Mehmet Gönlübol, Cem Sar, “Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1939 Dönemi”, *Siyasal Kitapevi*, Ankara 1996, s. 73-74.

- Brüksel çizgisi taraflar arasında sınır olacak,
- Musul yöresi Irak'a bırakılacak,
- Irak'taki İngiliz mandası 25 yıl sürecek.²⁶³

Milletler Cemiyeti bu komisyonun yanlı raporuna itibar ederek haksız bir kararla Musul'un İngiltere'nin mandası olan Irak'ın hudutları içinde kalması gerektiğini öngörmüştür. Tahkikat komisyonunun raporunda Türklerin Musul Bölgesinde yaşayan Hristiyanlara kötü muamele yaptıkları belirtilmekteydi. Meclis'in Türkiye aleyhinde oybirliğiyle karar vermesinde bu raporun etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Milletler Cemiyeti kararından dört gün önce İsmet Paşa Büyük Millet Meclisi'nde Hristiyanlara kötü muamele yapıldığı iddiasıyla ilgili olarak yaptığı konuşmada şu ilginç beyanda bulunmuştur:

“Muhterem arkadaşlarım, bizim aleyhimizdeki Hristiyanların tehciri propaganda ananesini derhatır (hatırlamak) buyurunuz. Türkiye aleyhinde ne vakit diplomatlar siyasi ve fena bir karar vermek isterlerse daha evvel Hristiyanlar hakkında bir propaganda yaparlar. Bu artık moda olmuştur.”²⁶⁴

Milletler Cemiyeti'nin aleyhimize karar vermesinin diğer önemli bir sebebi de bu teşkilatın o sırada başta İngiltere olmak üzere I. Dünya Savaşı galibi devletlerin nüfuzu altında bulunmasıdır. Nitekim İngiltere Cemiyet Meclisi'nin daimi üyesiyken Türkiye teşkilatın üyesi bile değildi. Misak-ı Milli sınırları içinde olmasına rağmen Türkiye Milletler Cemiyeti Meclisi'nin kararından sonra Musul'u kuvvet yoluyla geri almak teşebbüsünde bulunmamıştır. Böyle bir teşebbüse girişmek gerek iç, gerek dış düşmanlarımıza Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için yeni bir fırsat verecekti. Öte yandan savaştan yorgun ve bitkin çıkan Türkiye İnkılâp ve kalkınma hareketlerine girişmişti. Yeni bir savaş Türkiye'deki bu çalışmalarını süresiz olarak geriye bırakabilecekti.²⁶⁵

Bu çerçevede ikili görüşmelere Ankara'da başlanmıştır. Bu arada İngiltere ile Irak arasında 13 Ocak 1926'da imzalanan anlaşma gereğince Irak ileride bağımsızlık verilecek bir Krallık sayıldığından görüşmelere onun da katılması öngörülmüştü. Böylece üçlü yürütülen görüşmeler sonucunda 5 Haziran 1926'da bir anlaşma imzalanmıştı. Ankara Antlaşması diye anılan antlaşmaya göre Türkiye-Irak sınırı, Brüksel çizgisine göre

²⁶³ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal ...*, s. 449.

²⁶⁴ *Güncel Konular ...*, s. 11

²⁶⁵ .Ibid.

saptanırken bazı küçük değişiklikler yapılmıştı. İyi komşuluk için de genelde eşkıyalığı önleyecek ve sınır güvenliğini sağlayacak hükümler saptanmıştı. Bunlar 10 yıl için geçerli olacaktı. Antlaşmanın 14. Maddesine göre Irak belirlenen yerlerden elde edeceği gelirin %10'nu 25 yıl süreyle Türkiye'ye ödeyecekti.²⁶⁶

1926 Antlaşmasından sonra Türkiye ile İngiltere arasındaki münasebetlerin gelişmesi pek kolay olmamıştır. Mustafa Kemal'in giriştiği devrim hareketleri İngiltere'de anlaşılmamıştır. Bu durum 1929 yılına kadar sürmüştür. 1929'da bir İngiliz filosu İstanbul'u resmen ziyaret etmiş ve filo kumandanı ile İngiliz Elçisi Ankara'da Atatürk'ü ziyaret etmiştir. Bu ziyaret iki memleket arasındaki münasebetlerde yeni bir gelişmenin başlangıcı olmuştur.²⁶⁷

Ulusal Ant sınırları içinde bulunan Musul, Birinci Dünya Savaşı Sonunda Avrupa ve dünya siyasasına ağırlığını koyan İngiltere'nin diplomatik beceri ve manevraları yanında yine onun kışkırtmalarıyla birbirini izleyen iç ayaklanmalar ve bütün bunlara eklenen iç siyasetteki dalgalanmalar yüzünden Türkiye'ye katılamamıştır. Lozan'dan sonra İngiltere ile üç yıl daha süren gerginliğin yerini iyi komşuluğa bırakması, devrim hareketlerinin sürdürülebilmesi yönünden yararlı olmuştur. Ankara Antlaşması'nın 10 yıl süreli olan ikinci bölümündeki hükümleri 8 Aralık 1936'da süresiz olarak uzatılmıştır. Bir yıl sonra, 8 Temmuz 1937'de imzalanan Sadabat Paketi ile de İran'ı ve Afganistan'ı da yanlarına alan Türkiye ile Irak örnek bir dayanışma içine girmiştir.²⁶⁸

Milletler Cemiyeti'nin Musul'un, Irak'a bırakılması yönünde aldığı karar, İngiltere'nin ya da Irak'ın görüşlerinin doğru ve haklı olmasından değil, İngiltere'nin Milletler Cemiyeti'nde nüfuz ve etkinliğe sahip olmasından ileri gelmiştir. I. Dünya Savaşı'nın galip devletlerince kurulan Cemiyet'te bu devletlerin hukuksal ve siyasal etkileri çok fazlaydı ve İngiltere de bunlardan biriydi. Bu devletlerin kendisine karşı sergiledikleri bu tutumlarından dolayı Türkiye, o sıralarda kendisi ile dostane ilişkilerini sürdüren Sovyetler Birliği'nin yardımına gereksinme duymuştur. Milletler Cemiyeti'nin Musul'u, Irak'a bırakan kararından bir gün sonra, Türkiye 17 Aralık 1925 tarihinde Sovyetler Birliği ile Paris'te "Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nı imzalamıştır.

²⁶⁶ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal ...*, s. 450.

²⁶⁷ *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, Siyasal Kitabevi, 8. Baskı, Ankara 1993, s. 76.

²⁶⁸ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal ...*, s. 450.

1.2. Türk- Fransız İlişkileri

Fransa ile bu dönemdeki meseleler temel olarak, Suriye Sınırı, Osmanlı Borçları, Misyoner Okulları, Adana–Mersin Demiryolu Hattı'nın satın alınması, Bozkurt-Lotus davası konularında olmuştur.

Fransa 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşmasını imzalamış ve Türkiye'yi tanıyan ilk İtilaf devleti olmuştur. Fransa'nın Lozan Antlaşmasının imzalamasından sonra özellikle İngiltere'nin tutumuna göre Türkiye ile olan ilişkilerini yönlendirmesi nedeniyle Türkiye-Fransa ilişkileri uzun bir zaman süresince olumsuz seyir takip etmiştir. Bu sorunların başında Türkiye-Suriye sınırının tespiti ile Osmanlı Borçlar sorunu gelmiştir. 1921 tarihli Ankara Antlaşmasına göre sınır konusu ile ilgili toplanması gereken komisyon Eylül 1925'de toplanmasına rağmen bir sonuca varılamamıştır. Bu gelişme üzerine iki ülke hükümeti 18 Şubat 1926'da Türkiye ile Fransa arasında diplomatik görüşmeleri düzenlemeyi esas alan “Dostluk ve İyi komşuluk” antlaşması imzalamıştır. Ancak bu antlaşma Fransa'nın, özellikle Ortadoğu'daki İngiliz çıkarlarına destek veren yaklaşımı nedeniyle işlevsel bir yapı kazanamamıştır. Türkiye-Suriye sınırı ancak 30 Mayıs 1930 tarihinde yapılan antlaşmayla çözümlenmiştir.

Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri De Jouvenel ile Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) arasında 18 Şubat 1926 tarihinde parafe edilen sözleşme ile iki devlet arasındaki tüm uyuşmazlıkların hakemlik yoluyla çözüme kavuşturulması kararlaştırıldı. Ayrıca üçüncü bir taraf, taraflardan birine saldırırsa, öteki taraf “iyi niyetli tarafsızlık” politikası izleyecekti. İngiltere ile Türkiye arasında bir savaşın ortaya çıkma olasılığı çok yüksekti. Böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde, Fransa “iyi niyetli tarafsızlık” ilkesini dikkate almayacağını, çünkü Milletler Cemiyeti'ne karşı yükümlülükleri olacağını ileri sürdü.²⁶⁹ Fransız-Türk sözleşmesi parafe edilmesine karşın, Fransız hükümeti bu sözleşmeyi Musul Sorunu'nun çözümlenmesine kadar imzalanmamıştır. Ruhr konusunda Almanya'ya karşı İngiltere'nin desteğini arayan Fransa Ortadoğu'da İngiliz çıkarlarının gerektirdiği bir politika izliyordu. Türk Fransız Sözleşmesi, Tevfik Rüştü Aras ile Fransa'nın Türkiye Elçisi tarafından 30 Mayıs 1926'da İstanbul'da Türk-İngiliz-İrak Antlaşması ile aynı günde tasdik edilmiştir.²⁷⁰

²⁶⁹ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, Kaynak Yayınları, Ocak 2008, s. 106.

²⁷⁰ Hasan Berke Dilan, *Türkiye'nin Dış ...*, s. 69.

Türkiye'nin Lozan'da çözüme kavuşturamadığı önemli sorunlardan bir diğeri, Osmanlı borçlarının tasfiye edilmesi idi. Bu borçların tasfiyesi, özellikle Fransa'yı ilgilendiriyordu. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun vermiş olduğu ayrıcalıklardan en çok yararlananlar ve Osmanlı ülkesinde en fazla yatırım yapanlar Fransızlardı. Bu nedenle ki, Lozan'da alınan kapitülasyonların kaldırılması kararından en zararlı çıkan devlet Fransa olmuştu.²⁷¹ Lozan Antlaşmasında, Osmanlı borçlarının antlaşmada ön görülen ilkeler çerçevesinde, ilgili alacaklılarla Türkiye arasında yapılacak görüşmelerle sonuçlandırılması kabul edilmişti. Oldukça zor geçen tartışmalar 13 Haziran 1928'de sonuçlandı. Bu antlaşma ile ödenecek borç miktarı ve ödeme şekli tespit edildi ve Osmanlı Duyun-u Umumiyesi ortadan kaldırıldı. Ancak 1929 dünya iktisadî bunalımı, bütün dünyada olduğu gibi, ödeme zorluğu yarattığından meselenin kesin çözümü 1933'e kadar sarktı. Bu sefer Türkiye için daha elverişli bir borç sözleşmesi yapıldı.²⁷²

Atatürk'ün tam bağımsızlık ilkesi kültürel bağımsızlığı da içermektedir. 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat (Öğretimin Birleştirilmesi) kanunu ve bu kanunun uygulamalar ile yabancı okulların faaliyetleri Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığının kontrolü altına alınmıştı.

Atatürk Türkiye'deki Fransız mekteplerini de kapsayan yabancı okullarla ilgili görüşlerini 29 Ekim 1923 tarihinde Fransız muharriri Maurice Pernotya'ya verdiği demeçte şöyle bahsetmiştir:

“...Fakat bazen ecnebi mekteplerinin vazife hudutlarını geçtiğini, rollerinden çıktıklarını gayri fennî propaganda gayeleri takip ettiklerini ve bunun için halkımızın Türk olmayan unsurlarına isnat ettiklerini gördük... Fransız mekteplerinin ekserisi rahipler ve hemşireler tarafından idare edilmektedir. Şu halde, meslekî bir mahiyeti vardır. Binaenaleyh, dinî bir propaganda da bulduklarından endişe edebiliriz. Mamafih istiyoruz ki mekteplerinizin kalsın. Fakat Türkiye'de bizim mekteplerimizin bile haiz olmadıkları imtiyazatı ecnebi mekteplerinin malik olması gayrikabil-i kabuldür. Müesseseleriniz, aynı sınıfta Türk müessesatına (kuruluş) mevzu olan kanun ve nizamata riâyet ettikçe bakî kalabilir...”²⁷³

²⁷¹ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 106.

²⁷² Abdurrahman Çaycı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s.448- 449.

²⁷³ *Atatürk'ün Söylev ...*, Cilt: III, 1989, s. 90.

Bu kapsamda hazırlanan yönetmelikte yabancı okullarda Tarih ve Coğrafya gibi derslerin Türk öğretmenler tarafından Türkçe olarak okutulması kararı vurgulanmıştır. Ancak misyoner okulları bunu kabul etmek istemedikleri gibi Papalık, Amerika ve Fransa da konuya müdahil olmak gayreti içine girerek yeni uygulamanın karşısında tavır sergilemişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti ise sadece konu ile ilgili olan okulları muhatap kabul ederek dış müdahaleyi kabul etmemiştir.

Atatürk, Osmanlı Devleti'nde yabancı okulların istedikleri gibi at oynattıklarını, azınlıkların, her çeşit etnik toplulukların eğitim yoluyla iktisaden güçlenip siyasî bakımdan bilinçlendiklerini ve devleti yıkmaya yöneldiklerini gözlemiştir.²⁷⁴ Eğitim ve öğretimin birleştirilmesinden sonra Türkiye'de dini eğitim gören yabancı okulların uyması gereken prensip ve kurallara riayet edip etmediği, hükümet tarafından dikkatle takip edildi. Hatta okullardaki haç işaretleri ve Hıristiyanlıkla ilgili tabloları indirmeyen Fransız ve İtalyan okulları Türkiye'de hiçbir dinin ve mezhebin propagandası yapılamayacağı hatırlatılarak kapatıldı. Keza, 1928 yılında Bursa Amerikan Koleji'ndeki iki Müslüman öğrencinin Hıristiyan olması üzerine bu okul da kapatıldı. Bu durum ilgili ülkeler ile Türkiye arasındaki ilişkileri gerginleştirdi. Fakat Cumhuriyet hükümetlerinin bu konudaki tavizsiz tutumu ve ülkede bulunan tüm yabancı okulların da lâiklik ilkesine uymak zorunda oldukları gerçeğinden hareketle anılan okulların kontrolleri sağlandı.²⁷⁵ Yabancı ve azınlık okullarının Türkiye'nin ve Türk millî menfaatlerinin aleyhine propaganda yapmasını önlemek için Türk tarih ve coğrafya derslerinin Türk öğretmenler tarafından verilmesi temin edildi. Bu uygulamalarla Türk kültürünün ve Türklük değerinin zarar görmesi önlenmiş oldu. Misyoner okulları sorunu Türk kanunları uygulanmak suretiyle çözüme kavuşturulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kapitülasyon rejiminin kalıntılarını temizlemek amacıyla aldığı tedbirlerden biri de, ülke içindeki yabancı şirketler tarafından işletilen demiryollarını satın alarak devletleştirmek olmuştur. 1929'da çıkartılan bir kanunla bir Fransız şirketinin işlettiği Adana-Mersin demiryolu satın alınmak istenmiştir.²⁷⁶ Türkiye Hükümeti, TBMM'nin çıkarmış olduğu 10 Ocak 1929 tarih ve 1575 sayılı kanunla demiryolu hattını satın almak istemiş, Fransızlar buna karşı çıkmışlardı. Adana-Mersin demiryolu hattını

²⁷⁴ Yahya Akyüz, "Atatürk'ün Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu 21-23 Eylül 1987*, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Ankara 1994, s.353.

²⁷⁵ Veli Yılmaz, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Biyografi, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2003, s. 338-339.

²⁷⁶ Alper Bakacak, "Atatürk Döneminde ...", s. 223.

kendileri işletiyorlardı. Bu anlaşmazlık 22 Haziran 1929 tarihinde Ankara’da imzalanan bir anlaşma ile çözümlenmiş ve demiryolu satın alınmıştır.²⁷⁷

İki ülke arasındaki ilişkileri zedeleyen ve gerginleştiren bir başka olay ise, Lotus ismindeki bir Fransız Şilebiyle Bozkurt ismindeki bir Türk şilebinin, 1926 Ağustos’unda Midilli açıklarında ve Türk karasularının dışında çarpışması olmuştu. Bozkurt batmış ve sekiz Türk gemicisi ölmüştü. Lotus, İstanbul’a gelince, Türk makamları, her iki geminin kaptanını tutuklamış ve yargıç önüne çıkarmıştı. Fransız hükümeti, olayın Türk karasularının dışında gerçekleşmesi nedeniyle, Türk yargısının konuya bakmaya yetkili olmadığını ileri sürmüş; Türkiye ise, kendi yargısını savunmuştu. Sonunda konu her iki tarafın da isteği üzerine Uluslararası Adalet Divanı’nın önüne getirilmiş ve divan bugün bile hâlâ tartışılan bir kararla, Türkiye’nin haklı olduğunu açıklamıştı.²⁷⁸

Bozkurt–Lotus davası, uluslararası hukukta devletlerarası ilişkileri düzenleyen örf ve adet hukukunun oluşumu, devletlerin yargı yetkileri gibi konulara açıklık getirmiştir. Bu dava ile hem kapitülasyonları yeniden gündeme getirmek isteyen Fransa’nın arzusuna engel olunurken hem de Lozan Antlaşması’nın hukuki yönü de kabul ettirilmiştir. Bu durum, Cumhuriyet döneminde Türk hukuk mevzuatında yapılan değişikliklerin ne kadar önemli ve yerinde olduğunu da ortaya çıkaran bir göstergedir.

Lozan Antlaşması’nın imzalanmasından sonraki bu dönemde Türk Fransız ilişkilerini etkileyen ve yukarda bahsedilen önemli konular Fransa’nın mandası altına konulmuş Suriye ile Türkiye arasındaki sınır sorunundan kaynaklanıyordu. Bu nedenle de Fransa Türkiye’deki çıkarlarının sınırlandırılmasına bir anlamda göz yumarken, bunun karşılığında, Türk devletinden, Osmanlı devleti zamanındaki kapitülasyonların sağladığı gibi ayrıcalıklar edinmeye çalışmıştır..

1.3. Türk- İtalyan İlişkileri

1922 yılından sonra Benito Mussolini önderliğinde Faşist Partisi İtalya’ya egemen olmuştu. İtalya bundan sonra, yeniden saldırgan ve sömürgeci bir dış politikaya dönmüştür. Lozan Antlaşması’yla On iki ada üzerindeki haklarını pekiştirmiş, Anadolu’ya çok yakın olan Meis adasını ele geçirmiştir. Türkiye’nin İngiltere ile Musul sorunu anlaşmazlığını

²⁷⁷ Hasan Berke Dilan, *Türkiye’nin Dış ...*, s. 70.

²⁷⁸ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 106-107.

fırsat bilen Mussolini, Batı Anadolu toprakları üzerindeki emellerini yenilemeye başlamıştır. On iki ada, Mussolini için bir sıçrama tahtası oluşturmuştur.²⁷⁹

Musul meselesinin çözüme bağlanması ve aynı yıl Fransa ile dostluk ve saldırmazlık antlaşmasının imzalanması, İtalya ile ilişkilerimizin düzelmesini sağladı. Daha önceki açıklamasının Anadolu'yu kapsamadığını Ankara'ya ileten İtalya dostça bir politika izlemeye başladı. Bu dönemde İtalya'yı ilişkileri yeniden gözden geçirmeye sevk eden sebep, bu devletin Arnavutluk'a karşı izlemekte olduğu politika yüzünden, Yugoslavya ile ilişkilerinin gerginleşmesiydi, Yugoslavya İtalya'dan çekindiği için Fransa'ya yanaşmıştı. Bu durum karşısında İtalya, Anadolu'daki hayali sömürgecilik düşüncesinden vazgeçip, Akdeniz'de oluşan "Küçük Antant"a karşı Türkiye ve Yunanistan'la da birlikte, Bulgaristan'ı da yanlarına alarak güvenlik sistemi oluşturmak istiyordu. İtalya'nın bu politikası sonucu, 30 Mayıs 1928'de Türkiye ile bir Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Tesviye (Yargısal Çözüm) antlaşması imzalanmıştı.²⁸⁰

Roma'da Benito Mussolini ile Türk Büyükelçisi Suat Davaz tarafından imzalanan antlaşma ile, taraflar, içlerinden birine yöneltilmiş siyasal, ekonomik, bir anlaşmaya ya da tertibe girmemeye söz veriyorlardı. Taraflardan biri üçüncü bir devletin saldırısına uğrayacak olursa öteki taraf tarafsız kılacaktı. Kendi aralarında baş gösterecek uyuşmazlıkları ise diplomatik yollarla çözmeye çalışacaklar, olmazsa hakem yoluna başvuracakla, gerekirse sorunu La Haye Sürekli Adalet Divanı'na götürebileceklerdi.²⁸¹

Sıcak ilişkilerin devam ettiği bir ortamda Meis ve diğer adaların statüsü konusunda anlaşmazlık çıkması üzerine, 30 Mayıs 1929'da bir protokol imzalanmış ve iki taraf sorunu Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'na götürmeyi kabul etmiştir. İnönü'nün 1932'deki ziyareti ile sorun adalet divanına gitmeden çözülmüştür.²⁸²

1926 yılında İtalya, Türkiye'nin ticarete bulunduğu devletlerin en başında gelmekteydi, 1926'da Türkiye'nin ithalatının yüzde 15'i İtalya'dan, ihracatının yüzde 27'si de İtalya'ya idi.²⁸³ İtalya 1923-1930 döneminde bazı ufak tefek anlaşmazlıklara rağmen,

²⁷⁹ Hasan Berke Dilan, *Türkiye'nin Dış ...*, s. 63.

²⁸⁰ Sami Çelik, *Atatürk ve ...*, s. 167-168.

²⁸¹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi Yayınevi, 1996, s.101.

²⁸² Mehmet Öcal, "İtalya ile İlişkiler", (der. Haydar Çakmak) *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008, s. 190.

²⁸³ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 108.

Türkiye'ye en yakın olan Batılı ülkelerden biri olması nedeniyle İtalya ile özellikle ticari alanda işbirliği geliştirilmiştir. Bu kapsamda İtalya'nın büyük bankalarının birçoğu İstanbul'da şube açtı. Türkiye de güvenliği için gerekli olan savaş gemilerini İtalya'ya sipariş verdi. Ticari alandaki işbirliği zaman zaman siyasi alanda da görülmüş, Yunanistan'ı Ankara'yla antlaşmaya zorlamıştı.²⁸⁴

Türkiye, 1929 dünya ekonomik buhranının yoğun baskısına rağmen İtalya ile ilişkilerde herhangi bir soğukluğun meydana gelmemesine önem vermiştir. Bu sebeple devamlılığa dikkat ederek Ankara'da 30 Mayıs 1929 tarihinde Türkiye ile İtalya arasında "Tahkimname" imzalanmıştır. Yine Roma'da 9 Eylül 1929 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile İtalya Krallığı arasında "konsolosluk mukavelenamesi" imzalanmıştır.²⁸⁵

1928 Antlaşması'yla Türkiye ve İtalya arasında önceden yaşanmış olan sıkıntılar aktarılmış ve ilişkiler normal düzene girmiştir. Ancak bu antlaşmaya rağmen, İtalya'nın yayılmacı politikası sona ermediği için samimi bir işbirliği ortamı hiçbir zaman kurulamamıştır. 1930 Türk-Yunan Antlaşması'ndan sonra, Türkiye'nin ülke sınırlarının değişimini reddeden bir politika izleyerek, kolektif güvenlik sistemine bağlanması İtalya ile yolların ayrılması sonucunu doğurmuştur.²⁸⁶ 1930 yılından sonra Türkiye'nin kurulmasına önderlik ettiği Balkan Paketi da, bir bakıma İtalya'nın Balkan devletlerini birbirine düşürmek için harcadığı çabaya bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.²⁸⁷

Atatürk, devletlerarasındaki ilişkilerin eşit seviyede kurulacağını her fırsatta ifade etmiş ve döneminde Türkiye Cumhuriyeti bu ilkedan asla taviz vermemiştir. Eşitlik ilkesinin her zaman Türk Dış Politikası'nın esaslarından olmuştur. İnönü'nün 1932 yılı Mayıs ayında İtalya'ya yapacağı resmi ziyarette bu ilkenin uygulanmasını görürüz.

Falih Rıfki Atay bu konuyu şöyle anlatır:

“İnönü, ziyaret yapacağı vakit, Atatürk;

- Sen Türkiye'nin Başvekili'sin. Mussolini de resmen İtalya'nın Başvekili'dir. Arada hiçbir fark tanımayacaksınız, demişti.

²⁸⁴ Atilla Sandıklı, *Atatürk'ün Dış Politika Stratejisi ve Avrupa Birliği*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 2008, s. 48.

²⁸⁵ E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti*, 3. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2009, s. 281-282.

²⁸⁶ Alper Bakacak, "Atatürk Döneminde ...", s. 227.

²⁸⁷ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 108-109.

Yolda idik. İlk verilen programda Mussolini istasyona gelmiyordu. İnönü Roma'da yerleşince karşılıklı ziyaretler yapılacaktı. Türk heyeti eğer program değişmezse yarı yoldan memlekete dönüleceğini İtalyan protokolcularına haber verdi. Trende bir telaştır gitti. Roma'ya vardığımız zaman İtalyan Başvekili Mussolini, sırtında jaketayı ve başında silindir şapkası ile Türkiye Başvekili'ni bekliyordu.”²⁸⁸

Türkiye'nin Musul sorunu nedeniyle, İngiltere ile olan sorunlarından faydalanmak isteyen İtalya, Kurtuluş Savaşı dönemindeki arzu ve isteklerini çeşitli yollarla sergilemesine rağmen, İtalyan devlet adamları bunu yalanlayan açıklamalarda da bulunmuşlardır. Özellikle Musul sorununun halledilmesinden sonra İtalya ile ilişkiler düzelmeye başlamıştır.

1928 yılında imzalana Türk-İtalyan Antlaşması'na rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler arzu edildiği şekilde dostane şekilde gelişmemiştir. Çünkü iktidardaki Faşist yönetim, Doğu Akdeniz ülkelerini kontrol ve etkisi altına almak isteyen yayılmacı bir politika izlemeye başlamıştır. Bu durum Türkiye'nin millî menfaatlerin ve uluslararası gerçekler den ve konjonktürden kaynaklanan kendi gücüne dayanan realist bir dış politika takibine neden olmuştur. Balkan Antantı bir bakıma İtalya'ya karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.

1.4 Türk-Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi

1823-1932 döneminde en önemli anlaşmazlık, 30 Ocak 1923'te imzalanan ve “Mübadele Sözleşmesi” diye anılan sözleşmenin uygulanmasında ortaya çıkmıştır. Lozan'da imzalanan “Mübadele Sözleşmesi”ne göre Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks olan Türk uyruklular ile Yunan topraklarında yerleşmiş Türk-Müslüman olan Yunan uyrukların 1 Mayıs 1923'te başlamak üzere “Zorunlu Mübadelesi” kararlaştırılmıştır. İlk anlaşmazlık zorunlu mübadeleye kimlerin tabi olacağı konusunda çıkmış, söz konusu topraklar üzerinde “Yerleşik” yani Fransızca “Etabli” deyimini, kriter olarak kabul edilmiştir.²⁸⁹

Etabli meselesinde, 30 Ocak 1923'de imzalanan sözleşme ve protokole göre Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'daki Müslüman Türklerin değişimi ön görülmüş, ancak bundan Batı Trakya Türkleri ile İstanbul Belediye sınırları içindeki Rumlar istisna

²⁸⁸ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, BATEŞ Aş., 1984, s. 550.

²⁸⁹ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, 1. Cilt, TTK, Ankara 1989, s. 177-184.

edilmişti. Yunanistan, İstanbul'da daha çok Rum bulundurabilmek için 30 Ekim 1918'den önce her ne surette olursa olsun İstanbul'da bulunan Rumların yerleşmiş sayılmasını savunduğundan konu Milletler Cemiyeti'ne havale edilmiştir. Cemiyet'in 1925'teki girişimleri anlaşmazlığı çözümleyemeyince iki taraf arasındaki hava gergin bir durum almıştır.²⁹⁰

Etabli sorununa 1924 sonlarında Fener Patrikliğine atanan Arapoğlu Konstantin'in değişim yapılacak Rumlardan sayılıp sayılmayacağı eklenmişti. Yunanistan Batı Trakya'daki Türklerin mallarına el koyunca Türkiye de İstanbul Rumları hakkında aynı şekilde davranma kararı almıştı. Sonunda Konstantin 19 Mayıs 1925'de Patriklikten çekilmek zorunda kalmıştı. Yerine Vasil Georgiades'in atanmasıyla Patrik sorunu çözülmüş ve taraflar arasındaki gerginlik kısmen olsa azalmıştı. Bu ortamda karşılıklı olarak Ankara'ya ve Atina'ya elçiler atanmış, böylece diplomatik ilişkiler başlamıştı. Atatürk 1 Kasım 1926'da TBMM'deki konuşmasında bu konuda her türlü kolaylığın gösterildiğini yakında olumlu bir sonuca varılacağından umutlu olduğunu söylemişti. Çok geçmeden 1 Aralık 1926'de Atina'da nüfus değişimine ilişkin yeni bir anlaşma yapılmıştı.²⁹¹

Türkiye ile Yunanistan arasındaki diğer bir mesele İstanbul'da bulunan Ortodoks Kilisesi Patriği ile ilgili olaydır. Yunan Kilisesi, baş papazlık makamının gerek Birinci Dünya Savaşı, gerek Millî Mücadele sırasında Türkiye'deki Rumlar'ı Türkler aleyhine tahrik ve teşvik ettiği biliniyordu. Bu yüzden Lozan görüşmelerinde Türk temsilcileri Başpapazlığın İstanbul'dan kaldırılması için mücadele etmişler, fakat yalnız Yunan Hükümeti'nin değil, Müttefiklerin de çetin mukavemeti ile karşılaşmışlardı. Neticede Lord Curzon'un teklifi üzerine baş papazlığın siyasi meselelerle meşgul olmaması şartıyla İstanbul'da kalması kabul edilmişti.²⁹²

1926 Antlaşması, mübadeleden doğan bütün sorunları çözüme kavuşturmamıştı. Bunun üzerine, Türkiye ile Yunanistan arasında 10 Haziran 1930'da mübadele sorununu çözen bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma uyarınca, geldikleri tarih ve doğdukları yer ne olursa olsun, mübadele dışında bırakılan İstanbul'daki Rumlar ile Batı Trakya'daki

²⁹⁰ Sami Çelik, *Atatürk ve ...*, s. 169.

²⁹¹ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal...*, s. 602.

²⁹² Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)* ", AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990, s. 58.

Türklere “etabli” sıfatı tanınacaktı. Mübadele edilen Rumların, Türkiye’de bıraktıkları taşınır ve taşınmaz mallarının tam mülkiyeti, Türk Hükümeti’ne; mübadele edilen Müslümanların, Yunanistan’da bıraktıkları taşınır ve taşınmaz malların tam mülkiyeti ise, Yunan Hükümeti’ne geçecekti. 1930 tarihli antlaşma, Lozan’dan arta kalan önemli bir uyumsuzluğu çözüme kavuşturmuş ve iki komşu devlet arasındaki ilişkilerde yeni bir sayfa açmıştı.²⁹³

Bu antlaşmanın tasdiki Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde ve Yunan Meclisi’nde hararetli tartışmalara sebep olmuş ise de, neticede antlaşma her iki Mecliste üyelerin büyük çoğunluğu ile tasdik edilmiştir. Mübadele antlaşmasının tasdiki, bir taraftan Balkan Birliğinin kurulmasına yol açtı, diğer yandan da Türkiye ile Yunanistan arasında ikili münasebetlerin süratle gelişmesine imkân sağlamıştır.²⁹⁴

Yunan Başbakan’ı Elefterios Venizalos’un 27 Ekim 1930’da Türkiye’ye gelmesi Türk-Yunan ilişkilerinde yeni bir döneme girildiğini kanıtlamıştı. 30 Ekim’de taraflar arasında 3 yeni anlaşma imzalanmıştır: Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması, Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılması Hakkında Protokol, Oturma, Ticaret ve Deniz Ulaşımı Sözleşmesi.²⁹⁵ Atatürk 1 Kasım 1930 yılında TBMM’nin Üçüncü Dönem Dördüncü Toplanma yılını açarken Türkiye ve Yunanistan arasındaki bu olumlu gelişmelerden şöyle bahsetmektedir:

“Komşumuz ve dostumuz Yunanistan Başvekilinin ve Hariciye Nazırının Ankara’yı resmen ziyaretlerini hususi bir memnuniyetle zikrederim. Türkiye ile Yunanistan’ın yüksek menfaatleri birbirine zıt olmaktan tamamen çıkmıştır. Bu iki memleketin samimî bir dostlukta kendileri için emniyet ve kuvvet görmelerinde isabet vardır.”²⁹⁶

Başbakan İsmet (İnönü) ve Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) 1931 yılında Yunan Başbakanını ziyaret etmişlerdir. Bu ziyarette yeni bir belge hazırlanıp onaylanmamış 1930 yılında imzalanan belgelerin uygunluğu ifade edilmiştir. Yine Atatürk bu konuyu 1 Kasım 1931 yılında TBMM’nin Üçüncü Dönem Dördüncü Toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada da memnuniyetini şöyle açıklamıştır:

²⁹³ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ... , Politika*, Kaynak Yayınları, Ocak 2008, s. 98, 99.

²⁹⁴ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve ...*, s. 61.

²⁹⁵ Şerafettin Turan, *Türk Devrim ...*, s.165.

²⁹⁶ *Atatürk’ün Söylev ...*, Cilt: I, 1989, s. 383.

“Başvekilin ve Hariciye Vekili'nin Yunanistan'ı ziyaretleri iki memleket arasında kıymetli dostluk tezarühatına vesile vermekle bilhassa dikkat ve memnuniyetimizi mucip oldu. Birbiriyle dâvası kalmadığını; birbiriyle iyi geçinmek kararında bulunduğunu ilân eden iki memleketin münasebetlerinde hayırlı inkişafları memnuniyetle teshil ve teşvik etmek emelimizdir. Balkan milletleri arasında sulhu ve anlaşmayı istihdaf eden her millete mensup hususi teşekküllerin faaliyetlerini takdirle yâdetmek benim için hususi bir zevktir.”²⁹⁷

1926 yılında başlayan bu yakınlaşma neticesinde, 1930 yılında Balkan Antantı'nın kurulması yönünde ilk adımlar atılmıştır. Bu maksatla birincisi 5 Ekim 1930 tarihinde Atina'da yapılan konferansın ikincisi bir yıl sonra İstanbul'da yapılmıştır.

1930 yılına kadar geçen sürede Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler dostane bir seyir takip etmemiştir. İki ülke arasındaki sorunlar siyasi olmaktan çok hukuksal nedenlerden kaynaklanmıştır. Bunun nedenleri arasında iki ülke arasında tarihsel düşmanlığın etkisi çok büyük olmuştur. Özellikle mübadelenin doğurduğu sosyal huzursuzluklar önemli bir yer işgal eder. Gerek Lozan Antlaşması gerekse akabinde imzalana diğer antlaşmalar iki ülke arasındaki sorunları tam olarak halledememiştir.

1.5 Türk-Sovyet İlişkileri

Sovyetler Birliği ile milli mücadele dönemi esnasında ikili ilişkiler gelişmişti. Türkiye Batılı ülkelere karşı bir Kurtuluş Savaşı vermekteydi. Bu dönemde söz konusu olan ortak dış düşman olgusu yani Batı'ya karşı bir ortak mücadele veriliyor olması Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni yakınlaştırmıştır. Bu işbirliği 1920'li yılların geri kalanında ve 1930'lu yıllarda da devam etti. 1921 Martında iki ülke arasında Dostluk antlaşması imzalanmıştır.²⁹⁸

Musul Sorunu'nda İngiltere'nin, Milletler Cemiyeti'ni kendi isteği doğrultusunda yönlendirmesi Türkiye'yi güçlü komşusu Sovyetlerin desteğini sağlamaya yöneltmişti. I. Dünya Savaşı'nın galipleri İngiltere ve Fransa'nın Almanya'yı yanlarına çekmek için giriştikleri 1 Aralık 1925'de imzalanan Locarno Antlaşmaları, Rusya'yı Türkiye'ye daha çok yaklaştırmıştı. Böylece taraflar arasında bir tarafsızlık ve Saldırmazlık paktı imzalanmıştı. 17 Aralık 1925'te Paris'te Dışişleri Bakanları Tefik Rüştü (Aras) ile

²⁹⁷ Ibid, Cilt: I, 1989, s. 388, 389.

²⁹⁸ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkilere ...*, s. 196.

Georgiy Çiçerin tarafından imzalanan antlaşmaya göre, taraflardan birine bir başka devlet ya da devletlerce girişilecek askeri harekât karşısında öteki taraf yansızlığını koruyacaktı. Ayrıca taraflar birbirlerine karşı her ne şekilde olursa olsun bir saldırıda bulunmamayı kabul ediyorlardı. Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı'na ek olarak 3 ayrı protokol de imzalanmıştı. Bunlardan birincisine göre taraflar, tarafsızlık ve saldırmazlık yükümlülüğü dışında, öteki devletlerle her türlü ilişki de bulunmakla serbest olacaklardı. Böylesi bir hüküm, Türkiye'nin Balkan ve Sadabat Paktları gibi Sovyetlere yönelik olmayan bölgesel antlaşmalar yapmasına olanak sağlıyordu. Söz konusu paktın süresi üç yıl olarak saptanmıştı. Ancak 1929, 1931 ve 1935'te yapılan yeni protokollerle bu süre 7 Kasım 1945'e kadar uzatılmıştı. Öte yandan 11 Mart 1927'de Ankara'da imzalanan Ticaret ve Deniz Ulaşımı sözleşmesi ile de Türkiye ile Rusya arasındaki işbirliği daha da geliştirilmiştir. Öyle ki bu tarihten sonra benimsenen sanayi planlaması ve uygulamasında Sovyet modelinden ve uzmanlarından yararlanılmıştır.²⁹⁹

Millî Mücadele sırasında ortak düşmanlara karşı savaşan Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında siyasi ve askerî alandaki işbirliği iki devlet arasındaki ticari münasebetleri de etkilemiş, bu yüzden ticaret hacmi artmış olmasına karşın Lozan'dan sonra aynı ortam oluşmamıştır. 1927 Ticaret Adlaşması iki memleket arasında ticaret hacmini arttırmış, fakat ticari ve iktisadi konularda çatışmaların devam etmesini önleyememiştir. Bu antlaşmanın uygulanmasında Sovyet Hükümeti'nin Türk ihracatçılara çıkardığı güçlükler, Türk Hükümeti'nin protestolarına sebep olmuştur. 1928 yılından sonra iki memleket arasındaki siyasi ilişkiler milletlerarası politikanın etkisi altında gelişmiştir. Batılı Devletlerin tecavüz hareketine maruz kalacağı endişesinde bulunan Sovyetler Birliği komşularıyla iyi münasebetler kurmak istemiştir. Sovyetler Birliği Milletler Cemiyeti'nin yardımı ile Cenevre'de toplanan Silahsızlanma Konferansı'na Türkiye'nin de katılmasını teklif etmiştir. Mart 1928'de Cenevre'ye davet edilen Türkiye'nin ilk defa katıldığı bu milletlerarası konferansta, Türk temsilcisi topyekûn silahsızlanma hususunda Sovyet tezini desteklemiştir. Türkiye 1 Nisan 1929 tarihli oturumunda Sovyetler Birliği'nin 9 Şubat 1929'da Polonya, Romanya, Letonya, ve Estonya ile imzaladığı Litvinof protokolüne katılmamızı kabul etmiştir.³⁰⁰

²⁹⁹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim ...*, s. 158-159.

³⁰⁰ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, SBF Yayını, Ankara 1974, s. 76-77.

1929'da bir İngiliz filosu İstanbul'u resmen ziyaret etmiş ve filo kumandanı ile İngiliz Elçisi Ankara'da Atatürk'ü ziyaret etmiştir. Bundan kısa bir süre sonra Sovyet Dışişleri Bakanı Yardımcısı Karahan da Ankara'yı ziyaret etmiştir. Bu son ziyaret Sovyet Rusya'nın Türk-İngiliz yakınlaşmasından duyduğu endişeyi gösteriyordu.³⁰¹ Bu ziyaret sırasında Karahan ile Tevfik Rüştü Aras, 17 Aralık 1929'da 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı teyit eden ve iki yıl uzatan bir protokol imzalamışlardır.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da imzalanan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması emperyalizme karşı savaşıyan iki devlet arasındaki ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Türk Kurtuluş Savaşı'nın emperyalizme karşı yapıldığını ifade eden Atatürk Batı medeniyetinin temel değerlerine karşı olmamıştır. Bu amaçla Türkiye Batılı devletlerle ilişkilerini geliştirmek için her türlü çabayı sarf etmiş ve işbirliğine gitmiştir. Türkiye'nin 1930 yılından itibaren Batı ile ilişkilerini düzeltmeye başlaması Sovyetler Birliği tarafından kuşku ile karşılanmış bu durum ilişkilerin seyrini olumsuz olarak etkilemiştir. Bunda Sovyetler Birliğinin Türkiye'yi siyasal olarak etkileme gayretinin de etkisi olmuştur.

1.6. Ortadoğu Devletleriyle İlişkiler

Türkiye'nin Ortadoğu ve Arap ülkeleri ile ilişkileri, bu ülkelerin neredeyse tamamının manda altında olması, dolayısıyla bir gelişme gösterememiştir. Öte yandan Türkiye'nin 3 Mart 1924'te Halifeliği kaldırması ve laikleşme yönünde yaptığı atılımlar, bu ülkelerdeki kökten dinci çevrelerin Türkiye'ye olumsuz bakmalarına yol açmıştır. Buna karşılık manda yönetimlerine karşı bağımsızlık mücadelesi veren aydınlar için ise Türk Kurtuluş Savaşı bir model olarak görülmüştür.³⁰²

1 Kasım 1922'de Saltanat ve 3 Mart 1924'te Hilafet, Büyük Millet Meclisi tarafından kaldırıldı. Hilafetin kaldırılması, laik bir devletin kurulması ve Cumhuriyet Türkiye'sinin batılılaşma politikası, din etkisinden kurtulamamış Müslüman halklarda, özellikle Araplarda, milliyetçiliğin ve irredantizmin ağır basmasıyla Türkiye'ye karşı düşmanca bir davranış belirlemeye başlamıştı. Bu hareketlerin arkasında sömürgeci ve emperyalist emellerini Ortadoğu'da gerçekleştirmek isteyen İngiltere ve Fransa'nın olduğu biliniyordu.

³⁰¹ Mehmet Gönübol, Cem Sar, "(1919-1939 Dönemi)", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, Siyasal Kitabevi, 8. Baskı, Ankara 1993, s.77, 81.

³⁰² Alper Bakacak, "Atatürk Döneminde ...", s. 228.

Yalnızca güney sınırlarının belirlenmesi sırasında Türkiye Cumhuriyeti, Irak ve Suriye manda rejimleriyle zorunlu ilişkilere girmişti. Lozan Konferansı sırasında Türkiye'nin güney sınırlarının belirlenmesi, özellikle İngiltere ile Musul sorunuyla birlikte çözümlenmesine bırakılmıştı. Bunun dışında Arap ülkeleriyle Türkiye arasında önemli bir çıkar çatışması bulunmuyordu.³⁰³

Türkiye, Lozan'dan sonra, Ortadoğu devletleriyle ilişki kurarken bölgedeki istikrarsızlıklardan, sürekli değişen durumlardan etkilenmiştir. Türkiye, Musul meselesi nedeniyle, İngiltere'nin, Suriye sınırının tespiti nedeniyle de Fransa'nın çatışmaya varacak baskılarına muhatap olmuştur. Ayrıca sınır kesimlerindeki aşiretlerin neden olduğu karışıklıklar nedeniyle de İran ile bir takım problemlerin halledilmesi yolunu aramıştır.

Millî Mücadeleden sonra Türkiye ile Arap Devletleri arasında münasebetler uzun müddet dinî meselelerin, kıskançlığın ve yanlış anlamaların etkisi altında kalmıştır. Hilâfetin ilgası Türkiye'ye karşı bir düşmanlık doğurmuştu. Bu devletler içinde Müslüman bir devlet olarak Türkiye'nin başarılarını kendi kalkınmaları ve ilerlemeleri için örnek tutmak isteyen kimseler de yaşıyordu. Bu kimseler nazarında Türkiye emperyalizme karşı savaşmış ve zafer kazanmış bir devlet idi; Türkiye'nin bu hareketi kendi memleketleri için örnek tutulmalıydı. Millî Mücadeleden sonra Türk Hükümeti Orta Doğu'daki eski Osmanlı ülkeleri üzerinde herhangi bir hak iddia etmediği için, Türkiye ile Arap Devletleri arasında çok büyük bir çıkar çatışması mevcut değildi.³⁰⁴

İngiltere, Türkiye ile arasındaki Musul sorununu çözdükten sonra 30 Haziran 1930'da yaptığı antlaşma ile Irak'a muhtariyet vermişti.

İngiltere'nin manda yönetimine son vererek bağımsızlığını tanıdığı Irak, iki güçlü komşusu İran ve Türkiye'yle yakınlaşmak istemiştir. Bu amaçla Temmuz 1931'de Kral Faysal ve Başbakan Nuri Sait Paşa Türkiye'ye bir ziyarette bulunmuşlar, böylece Irak-Türkiye arasında daha alt düzeylerde devam eden bir görüşmeler dizisi başlamıştır. Bu görüşmelerde, Irak devleti; Türkiye ile Irak arasında sınır sorunu daha önce çözüldüğünden, sadece sınırdaki Kürt aşiretlerin çıkarabileceği sorunların çözülmesinde, İran'la çok iyi ilişkileri olan Türkiye'nin aracı olmasını istemiştir.³⁰⁵ Irak Kralı Faysal'ın

³⁰³ Hasan Berke Dilan, *Türkiye'nin Dış ...*, s. 71-72.

³⁰⁴ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin ...*, s. 87.

³⁰⁵ E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Millî ...*, s. 320.

ve ardından Başbakan Nuri Sait Paşa'nın ziyaretleri Türkiye ile Irak arasında iyi komşuluk ilişkilerinin kurulması için olumlu bir hava oluşturmuştur.

Suriye'ye karşı Atatürk, "koruyucu" rolünü oynamış; yapılan antlaşma ve antlaşmalarda daima Suriye'nin adını anmak suretiyle Fransa'nın oradaki varlığının geçici olduğunu vurgulamıştır.³⁰⁶

Türkiye-Suriye sınırı ile ilgili meseleleri açıklığa kavuşturan 30 Mayıs 1926 tarihli antlaşmadan sonra, Türkiye-Suriye sınırı ile ilgili olarak 22 Haziran 1929 tarihinde bir antlaşma ve bir protokol imza altına alınmıştır. Türkiye adına Tevfik Rüştü (Aras) ve Fransa adına Charles Chambrun arasında imzalanan protokol ile sınır rejimine ve göçebe ahalinin kontrolüne ait konular çözüme kavuşturulmuştur.³⁰⁷

Türkiye ile Fransa arasında Türkiye'deki Suriyelilerin emlakı ile Suriye'deki Türklere ait emlak sorununun halledilmesi amacıyla bir antlaşma yapmışlardır. Aras ile Chambrun'un 27 Ekim 1932 tarihinde imzaladığı antlaşma 11 Ocak 1933'de yürürlüğe girmiştir.³⁰⁸

Türkiye'nin saltanatı kaldırması ve cumhuriyeti ilan etmesi İran tarafından ilgiyle takip edilmiş, hatta cumhuriyet yönetimine geçme fikri tartışılmaya başlanmıştır. Atatürk Tahran Büyükelçisi Muhittin Paşa vasıtasıyla Rıza Han'a cumhuriyetin ilan edilmesi yolunda tavsiyelerde bulunmuştur.³⁰⁹ Türkiye'de halifeliğin kaldırılmasının İran'da mollalar arasında din karşıtı bir olgu olarak kabul edilmesi nedeniyle cumhuriyet fikrine karşı muhalefet baş göstermiş ve buna ilave olarak 28 Ekim 1923'te İran Başbakan'ı olan Rıza Han da cumhuriyet idaresinden vazgeçmiştir.

Cumhuriyet'in ilan edilememesi ve özellikle Musul meselesinde İran'ın takındığı tavır nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkilerde bir soğukluk dönemi başlamıştır. Atatürk 7 Kasım 1925'te Tahran Büyükelçiliğine atanan Mahmut Şevket (Esental) vasıtasıyla İran'ın Cumhuriyet idaresine geçmesi için çaba sarf ettiyse de söz konusu girişim sonuçsuz kalmış, Türkiye, İran meclisinin 12 Aralık 1925'te "Şah" ilan ettiği Rıza Han'a kutlama mesajı göndermemiştir. Rıza Şah 27 Aralık 1925'te Tahran'daki Türk Büyükelçisi'ne,

³⁰⁶ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 122.

³⁰⁷ E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Milli ...*, s. 322-323.

³⁰⁸ Ö. Osman Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri 1918-1940*, Elazığ 2003, s. 308.

³⁰⁹ Gökhan Çetinsaya, "Millî Mücadeleden Cumhuriyete Türk-İran İlişkileri (1919-1925)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XVI, Ankara 2000, s. 787.

Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak istediğinin Türkiye'ye iletilmesini ifade ettikten sonra, Türkiye, 5 Ocak 1926'da kutlama mesajı göndermiştir.³¹⁰

Türkiye'nin doğu komşusu İran ile aradaki önemli önemli sorunlardan biri sınır bölgesinde yaşanan sürekli huzursuzluklardır. Cumhuriyet döneminde, önce Musul sorununda, Nasturi Ayaklanmasında, arkasından Şeyh Sait isyanının bastırılması sırasında bazı Kürt aşiretlerin sınırı geçerek baskın yapmaları, huzursuzluk yaratmaları, sınır tecavüzlerin artması iki ülke hükümetleri arasında karşılıklı suçlamalara ve protestolara neden olmuştu. 22 Nisan 1926 tarihinde Tahran'da iki devlet arasında sınır sorunlarına son vermek amacıyla bir Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştı. Ancak bu antlaşma sınır bölgesinde yaşanan olaylara son vermemiş, tecavüzler devam etmiştir. Bunun üzerine 15 Haziran 1928 tarihinde, Tahran'da, 22 Nisan 1926 tarihli Türkiye-İran Güvenlik ve Dostluk Antlaşması'nı tamamlamak için ek bir protokol imzalanmıştır. İki maddeden oluşan bu protokolda, iki taraftan biri, bir veya birkaç devletin düşmanca hareketlerine hedef olursa, öteki tarafın önlem alması için tüm gayretiyle çalışması ve bu çalışmaya karşın, savaş çıkarsa iki taraf kendi çıkarlarına uygun bir çözüm bulması için aralarında görüşmeler yapacaktır.³¹¹

Ağrı Dağı olayları üzerine 23 Ocak 1932'de Tahran'da ilki Türk-İran sınır hattının tayini; diğeri Uzlaşma Adli Tesviye ve Hakemlik Antlaşmalarını içeren ikinci bir anlaşma imzalanmış ve sınır sorununa çözüm bulunmuştur.³¹² Bu antlaşmaların her ikisi de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından 18 Haziran 1932'de tasdik edilmiştir. Ayrıca Tahran'daki görüşmeler sırasında bir dostluk antlaşmasının imzalanması üzerinde mutabakata varılmıştır. Bunun üzerine Ankara'da yapılan görüşmeler sonunda, 5 Kasım 1932'de, 22 Nisan 1926 tarihli Güvenlik ve Dostluk Antlaşmasını yenileyen bir antlaşma imzalanmıştır. Bu Antlaşma TBMM tarafından 28 Aralık 1933 tarihinde tasdik edilmiş ve Türk-İran münasebetleri dostane bir mahiyet almıştır.³¹³

1932 yılında Tahran'a Büyükelçi olarak atanan Hüsrev Gerede, görev öncesi Atatürk'le İran-Türkiye ilişkilerini görüşmüştür. Bu görüşmede Atatürk, Türkiye-İran arasındaki sınır sorununun dostane bir şekilde çözülmesinden dolayı duyduğu

³¹⁰ Bilal N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s. 86-87.

³¹¹ Hasan Berke Dilan, *Türkiye'nin Dış ...*, s. 74-75.

³¹² T.C. Cumhuriyet'in İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara 1974, s. 48.

³¹³ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Atatürk ve ...*, s. 87.

memnuniyeti ve kendisiyle şahsen görüşmek talebini Şah Rıza Pehlevi'ye iletmesini Hüsrev Gerede'den istemiştir.

Özellikle Musul Meselesinin Türkiye lehinde neticelenmemesi için İngiltere'nin kışkırttığı Kürt gruplarının isyan etmesi ve Türk askerî birlikleri karşısında İran sınırını geçerek ülkenin içinde yaşayan İran Kürtlerinden destek alması 1925-1932 yılları arasında Türkiye'yi uğraştıran önemli bir mesele olmuştur. Bu gelişmeler Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin zaman zaman gerginleşmesine dahi sebep olmuştur. Sınır Meselelerinin çözüme kavuşmasından sonra her iki arasındaki ilişkiler yeniden gelişmeye başlamıştır.³¹⁴

Yeni Türk Devleti daha ilk yılında doğuda Afganistan ile çok samimi bir ilişki içine girmişti. İki devlet arasında 1 Mart 1921'de Moskova'da bir Dayanışma Antlaşması imzalanmıştı. Türkiye-Afganistan ilişkileri Cumhuriyetle birlikte bu sıcaklığı artırarak sürmüştü. 1921' de ülkesinin bağımsızlığını, 1923'te krallığını ilan eden Amanullah Han, ülkesini batı kültürüne yaklaştırmak için bir dizi düzenlemelere girişmiş, Avrupa ülkelerine bu arada Türkiye'ye öğrenciler gönderilmişti. Ordunun yeniden düzenlenmesi için de özellikle Türk subaylarından yararlanma yoluna gidilmişti. 1928'de eşiyile çıktığı yurt dışı gezisindeyken, 19 Mayıs 1928 günü İzmir gemisiyle, Sivastopol'den İstanbul'a gelmişti. Atatürk 20 Mayıs akşamı Ankara Palas'ta Kral Amanullah'ın onuruna verdiği ziyafette Türk Afgan Dostluğunun ve Amanullah Han'ın çabalarının önemini belirten konuşmada şöyle demişti:

“Afgan ulusu ile Türk ulusunun tarihsel olan kardeşlik ilişkilerini güçlendiren ve yineleyen başlıca etkeni de her iki ulusun onurlu varlıkları ve yüce ülkeleri için, bağımsızlık ve özgürlük ilkesine aynı kuvvet ve inançla sarılmalarında aramalıdır. Bağımsızlık ve onurunu cihana tanıtmak niteliğinde, yeteneğinde ve kudretinde olan ulusların, uygarlık yolunda da hızlı ve başarılı adımlarla ilerleme yetileri kabul edilmelidir. Gerçi toplumsal bir varlığın zamanla kökleşmiş örf ve adet, duygu ve anlayışları önemlidir, bu nedenle toplumsal varlıklar, girişimci bireyler üzerinde adeta amir ve egemen bir etki yaparlar. Fakat doğuştan gelen beceri ve yeteneği geliştirmeyi ve yüceltmeyi bilen uluslar uygarlığın bugünkü gelişmelerinden yararlanmış ve esinlenmiş aydın evlatlarının öncülüğü ve aracılığıyla geçmişte kaybettikleri

³¹⁴ E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Millî ...*, s. 337.

fırsatların doğurduğu gecikmeleri gidermek çaresini bulmakta gecikmezler.”³¹⁵

Atatürk Kral’ın giriştiği reformlarda amaca ulaşabilmesi için çok dikkatli davranılması gerektiğini işaret etmek gereğini de duymuştur:

“Kral Hazretleri! Uygur ve yenilikçi düzenleme yolundaki çalışma ve çabalarınızın ne kadar huzur ve sükun gözettiğini takdir ve buna ulaşmanızı içtenlikle dilerim. Gerçi Afganistan’ın coğrafi vaziyeti ve bu nedenle devletinizi siyasi şartları önemli, ciddi ve naziktir; tarih bu önem ve nezaketin, içinde bulunulan şartlar ve durum ne olursa olsun, bir an dikkat nazarından uzak tutulmamasını emretmektedir. Geleceğin yüksek ufuklarında doğmaya başlayan güneş, yüzyıllardan beri ıstırap çeken ulusların talihidir. Bu talihin artık bir daha siyah bulutlara bürünmemesi ulusların ve onların önderlerinin özen ve özverili davranışlarına bağlıdır.”³¹⁶

Amanullah Han’ın Ankara’da bulunduğu günlerde yapımı tamamlanan Etnografya müzesi onun da katıldığı törenle hizmete açılmıştır. Ayrıca 25 Mayıs 1928’de, Dışişleri Bakanları Tevfik Rüştü Aras ile Gulam Sıdık tarafından “Türkiye Cumhuriyeti ile Afgan Krallığı arasında ve bunun gibi, iki ulus arasında, bozulmaz bir barış ile içten ve sonsuza dek dost olacaktır.” hükmünü içeren yeni bir antlaşma imzalanmıştır.³¹⁷

Antlaşma ile iki devlet, taraflardan biri aleyhindeki ittifaklara, anlaşmalara girmeyeceklerini ve bu yapılacak bir saldırıyı önlemeye çalışacaklarını belirtiyorlardı. Bunun dışında ülkelerinin ve uluslarının gelişmesi ve yükselmesi için bütün olanaklarla bir işbirliği öngörülüyordu. Bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti, Afganistan milli eğitiminin ve ordusunun gelişmesi için orada görev alacak bilim, hukuk ve askerlik alanındaki uzmanları seçip Afgan devletinin hizmetine vermeyi kabul ediyordu. 1 Haziran 1928’de Türkiye’den ayrılan Amanullah Han, ülkesinde çıkan bir ayaklanma sonucu 25 Mayıs 1929’da Hindistan’a sığınmış yerine Nadir Han geçmişti. Bu durum Türkiye ile olan dostluk ilişkilerinde fazla etkili olmamıştı. Başta ordu, eğitim ve sağlık olmak üzere değişik alanlarda seçilen Türk uzmanlar Afganistan’da görev almışlardı. Ayrıca Afgan subaylarının Türkiye’de Harp Okullarında yetiştirilmeleri de uygun görülmüştü.³¹⁸

³¹⁵ Şerafettin Turan, *Türk Devrim ...*, s. 184-186.

³¹⁶ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal ...*, s. 609.

³¹⁷ Ibid, 610.

³¹⁸ Şerafettin Turan, *Türk Devrim ...*, s. 186-187.

Atatürk, 1 Kasım 1928’de TBMM’nin üçüncü dönem ikinci toplanma yılını açarken Amanullah Han’ın ziyaretlerinden ve kurulan dostluktan duyduğu memnuniyetten bahsetmişti:

“Geçen sene içinde dostumuz Afganistan’ın kıymetli hükümdarları kral ve kraliçe hazretlerinin bizi ziyaretleriyle mübahi (övünmek) olduk. Kral ve kraliçe hazeratı memleketimizin her tarafında hakikî muhabbet tezahüratiyle kabul olunmuşlardır. Türk ailesi içinde bıraktıkları hâtıraları daima muhafaza edeceğiz. Kral hazretlerinin azimkârane ıslahatı, dostlarına alâka ve iftiharla tam muvaffakiyet kanaatini vermektedir.”³¹⁹

Amanullah Han’ın yerine geçen Kardeşi İnyetullah Han da ülke yönetiminde başarılı olamamış, yerine Habibullah Gazi geçmiştir. Muhafazakâr tutum sergileyen Habibullah, Amanullah’ın yaptığı reformları kaldırmış bu arada Afganistan’da bulunan Türk Askerî heyetini de Türkiye’ye geri göndermiştir. 1929 yılında Krallık tahtına oturan Muhammed Nadir Han döneminde Türkiye-Afganistan arasındaki dostluk havası muhafaza edilmiştir.

Türkiye; İran, Afganistan ve Irak aralarındaki önemli uyuşmazlıkları çözebilmiş ve böylece, ilerideki yıllarda aralarında yapıcı bir işbirliği ortamının oluşmasına yol açmıştı. Bu işbirliğinin oluşmasında Atatürk’ün, akılcı ve barışçı politikasının çok büyük bir payı olmuştur.³²⁰

Eski Osmanlı ülkelerinden Yemen ve Libya halkları ise, Türkiye’ye sadık birer dost kalmışlar ve Türkiye’den yardım isteklerinde bulunmuşlardı. Türkiye Lozan Antlaşması’yla Mısır üzerindeki haklarından vazgeçmişti. 1923’de ülkemizde laik bir Cumhuriyet’in kurulması ve Osmanlı hanedanının ülkeden çıkarılması, Mısır’da ve özellikle sarayda olumsuz tepkilere neden oldu. Mısır’da ve öteki Arap ülkelerinde, Türklerle Arapların aralarını açmakta çıkarları olan İngiliz ve Fransız istihbarat şebekeleri de, bu olumsuz tepkilerin şiddetlenmesine yol açmıştı. Tüm bunlar Mısır’ın, Türkiye’ye karşı soğuk değilse bile, çekingen bir tutum takınmasına neden olmuştu.³²¹

Türkiye’nin Ortadoğu İslâm ülkeleriyle olan ilişkileri 1933’ten sonra gelişme göstermiştir. Türkiye’nin, İslam ülkelerini sömürgeleri altında tutan batılı devletlere

³¹⁹ Atatürk’ün Söylev ..., , Cilt: I, 1989, s. 375.

³²⁰ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 122.

³²¹ Aptülahat Akşin, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 3.

yakınlaşmasının başlanması ve İtalya'nın Ortadoğu, Asya ve Afrika'ya yayılma politikası, Türkiye'yi Doğu (İslâm) devletlerine karşı Balkan politikasına benzeyen bir politika izlemeye sevk etmiştir. Ayrıca Türkiye, Afganistan, İran ve Irak'ın emperyalizme karşı benzer duygular beslemesi, herhangi bir isyan ve saldırıya karşı duyarlı bulunmaları ile İran ve Irak'la Doğu Anadolu'daki Kürt isyanının oynadığı rol de yakınlaşmaya sebep teşkil etmiştir. Türkiye Afganistan ile olan eski dostluğuna dayanarak, Kâbil ve Tahran arasındaki, Helmut ırmağı sınır anlaşmazlığının çözülmesinde arabuluculuk yapınca yakınlaşma sağlanmıştır. Irak'la yakınlaşma Musul'dan sonra Türk İngiliz yakınlaşmasına paralel olarak gelişme kaydetmiştir.³²² Bu ilişkiler 6-7 Temmuz 1931 tarihleri arasında Irak Kralı Faysal'ın Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaretleri ile daha da güçlendirilmiştir.

Türk unsurunun çoğunlukta olduğu yerler üzerinde, ulusal yeni bir Türk devletinin kurulması Misak-ı Millî'de yerini bulmuştu. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti, asırlar boyunca Osmanlı İmparatorluğunun sınırları içinde kalmış ve yönetilmiş Arap toprakları üzerinde herhangi bir yayılmacı istek ve düşünce de değildi. Bu durum yeni kurulan Türk devletinin bu ülkeler üzerinde kurulmuş olan yeni devletlerle dostça ilişkiler kurması için Türk Dış Politikası'nda çok olumlu ve önemli bir imkân oluşturmuştur. Ayrıca uzun süredir bağımsız olan Afganistan ve İran'la önemli bir çıkar çatışmasının olmaması da Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkiler kurmasında katkı sağlamıştır.

³²² Mustafa Bıyıklı, "Kemal Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ortadoğu'ya Yönelik Siyasi ve Askeri Yaklaşımları", (der. Mustafa Bıyıklı), *Türk Dış Politikası-Cumhuriyet Dönemi-*, Bilimevi Basın Yayın Ltd. Şti., İstanbul 2008, s. 337-338.

BÖLÜM IV

1932-1938 DÖNEMİNDE ATATÜRK'ÜN LİDERLİĞİNDE DIŞ POLİTİKA: ULUSLARARASI ORTAM ve DİNAMİKLER EKSENİ

1932-1938 yılları arasındaki dönem dünyada bunalımlar dönemidir. Ekonomik buhrandan ötürü devletler bir yandan çözüm çareleri araştırıp kendi ekonomik sorunlarıyla uğraşırken, diğer yandan revizyonist devletler budurumu bir fırsat bilip Dünya barışını tehdit eden girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Türkiye Lozan'dan arta kalan sorunlarını büyük ölçüde çözümlenmiş olduğundan, dikkatini bu kez dış politikaya yoğunlaştırmıştır. Bunda Türkiye'nin bu şekilde hareket etmesine neden olan en büyük etken Dünya siyasetinde revizyonist devletlerin gittikçe artan tehditkar durumları olmuştur. Özellikle İtalya'nın Faşist diktatör Mussolini liderliğinde yayılmacı politikası Türkiye'yi de kapsadığından dış politika Türkiye'nin gündeminde en önemli başlıklarından biri olarak yer almıştır.

Türkiye, kendisine yönelen tehditleri bertaraf edebilmek için, öncelikle uluslararası arenada işbirliği çarelerini araştırırken, özellikle komşularıyla da ittifaklara dayalı barış antlaşmaları yapmaya gayret göstermiştir. Atatürk Balkan Pakti'ni sadece Balkanlar'dan değil, Balkanların dışından gelebilecek saldırılara karşı da bir koruyucu bir güç olarak düşünmüştür.

Atatürk açısından barış ve güvenlik, birbirinden ayrılmayan kavramlardı. Bunun gereği olarak Atatürk, Dünya barışı için de sorumlulukların alınması ve barışı sağlayıcı toplu önlemlere katılınması gerektiğine inanmıştı.

Türkiye bu dönemde Silahsızlanma Konferansı çalışmalarına katılmış, başlangıçta uzak durduğu Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. Bunu yaparken Dünya konjektüründeki gelişmeleri yakinen takip ederek proaktif ve dinamik bir dış politika sergilemiştir. Türkiye ittifak arayışlarına girişirken ve barış antlaşmaları yaparken bağımsızlığına sınırlama getirebilecek oluşumlardan uzak durmuştur.

Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a (Milletler Cemiyeti) üyeliği ve üye oluş biçimi kendisini uluslararası alanda güvenilen ve saygı duyulan bir konumda yer almasını sağlamıştı. Yunanistan Başbakanı Venizelos'un Atatürk'ü 1934 yılında Nobel'e aday göstermesi ve batı basınında Türkiye'nin dış politikasını övücü yayınların çokluğu bunun bir ispatıdır. Atatürk'ün barışçılığının pasif ve sessiz bir tutum olmadığı, Türkiye'nin çıkarları gerektiğinde aktif bir politika izleyerek hem komşularıyla hem de dünya siyasetinde söz sahibi devletlerle yakın ilişkilere girerek bu ilişkilerini kendi lehine çevirmeyi başarmıştır. Montrö Boğazlar sözleşmesi ve Hatay'ın Anavatana'a katılması bu başarılı dış politikanın bir tezahürüdür. Bu dönemde, Atatürk'ün barışçı ama aynı zamanda dirayetli girişimleri sonucunda, uluslararası ortamın Türkiye'nin lehine şekillendirilmesi gerçekleştirilmiştir.

1. 1932-1938 Dönemi: Uluslararası Ortam ve Dinamiklerin Çizgisinde Dış Politika

1930'lu yıllarda Dünya'da savaşa varan gelişmeler yaşanmaktaydı. Bir taraftan Mussolini'nin, diğer taraftan Hitler'in revizyonist yayılmacı girişimleri ve Almanya'nın Versay'ın kayıtlarından kurtulma yönünde attığı adımların etkisiyle uluslararası ortam gerginleşmeye başlamıştı. Avrupa, II. Dünya Savaşı'na doğru hızla ilerlerken, I. Dünya Savaşı öncesinde görülen kutuplaşmaya benzer bir kutuplaşma doğmaya başlamıştır.³²³

Özgür Dünya'nın, buhrandan ötürü ekonomide kendi yağıyla kavrulmaya yöneldiği (otarşi) ve revizyonist devletlerin, Dünya barışını tehdit eden girişimlerde bulunduğu aynı yıllarda, Türkiye'deki iktidar dikkati bu kez dış politikaya, özellikle ülkenin güvenliğini sağlamaya odaklanmıştı. Bu amaçla Türkiye Cumhuriyeti, uluslar arası alandaki işbirliğini derinleştirirken, komşularıyla ilişkilerinde inisiyatif aldığı için, bölgesinde kendisini öne çıkaran hareketli, etkin ve gerçekçi bir dış politika yürütmüştü.³²⁴

Bu devrede milletlerarası münasebetlerde yeni görülen gelişmeler Türkiye'nin daha hareketli bir dış politika izlemesini gerektirmiştir. 1932–1938 devresi içinde milletlerarası münasebetlerin biri iktisadi diğeri de siyasi olmak üzere iki veçhesi vardır. 1929–1930 dünya iktisadi buhranından sonra devletler dış ticaret politikalarını tekrar gözden

³²³ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkilere ...*, s. 195.

³²⁴ Engin Berber, "Dönemin Dış Politika Değerlendirmesi", (der. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008, s. 239.

geçirmişlerdir; bu buhranın etkisiyle milletlerarası alanda iktisadi milliyetçilik akımı kuvvetlenmiştir.³²⁵

Atatürk, 1 Kasım 1931’de yaptığı bir konuşmada Türkiye’nin barışçı bir dış politikayı kendisine hedef seçtiğini şöyle ifade etmiştir:

“Türkiye’nin emniyetini gaye tutan, hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir sulh istikameti bizim daima düsturumuz olacaktır.” Türkiye, bu devre içinde izlediği dış politikada, barışçı emeller yanında güvenlik endişesini de ön plana almış ve milletlerarası toplumda şekillenmeye başlayan ortak güvenlik vasıtasını desteklemek, başka deyimle barışın korunmasında yardımcı olmak için çaba sarf etmiştir.³²⁶

Barışın sürdürülebilmesi için, gerekli güvenlik önlemlerinin de alınması gerektiğinden, Atatürk’ün barışçılığı; pasif, hareketsiz ve sessiz bir tutum değildi. Atatürk açısından barış ve güvenlik, birbirinden ayrılmayan kavramlardı. Öte yandan Atatürk, Dünya barışı için de sorumlulukların alınması ve barışı sağlayıcı toplu önlemlere katılınması gerektiğine inanmıştı.³²⁷

Türkiye bu dönemde Silahsızlanma Konferansı çalışmalarına katılmış, başlangıçta uzak durduğu Milletler Cemiyeti’ne üye olmuştur. Yine bu dönemde Türkiye Balkan devletleriyle uzun süreden beri kesilmiş olan münasebetlerini yeniden kurmak için Balkanlar’da ikili dostluk anlaşmaları imzalamış, Balkanlar’da işbirliği yapılması fikrini savunmuş ve Balkan Antantı’nın kurulmasında öncülük etmiştir. Bu devrede Türkiye Doğulu devletlerle de normal hatta dostane ilişkiler kurmaya başlamıştır. Türkiye’nin bu devletlerle ilişkileri bir yandan Atatürk devri dış politikasının komşu devletlerle iyi ilişkiler kurmak ilkesine, öte yandan da dünya mukadderatına hâkim büyük devletlerin davranışlarına göre düzenlenmiştir.³²⁸

Türkiye 1932 yılına kadar yurt içinde reformları büyük ölçüde gerçekleştirmiş, dahili teşkilatını tesisi ederek güçlendirmiş, Lozan’dan kalan sorunların önemli bir kısmını çözümlenmiş ve komşularıyla ilişkilerini olumlu bir şekilde geliştirmeye başlamıştı. Bütün bunlar Türkiye’yi uluslararası ilişkilerde güçlü konuma taşımış, ona bağımsız ve eşit bir

³²⁵ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Atatürk ve ...*, s. 89.

³²⁶ *Güncel Konular ...*, s. 13.

³²⁷ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, Kaynak Yayınları, Ocak 2008, s. 125.

³²⁸ *Güncel Konular ...*, s. 14.

statü kazandırmıştı. Artık bölgesel ve küresel gelişmelerde rol alabilir, istikrar ve barışa katkı sağlayabilirdi.³²⁹

1.1. Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a (Milletler Cemiyeti) Üye Olması

I. Dünya Savaşı'nın sonucunda, savaştan galip çıkan büyük devletlerin önderliğiyle, Dünyada barış ve istikrarı kurmak ve sürdürmek amacıyla Milletler Cemiyeti örgütü kurulmuştu. Osmanlı devleti I. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğradığı için, Türkiye Milletler Cemiyeti'nin aslî üyeleri arasına alınmamıştı. Ancak I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren Versay Barış Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra, uluslararası ilişkilerde oluşan değişiklikler sonucunda, savaşta yenilen devletler de örgüte üye alınmaya başlandı. Bu bağlamda, Türkiye'nin de, o yıllarda Milletler Cemiyeti'ne üye olması söz konusuydu.³³⁰

Ancak Atatürk, Cemiyet-i Akvamın güçlü devletlerin bir baskı aracı olarak kullandıkları bir müessese olmamasını bu nedenle devletlerarasındaki sorunları hak ve adalet çerçevesinde ele alarak çözen bir müessese olarak meydana çıkması gerektiği yönündeki görüşlerini 1 Mart 1924 tarihinde Meclisin ikinci dönem birinci toplanma yılını açarken ifade etmiştir:

“...Muahedelerin mevkiî meriyete vaz'ından sonra Cemiyet-i Akvam'a Türkiye Cumhuriyeti'nin de duhulü derpiş (öngörme) olunacak bir noktadır. Biz Cemiyet-i Akvam'ın, kavilere (güçlü) vasita-i tahakküm (baskı) olmıyarak, milletler arasında ahenk ve muvazeneti (denge) temin, ihtilâfatı (sorunlar), hak ve adil dairesinde tetkik ve halle medar (dayanak) olacak bir müessese halinde tecelli ve inkişaf etmesini temenni ediyoruz.³³¹

Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin, İngiltere ile Fransa tarafından yönetilen bir kurul olduğu ve bu kurula üye olmamız durumunda, İngiltere ile Fransa'nın emirleri altına gireceğimiz kanısındaydı.³³² 1930'a kadar da özellikle Musul Meselesindeki kararlarından dolayı Milletler Cemiyeti'ne güvenilir bir teşkilat olarak bakılmıyordu. İkinci önemli mesele Cemiyet'in 16. Maddesiydi. 15 Temmuz 1931 günü TBMM'de yapılan bir açıklamada konseyce alınabilecek zorlama önlemlerine Türkiye'nin konseye üye bulunmadan katılmak zorunda kalınmasından çekinmesiydi. Özellikle Cemiyet'e şimdilik girmek istemeyen SSCB'e karşı önlemlerin uygulanması sakıncalı bir durum yaratabilirdi. Çünkü Türk ve

³²⁹Atilla Sandıklı, *Atatürk'ün Dış ...*, s. 52.

³³⁰Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 126-127.

³³¹*Atatürk'ün Söylev ...*, Cilt: I, 1989, s. 350.

³³²Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 127.

Sovyet hükümetleri, Milletler Cemiyet'i konusunda danışma içinde bulunuyorlardı.³³³ Bu nedenler Türkiye'nin, bu kurulun dışında kalması yönünde tercihini kullanmasına neden olmuştur.

1930-1939 yılları arasında Avrupa'daki gelişmeler ve Türk Hükümeti'nin de Milletler Cemiyeti ile olan temasları, bu soruna ilişkin görüşlerimizin değişmesine neden oldu.³³⁴ Türkiye bu devletler ötesi kurulun amacını benimsemişti. Başka bir deyişle, Türk Dış Politikası ile Cemiyetin ilkeleri arasında herhangi bir çelişki yoktu. Türkiye, Cemiyet-i Akvam'ın yürüttüğü çalışmalara katkı vermiş ve başta Briand-Kellog Paktı olmak üzere, Cemiyet tüzüğüne bıraktığı boşlukları kapatan bir dizi anlaşmayı imzalamıştır.³³⁵

Ayrıca, bazıları revizyonist olsa da Lozan Bağitlarına taraf olan devletlerin tümü Cemiyet üyesiydi. Üyelik Türkiye'ye, Cemiyet'i Akvam organlarında bu ülkelere, Türkiye'nin görüş ve düşüncelerini kolaylıkla ve kesintisiz olarak aktarma fırsatı verecekti. Cemiyet'e üyelik, uluslararası alandaki gelişmelere seyirci kalmamanın doğal sonucuydu. Türk Devrimi'nin zorlu kazanımlarını sürdürebilmesi için de öncelikle Dünya'da barış gerekliydi. İngiltere ve Fransa'yla olan anlaşmazlıklarını, neredeyse tamamen çözmüş olan Türkiye için, bu devletlerin başını çektiği Cemiyet'i Akvam'a girmek, muasır medeniyet saflarına katılmak anlamına gelmekteydi.³³⁶

1932 yılına gelindiğinde Türkiye komşularıyla münasebetlerini büyük ölçüde halletmesi nedeniyle uluslararası ilişkilerde oldukça güçlü bir konuma gelmişti. Türkiye'nin elde ettiği bu konum, dış ilişkilerde bağımsız ve eşit bir statü kazanmasından dolayı önemlidir. Türkiye 1932-1938 devresinde elde ettiği statüyü daha çok barışçı bir politika takip ederek korumayı amaçlamıştır. 1931 yılına gelindiğinde Türkiye, prensip olarak Milletler Cemiyeti'ne girmeyi benimsemiş, daimi üyelik gibi bir talepte de bulunmuştur. Milletler Cemiyeti'nin daimî üyeliği sadece büyük devletlere verildiği için Türkiye'nin bu talebinin kabul edilmeyeceği açık bir şekilde ortadadır. Bu durumu bilen Türkiye'nin böyle bir talepte bulunması başlangıçta Milletler Cemiyeti'ne girmek istemediğinin göstergesidir.³³⁷

Türkiye'nin 1930 yılına doğru milletlerarası çalışmalara aktif olarak katılması er geç Milletler Cemiyeti'ne gireceğini gösteriyordu. Bununla beraber Türkiye'nin büyük bir

³³³ Sami Çelik, *Atatürk ve ...*, s. 174.

³³⁴ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 127.

³³⁵ Engin Berber, "Dönemin Dış...", s. 242.

³³⁶ *Ibid*, 243-244.

³³⁷ E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Millî ...*, s. 291.

fedakârlıkta bulunması ile sonuçlanan Musul olayında Teşkilâtın İngiltere'nin etkisi altında hareket etmesi, Türkiye'de Milletler Cemiyeti aleyhine bir tepki uyandırmıştı. Türk-Sovyet münasebetleri, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girerken bu devletin de Teşkilat karşısındaki tutumunu göz önünde bulundurmasını gerektiriyordu. Sovyetler Birliği ile 1925 yılında Paris'te yapılan dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yenileyen 17 Aralık 1929 tarihli Protokol hükümlerine göre, Âkid taraflardan biri komşularını ilgilendiren siyasi taahhütlere girerken diğerinin tasvibini alacaktı. Bu sebeple Türkiye 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne girmeyi kabul ettiği zaman Sovyetler Birliği'nin tasvibini almıştır.³³⁸ Türkiye, Atatürk'ün direktifleri üzerine, Milletler Cemiyeti'ne kendisi müracaat ederek değil, Teşkilât tarafından davet edilerek girmek istiyordu.

Türkiye üye olmadan önce Cemiyet'in kararlaştıracağı zorlama önlemlerine, askeri ve coğrafi konumuna uyum sağlayacak bir şekilde katılabileceğini bir çekince ile bildirdi. Bu sayede Sovyetler Birliği'nin rahatsızlığı asgariye indirilmiş oldu. Ayrıca Sovyetler Birliğine dayalı dış politika Batı ile ilişkiler geliştirilerek dengelenmeye çalışıldı.³³⁹

Türkiye Lozan'da imzalanan antlaşma ve hakemlik antlaşmaları ile Adalet Divanı'nın belirli konularda yetkili sayılmasını kabullenmişti. Ancak bunlar yargı yetkisi niteliğinde değildi. Bu çerçevede Yunanistan ile başgösteren "etabli" yerleşmiş'ler anlaşmazlığı ile Musul sorununda danışma niteliğinde görüşleri sorulan La Haye Adalet Divanı Türkiye aleyhine görüş bildirmişti. Ancak 1926'daki Bozkurt-Lotus Davası, Mahmut Esat Bozkurt'un savunması sayesinde Türkiye lehine sonuçlanmıştı. Bu gelişmelerden sonra Türk hükümeti 1935'de La Haye Sürekli Adalet Divanı'na katılma kararını almış ve bu karar TBMM'nin 10 Haziran 1935 günkü oturumunda onaylanmıştı.³⁴⁰

Türkiye ilk önce 1928'de örgütçe düzenlenen silahsızlanma konferansına Sovyet Rusya'nın desteği ile katılmıştı. 1930'dan sonra Türkiye'nin uluslararası politikada ağırlığını artırması ve kolektif barış anlayışıyla, statükocu devletlerle meselelerini halletmesi Milletler Cemiyeti'ne üyelik için davet edilmesine yol açmıştır.³⁴¹ Türkiye, 1932'de İspanya ve Yunanistan'ın girişimleriyle Milletler Cemiyeti genel kurulunun yaptığı çağrıyla kabul ederek örgüte girmişti. İspanya temsilcisinin başlattığı ve Yunanistan ile üyelere çoğunun imzalarıyla 6 Temmuz 1932'de Genel Kurula sunulan ve oybirliği

³³⁸ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Atatürk ve ...*, s. 92, 94.

³³⁹ Atilla Sandıklı, *Atatürk'ün Dış ...*, s. 53.

³⁴⁰ Şerafettin Turan, *Türk Devrim ...*, s.161-162.

³⁴¹ E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Millî ...*, s. 293.

ile kabul edilen çağrı kuşkusuz ki Türkiye'yi onurlandıran bir davranıştı. Çağrı Türk Hükümetine ulaştığında konu TBMM'ne götürülmüş ve Meclis 9 Temmuz 1932'de buna olumlu yanıt verilmesini kararlaştırmış ve 18 Temmuz 1932'de mevcut 43 üyenin oybirliği ile Türkiye'nin üyeliği kabul edilmiştir.³⁴²

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesini takip eden yıllarda devletlerarasında gruplaşma süratle gelişmiştir. Bu gelişme üzerine Türkiye'den sonra Sovyetler Birliği de 1934 yılında Teşkilâta girerek statusquocu gruba katılmış oluyordu. Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girdikten sonra Misak'a sadık kalmış ve Teşkilatın aldığı kararlara uymuştur.³⁴³

Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin kendisine karşı sergilediği tüm olumsuzluklara rağmen, Cemiyet'in üyesi olmayı istemesinin temel nedeni, bu örgütün temelini oluşturan amaçlar ile Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında takip ettiği barış ve meşruiyet esaslı uygulamalar birbirinin aynıydı. Ayrıca güvenlik endişeleri de Cemiyet'e girmeyi zorlayan nedenler olarak düşünülebilir. Sovyetler Birliği Türkiye'nin üzerinden geçebilen Akdeniz'e çıkış yolları ararken, Türk devleti de kendi savunmasını düşünerek Cemiyet-i Akvam'a katılım kararını almıştır.

1.2. Balkan Devletleri ile İlişkiler ve Balkan Antantı

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Türkiye Balkan ülkeleri ile ikili ilişkilerini geliştirme yönünde bir gayret sarf etmiştir. Türkiye, 1929 yılında baş gösteren Dünya ekonomik bunalımıyla birlikte ise Balkanlarda bölgesel işbirliği arayışlarına girişmiştir. Bu girişimlerde Türkiye, özellikle Balkan ülkelerine Türkiye'nin Misak-ı Millî sınırlarının dışında bir toprak talebinin olmadığını vurgulayan temas ve açıklamalarda bulunmuştur.

Mustafa Kemal, tam bağımsız dış politikayı hedeflediği için eski Osmanlı bölgesi olan Balkanlar'a emperyalist ülkelerin girmesini istemiyordu. Bu doğrultuda tüm Balkan ülkelerine karşı yakın bir dostluk ilişkisi geliştiriyordu. Balkanlar'da Osmanlıların çöküşünden sonra ortaya çıkan küçük ülkeler, yeni bir emperyalist dalga için kolay av niteliğinde idi. Bunları kendi yanına çekecek bir emperyalist ülke, daha sonra Türkiye'nin sınırlarını da zorlayabilir ve bölgesel tehlike oluşturabilirdi. Kemalist dış politika, her türlü

³⁴²Şerafettin Turan, *Türk Devrim ...*, s.161.

³⁴³Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Atatürk ve ...*, s. 95.

emperyalist girişime karşı bölge ülkelerinin katılımı ile bir dostluk ve dayanışma paktı önerisini gündeme getirdi.³⁴⁴

1925 Locarno Antlaşması ile Almanya'nın batı sınırları tespit edilmiş ve batı istikametinde yayılma ve hareket alanı sınırlanmıştı. Ancak Doğu'da Balkanlar'a yönelik yayılma ihtimalini engelleyecek bir güvenlik duvarı mevcut değildi. İtalya, Balkanlar'da Tarafsızlık ve Uzlaşma Antlaşmaları yaparak Türkiye, Arnavutluk ve Yunanistan'a yakınlık göstermiş bölge ülkeleri arasında uzlaşmacı bir rol ile etkinliğini artırmıştı. Ancak İtalya'da kurulu sistem ve Almanya'nın ne yapacağını belli olmaması nedeniyle Balkan ülkelerinin kendi aralarında bölgesel askerî güç olmaları Batı'nın ve bölgede bulunan yerleşik devletlerin de lehine bir durumdu.³⁴⁵

Türk-Yunan problemi Venizelos ve Atatürk'ün büyük gayretiyle çözüme kavuşturulduktan ve Balkan Devletleri de kendi aralarındaki problemleri 1925-1929 devresinde önemli ölçüde açığa kavuşturduktan sonra Balkan Pak'tı konusu gündeme geldi. Mussolini'nin Akdeniz'deki emperyalist amaçları, Balkanlar'da Türk-Yunan yakınlaşmasını pekiştirmişti. Dünya Barış Derneği'nin 6-10 Ekim 1929'da Atina'da yaptığı toplantıda, kongre başkanı eski Yunan başbakanlarından Aleksandros Papanastasiou, devamlı bir "Balkan Pak'tı" kurulması fikrini ortaya atmış ve öneri bütün Balkan delegeleri tarafından kabul edilmişti.³⁴⁶

İtalya'nın Türk topraklarına yönelik tasarılarından kaygılanan Türk Hükümeti, büyük devletlerin emperyalist emellerine karşı bir Balkan Pak'tının oluşturulması düşüncesine olumlu yaklaşıyordu. İlki 1930'da Atina'da olmak üzere 1931'de Ankara'da ve İstanbul'da, 1932'de Bükreş'te ve 1933'de Selanik'te dört Balkan Konferansı toplanmıştı. Bu konferanslar, Balkanlar'da çıkarları olan altı ülkenin, yani Türkiye, Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın temsilcilerini bir araya getirmişti. 1930 Atina toplantısında bölge ulusları, aralarında bir işbirliği sağlamak üzere, ilk kez bir araya gelmiş bulunuyorlardı.³⁴⁷

Bu sırada Türkiye için en büyük tehlike İtalya idi. Mussolini'nin Akdeniz'den "mare nostrum" (bizim deniz) diye bahsetmesi Yakın Doğu'ya ve özellikle Türkiye'ye savrulan

³⁴⁴ Anıl Çeçen, *Kemalizm*, 7.Basım, Fark Yayınları, Eylül 2007, Ankara, s. 163.

³⁴⁵ E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Millî ...*, s. 305.

³⁴⁶ Sami Çelik, *Atatürk ve ...*, s. 176.

³⁴⁷ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 150-151.

bir tehditten başka bir şey değildi. Bu devletin Oniki Ada'ya sahip bulunması Türkiye'de ayrıca endişe doğuruyordu. Bu sebeple Türkiye İtalya'nın yayılma politikası karşısında Balkanlar'da istikrar istemekte ve Balkan Antantı'nı İtalya'ya karşı muhtemel bir engel olarak görmekteydi.³⁴⁸

1933'ten sonra çeşitli siyasal sistemlere sahip Dünya devletleri arasındaki zıtlaşmalar ve çıkar çatışmaları barışçı ortamın bozulması tehlikesini yarattı. Türkiye, Dünyadaki gelişmelere göre, bir yandan güvenlik tedbirlerine başvururken, öte yandan barışı koruma yolunda siyasi girişimlerde bulundu. Bu girişimler, Balkan devletleri arasında bir işbirliği ve dayanışma anlaşması olan, "Balkan Antantı'nı ortaya çıkardı. Bu Antant içerisinde Yunanistan'ın da yer alması, dönün düşmanlığına karşı, Türkiye'nin barışçı politikasındaki tutumunu ortaya koyması bakımından anlamlıdır.³⁴⁹

Milletler Cemiyeti'nin silahsızlanma ile ilgili gayretleri olumlu sonuç vermemiş, aksine 1933'ten sonra silahlanma ivme kazanmıştır. Bu durumda Atatürk, Türkiye'nin etrafında, bir güvenlik ve dostluk çemberi oluşturmak istedi. İlk önce Yunanistan ile 14 Eylül 1933'te müşterek hudutları garanti altına alan, milletlerarası meselelerde karşılıklı danışma ve işbirliğini öngören bir antlaşma yapıldı. Antlaşma, Batı Trakya hududu konusunda Yunanistan ile anlaşmazlıkları bulunan revizyonist bir politikayı benimsemiş olan Bulgaristan'ı tedirgin etmişti. Türkiye'nin Bulgaristan'ın Türk-Yunan Paktına katılması için yaptığı gayretler sonuçsuz kaldı. Buna karşılık, Bulgaristan ile Dobruca konusunda anlaşmazlığı bulunan Romanya ile 17 Ekim 1933'te bir dostluk ve saldırmazlık paktı yapıldı. Bunu 27 Kasım 1933'te Yugoslavya ile yapılan aynı nitelikteki bir antlaşma takip etti. Türkiye'nin üç Balkan devleti ile yaptığı antlaşmalar aynı nitelikteydi. Dolayısıyla dört devlet 9 Şubat 1934'de bir araya gelerek Balkan Antantı'nı gerçekleştirdiler.³⁵⁰ Bulgaristan, revizyonist bir dış politika takip etmesi nedeniyle Arnavutluk ise İtalya'nın tesiriyle bu girişimden uzak durmayı tercih etmişlerdir. İtalya, Bulgaristan gibi revizyonist bir politika taraftarı olup bu nedenle Bulgaristan'ı kendisine müttefik olarak görmekte ve Arnavutluk üzerinde ise himaye kurmaya çalışmaktaydı.

Balkan Antantı Paktı (Pacte d'Entente Balkanique) 3 maddelik esas antlaşma ile ona ekli 9 maddelik bir Protokol ve Demeçlerden oluşuyordu. Bir savunma birliği ve bölgesel

³⁴⁸ *Güncel Konular ...*, s. 14.

³⁴⁹ Muzaffer Erendil, *Çok Yönlü ...*, s. 250.

³⁵⁰ Abdurrahman Çaycı, *Gazi Mustafa ...*, s. 450.

yardımlaşma paktı olan Balkan Antantı'nın, bu amacı ilk 2 maddede açıkça belirtilmişti:

“1. Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya, kendilerinin ve tüm Balkan sınırlarının güvenliğini karşılıklı olarak güvence altına alırlar.

2. Taraflar bu antlaşmada gösterilmiş olan çıkarlarını bozabilecek olasılıklar karşısında alınacak önlemler konusunda, aralarında görüşmeler yapmayı yükümlenirler. Onlar bu paktı imzalamamış olan herhangi bir başka Balkan ülkesine karşı birbirine haber vermeksizin, hiçbir siyasal eylemde bulunmamayı ve öteki bağıtlı tarafların izni olmaksızın hiçbir yüküm üstlenmemeyi yükümlenirler.” Taraflar Bulgaristan'a yönelecek bir siyasal eylemden yana olmadıklarını ikinci madde ile belirtmişlerdi. Bu da dolaylı yoldan Bulgaristan ve pakta girmeyen Arnavutluk'a karşı bir tür güvenceydi. Bu nedenle paktın 3. Maddesi onların Antant'a katılmalarına olanak veriyordu.³⁵¹

Atatürk, 1 Kasım 1934 tarihinde, TBMM'nin dördüncü dönem dördüncü toplanma yılını açarken Balkan Antlaşması'nın değerinden şöyle bahsetmektedir:

“Balkan Antlaşması, Balkan Devletleri'nin, birbirinin varlıklarına özel saygı beslenilmesini göz önünde tutan mutlu bir belgedir. Bunun sınırların korunmasında, gerçek bir değeri olduğu besbellidir. Ankara'da toplanmış olan “Balkan Antlaşma Divanının verimli, yerinde çalışmasını ulusumuz sevgiyle karşıladı.”³⁵²

Yine 9 Mayıs 1935 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Büyük Kurultayı'nı açarken yaptığı konuşmasında da:

“Geçen dört yıl içinde bir önemli hâdise de Balkan Paktı'dır. Dört devlet; kendi güvenleri için ve Balkanlar'ın, karışma ve karıştırma konusu olmaktan çıkması için içten bir kanaatle birbirlerine bağlanmışlardır. Balkanlı bağlaşıklarımızla gittikçe artan bir beraberlik ve dayanışma siyasası güdüyoruz. Yüklenirimizin gereklerini, kesin bir bayrılıkla gözetiyoruz. Asıl dikkate değer, Balkan Paktı'nın, daha bir yıl içinde, arası ulusal barış için büyük bir etken olduğunun anlaşılmasıdır. Balkan Paktı, gittikçe, Avrupa barışının başlıca temel taşlarından biri olmak yerindedir.”³⁵³

diyerek “Balkan Antantı”nın öneminden bahsetmiştir.

Türkiye Balkan Antantı'nı, Balkan Devletleri dışından gelebilecek tehlikelere karşı bir engel olarak görüyordu. Özellikle Pakt, Boğazların ve Trakya'nın güvenliği

³⁵¹Şerafettin Turan, *Türk Devrim ...*, s.182.

³⁵²Atatürk'ün *Söylev ...*, Cilt: I, 1989, s. 396.

³⁵³Ibid, s. 400.

bakımından önemli yer tutuyordu. Çünkü bu dönemde Türkiye için en büyük tehdit, on iki adayı elinde bulunduran ve Doğu Akdeniz’de özellikle Türkiye’ye doğru yayılma emelleri besleyen İtalya idi.³⁵⁴

Bu sebeple Atatürk, paktın saldırmazlık niteliğinde kalmayarak aynı zamanda bir savunma paktına dönüşebilmesi için ortak bir askerî komitenin kurulmasını arzuluyordu. Ancak Pakt Türkiye’nin istediği şekilde güçlü değildi. Eğer pakt, Balkanlar içinden gelebilecek saldırılardan olduğu gibi dışarıdan gelebilecek saldırıya karşı da geçerli olsaydı, belki 1940 yılındaki İtalya’nın Yunanistan’a saldırısı ve dolayısıyla Alman istilası söz konusu olmayacaktı.³⁵⁵

Avrupa’daki ilk bölgesel ortak güvenlik ittifakı olan Balkan Paktı, Atatürk’ün eseridir. Balkan Paktı imzacı devletlerin Balkanlar’daki sınırlarını korumak için, bu bölgedeki revizyonist devletlere karşı alınmış bir önlemdi. Bu bölgede revizyonist politikayı izleyen devlet ise Bulgaristan’dı. Bulgaristan, bir yandan, Ege Denizi’ne çıkış ararken; öte yandan da, Romanya’nın bir parçası olan Dobruca’yı almaya çalışıyordu. Arnavutluk da, İtalya’nın baskısı altında pakttan uzak kalmıştı. Balkan Paktı’nın akdine İngiltere ile Fransa olumlu yaklaşırken; Almanya ile İtalya, Balkanlarda bir işbirliği ortamının oluşturulması olasılığına karşı büyük kuşku duyuyordu.³⁵⁶

Türk devlet adamlarının istedikleri şekilde kuvvetli bir teşkilat olamayan Balkan Antantı’nın siyasi alanda bazı başarıları olmuştur. Antant devletleri İtalya’nın Habeşistan’a karşı giriştiği tecavüz hareketinde Milletler Cemiyeti kararına uyarak bu devlete karşı alınan iktisadi zorlama tedbirlerine birlik halinde katılmışlardır. Yine bu devletler Lozan’da tespit edilen Boğazlar rejiminin değiştirilmesi için Türkiye’nin teşebbüsünü destekleyerek Montrö Konferansı’nda birlikte hareket etmişlerdir. Balkan Paktı 1936 yılından itibaren süratle gelişmeye başlayan büyük devletlerin iktisadî ve siyasî yayılma ve nüfuz politikaları karşısında çözülmüştür.³⁵⁷ Üye devletler, anti-revizyonist bir politika güden İtalya ve Almanya’nın girişimleri karşısında etkili olamadılar. Yugoslavya’nın 24 Ocak 1937’de statükodan memnun olmayan Bulgaristan’la bir dostluk antlaşması yapması

³⁵⁴ Hasan Berke Dilan, *Türkiye’nin Dış ...*, s. 92-93.

³⁵⁵ Sami Çelik, *Atatürk ve ...*, s. 177-178.

³⁵⁶ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 151-152.

³⁵⁷ *Güncel Konular ...*, s. 14.

ardından İtalya ile anlaşması; Yunanistan'ın da İtalya'ya karşı yumuşak bir tutum izlemeye başlaması, İkinci Cihan Harbi öncesinde Paktın etkinliğinin azalmasına yol açmıştır.³⁵⁸

Türkiye, Balkan devletlerinin yalnız kendi aralarındaki sınırları garanti eden zayıf bir birlik değil, aynı zamanda bu sınırları diğer devletlere karşı koruyabilecek kuvvetli bir teşkilât istiyordu. Gerçekten Atatürk başta olmak üzere Türk devlet adamları asırlarca Türkler tarafından idare edilmiş olan Balkan devletleriyle eşitlik esasına dayanan yakın bir işbirliği yapılabildiği takdirde, Avrupa politikasında önemlice sayılabilecek ağırlığa sahip bir kuvvetin meydana getirilebileceğine inanmışlardı. Türk devlet adamları, 1933 yılının sonunda ve 1934 yılının başında Balkan devletleri arasında kuvvetli bir teşkilâtın kurulması için gayretler sarf etmişlerdir. Balkan Antantı'nın, üye devletlerin sınırlarını dış tehlikelere karşı koruyacak bir mekanizma kurmaması bu teşkilâtın en zayıf yönü idi. Balkan devletlerine asıl tehlikenin büyük revizyonist devletlerden geleceği tabî idi.³⁵⁹

Eğer Balkan Paktı, Atatürk'ün hedeflemiş olduğu gibi güçlü bir örgüt olmuş olsaydı, bir yandan, Avrupa'da olan bloklar arasında bir denge ögesi olabilecek; öte yandan da, herhangi bir saldırı karşısında, Balkan Devletleri'nin teker teker ortadan kalkmasını önleyebilecekti. 1936 yılından itibaren, Almanya, Balkanlar'ı ve Ortadoğu'yu ekonomik egemenliği altına almaya başlamış, İtalya ise, Balkan devletlerini birbirinden ayırmak çabalarına girişmiştir. II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkışına değin Türkiye, Balkan Paktının ilkelerine sadık kalmış ve Türk Devlet Adamları, Balkan birliğinin bozulmasını önleyebilmek için, ellerinden gelen her türlü çabayı harcamıştı.³⁶⁰ Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen Balkan devletleri son toplantılarını 1940 yılında Belgrat'ta yapmışlardır.

Osmanlıyı çökerten emperyalizm Balkan bölgesini Balkanizasyon süreci ile paramparça ettiği için, Kemalist dış politika bu bölgeden emperyalist devletleri uzak tutarak, komşuları ile bölgesel bütünleşme yolunu açmış ve ortak dayanışma politikası ile batılı emperyalist ülkeleri bu bölgeden uzak tutmaya çalışmıştır.³⁶¹

Balkan Paktı, I. ve II. Dünya savaşları arasındaki dönem içerisinde Avrupa'da yapılan ilk bölgesel savunma antlaşması olması niteliğiyle ayrı bir önem sahiptir. Atatürk

³⁵⁸ Abdurrahman Çaycı, *Gazi Mustafa ...*, s. 451.

³⁵⁹ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Atatürk ve ...*, s. 101-102.

³⁶⁰ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 152-153.

³⁶¹ Anıl Çeçen, *Kemalizm*, s. 164.

Balkan Pakti'ni sadece Balkanlar'dan değil, Balkanların dışından gelebilecek saldırılara karşı da bir koruyucu bir güç olarak düşünmüştür.

1.3. Türk- İtalyan İlişkileri (İtalya-Habeşistan Savaşı)

Lozan'dan sonra II. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar Türkiye'nin dış politikasını etkileyen en önemli unsur İtalya'nın davranışları olmuştur. Türkiye'nin Balkan Antantı'nın kurulmasına ve Doğulu devletlerle Sadabat Pakti'nin yapılmasına önderlik etmesindeki amacı bilhassa bu bölgelerdeki İtalyan tehlikesini karşılamaktı. İtalyan tehlikesi Türkiye'nin bu devre içinde yavaş yavaş statükocu gruba kaymasına da neden olmuştur.³⁶²

1932'den itibaren, Türkiye-İtalya ilişkileri gerginleşmeye başlamış, ikili ilişkilerde bir anlamda geriye dönüş olmuştur. İtalya Dünya ekonomik krizinin etkisiyle, Türk donanmasına vermekte olduğu yardımı yavaşlattı. Türk Deniz Kuvvetleri'ne verilmesi gereken silah sistemlerinde sorunlar çıktı ve bunlar zamanında teslim edilmedi. Gemiler Türk Donanması'nın şart koşmuş olduğu verimden de uzaktı. Yine Roma'nın Ankara'ya 300 milyon İtalyan Lireti kredi verme olasılığı da gerçekleşmedi. Roma Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesine karşı çıktı. Bu dönemde Türkiye ile İtalya'nın Balkan Politikaları zıt yönde idi. Ankara tüm Balkan ülkelerinin katılacağı bir ittifaktan yana olurken, Roma bu ülkelerle yapacağı ikili antlaşmalardan yanaydı.³⁶³

30 Mayıs 1928'de Türkiye-İtalya arasında imzalanan Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Tesviye (Yargısal Çözüm) antlaşması, 1932'de imzalanan bir protokolle 3 yıl daha uzatılmasına karşın İtalya'nın Türkiye'ye karşı tutumu değişmeye ve Türk-İtalyan ilişkileri hızla bozulmaya başladı. Mussolini'nin 1934 yılında faşist kongresinde yaptığı konuşmada, İtalya'nın gaye ve geleceğinin Asya ve Afrika'da olduğunu söylemesi Türkiye tarafından tepkiyle karşılanılmıştı. Bunun üzerine Mussolini Roma Büyükelçimize Türkiye'yi kastetmediğini ve devrimci Türkiye'ye hayran olduğunu söylemesine rağmen Türkiye İtalya'ya karşı şüpheli bir tutum takınmaya başladı. İtalya, Mussolini'nin 1934 yılındaki demecinden sonra Ege'de Türkiye sahillerine yakın Ege adalarında denizaltı üsleri ve havaalanları inşa edip On iki Ada'yı silahlandırmaya başladı. Yine Meis adası ile

³⁶² Güncel Konular ..., s. 14.

³⁶³ Mehmet Öcal, "İtalya ile ...", s. 191-192.

ve çevresindeki ada ve adacıkların durumu da iki ülke arasında uzun süren bir anlaşmazlık konusunu teşkil etmiştir.

Lozan Antlaşması ile Rodos ve 12 ada ile birlikte Meis adası İtalya'ya bırakılırken Meis adası etrafındaki küçük adaların hangi devlete ait olduğunun belirtilmemesi Türkiye ile İtalya arasında oldukça uzun süren bir anlaşmazlığa neden olmuştu. 4 Ocak 1932 tarihinde Ankara'da imzalanan Türk-İtalyan antlaşmasına göre Bodrum körfezindeki Karaada Türk egemenliğinde kalıyordu. Meis etrafındaki 30 adacık ise, 19'u Türkiye'ye, 11'i de İtalya'ya verilmek üzere iki taraf arasında paylaşılıyordu. Anlaşma 14 Ocak 1933'te TBMM tarafından onaylanmış ve 15 Mayıs'ta yürürlüğe girmişti.³⁶⁴

İtalya Somali sınırında bulunan Walwal'de çıkan çatışmaları ileri sürerek 2 Ekim 1935 tarihinde Habeşistan'a saldırdı. Habeş İmparatoru'nun Milletler Cemiyeti'ne başvurması üzerine, Habeşistan sınırında çıkan olayları incelemek için bir "On Üçler Komitesi" kurulmuştu. On üçler Komitesi, İtalya'nın 12. Maddeye aykırı olarak savaşa girdiğini kabul etmiş ve zorlama önlemlerin alınmasına karar vermişti. 9 Ekim 1935 tarihinde toplanan Milletler Cemiyeti Genel Kurulu Misak'ın 16. maddesi gereği İtalya'ya karşı iktisadi zorlama önlemlerinin uygulanmasını kabul etti. Türkiye de Cemiyet'in bir üyesi olarak bu zorlama kararlarına uydu.³⁶⁵

Türkiye'nin İtalya'ya karşı alınan tedbirlere katılması ticari bakımdan her iki tarafın aleyhine bazı sonuçlar doğurmuştur. 1934 yılına kadar Türkiye'nin dış ticaretinde İtalya en önemli yeri işgal ederken, aynı yıl münasebetlerin gerginleşmeye başlaması ve müteakip yıl Türkiye'nin zorlama tedbirlerine katılmasıyla iki devlet arasındaki ticaret hacminde büyük bir düşme olmuştur. Bu meselede önemli bir fedakârlığa katlanan Türkiye, milletlerarası barışın korunması için kurulmuş bulunan bir teşkilata bağlılığını göstermiş oluyordu. Türkiye'nin milletler arası barışın müşterek güvenlik sistemiyle korunmasını destekleyen bir dış politika izlemesi küçük bir devlet olarak çıkarlarına uygundu. . Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nin zorlama tedbirlerine katılması Lozan Boğazlar

³⁶⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim ...*, s.168.

³⁶⁵ Hasan Berke Dilan, *Türkiye'nin Dış ...*, s. 108.

sözleşmesinin değiştirilmesi için 1936'da yaptığı teklifin birçok devlet tarafından olumlu karşılanmasına yol açmıştır.³⁶⁶

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya karşı mali ve iktisadi zorlama teşebbüsleri alma kararına katılması karşısında İtalya, 11 Kasım 1935'te Türkiye'ye bir protesto notası göndermiş; Türkiye de cevabî notasında, bu kararın Milletler Cemiyeti tarafından alındığını belirtmiştir.³⁶⁷ İngiltere Akdeniz'de İtalya'nın düşmanlığını üzerine çekmek istemiyor ve İtalya'nın olası saldırısından çekiniyordu. Bir savaş durumunda Milletler Cemiyeti'nin dağılması kaçınılmaz olabilirdi. 22 Ocak 1936 tarihinde Türkiye, İngiltere'nin öncülüğünde kurulan Akdeniz Paketi'ne katıldı. Akdeniz Paketi'ne, Akdeniz ülkeleri olan Fransa, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye katıldı. Bu pakitin amacı ise, Akdeniz devletlerine karşın doğabilecek bir tehdit durumunda bir yardım paketi oluşturmaktı. Bu pakta girmekle Türkiye daha fazla statükocu devletlere yaklaşmış oldu.³⁶⁸

Cemiyet'i Akvam, İtalya'ya uygulanan yaptırımları kaldırınca İngiltere, bu pakta katılmış devletlere verdiği yardım garantisini tek taraflı olarak geri çekmişti. Türkiye Ankara'daki büyükelçisi kanalıyla İngiltere'ye uzun vadeli bir ittifak anlaşması önerdi. Durumun giderek yumuşaması nedeniyle, hükümetinin böyle bir ittifakı gerekli görmediğini söyleyen İngiliz büyükelçisine Atatürk;

“Hükümetinize lütfen yazınız Sayın Büyükelçi, bu cevaptan teessür (üzüntü) duydum., tehlike vardır, büyümektedir. Avrupa semaları üzerinde kara bulutlar, her gün daha ziyade yoğunlaşmaktadır. Benim değerlendirmelerime göre dört, beş seneye varmayacak, İtalya ile Almanya birleşip başımıza II. Dünya Harbi felaketini çıkaracaklar”

demişti. 1936 yılında reddedilen bu ikili ittifak, sadece üç yıl sonra, 19 Ekim 1939 tarihinde Fransa'nın da katıldığı bir üçlü ittifak olarak gerçekleşecekti.³⁶⁹

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nin zorlama önlemlerine katılması, Lozan Boğazlar sözleşmesinin değiştirilmesi için, 1936'da yaptığı önerinin birçok devlet tarafından olumlu karşılanmasına karşın İtalya karşı çıkmış ve Montrö Konferansına katılmamıştı. İtalya'nın

³⁶⁶ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve ...*, s. 111-112.

³⁶⁷ E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Millî ...*, s. 288.

³⁶⁸ Hasan Berke Dilan, *Türkiye'nin Dış ...*, s. 109.

³⁶⁹ Engin Berber, “Dönemin Dış ...”, s. 246.

Boğazları en fazla kullanan devletler arasında bulunması ve Türkiye'nin, Doğu Akdeniz'in en güçlü devletlerinden biri olması nedeniyle, İtalya, Türkiye ile ilişkilerini sürdürmekte yarar görüyordu. İtalya 1936 Temmuz'unda, Türkiye'ye 1928 Antlaşması'na bağlı olduğunu bildirmiş ve 1937 yılı başlarında Montrö Antlaşmasına katılmak üzere Türkiye ile resmî görüşmelere başlamıştır. 2-3 Şubat 1937 tarihlerinde Milano'da yapılan görüşmelerin sonucunda yayınlana ortak bildiride, görüşmelerin 1928 Antlaşması'na uygun bir hava içinde yapıldığı, iki taraf arasında hiçbir çatışmanın bulunmadığı ve işbirliği yapılacağı belirtiliyor, İtalya'nın Montrö Sözleşmesi'ne katılacağına ilişkin bir açıklama yapılmıyordu.³⁷⁰

Türk İtalyan münasebetleri İtalyan-Habeş harbinden sonra geçici olarak düzelmişse de, Akdeniz'de yapılmakta olan denizaltı korsanlığını önlemek amacıyla açılan Eylül 1937 Nyon Konferansı sonunda akdedilen "Nyon Antlaşması" ile yeniden huzursuzluğa yönelmiştir. Türkiye bu konferansta İngiltere'yi desteklemiş ve milliyeti denizaltılara karşı müşterek uygulamayı kabul etmiştir.³⁷¹

Türkiye'nin önyak olduğu Balkan Antantı ve 1937'de Doğulu komşuları ile yaptığı Sadabat Paktı da faşist İtalyan tehlikesine karşı düşünülmüş bir tedbir olmuştur. Mussolini'nin gerek Habeşistan gerekse de Arnavutluk'taki yayılmacı politikaları, Türkiye'nin endişelerinde ne kadar haklı olduğunu da göstermiştir.³⁷²

1935 yılından sonra Faşist İtalya'nın, Doğu Akdeniz ve Balkanlar'da saldırgan ve yayılmacı amacının ortaya çıkması, Mihver'in kurulması, özellikle İtalya'nın 1936 yılından sonra Türkiye'yi Mihvere sokma çabasının artması Türkiye'de tepkilere yol açmıştı.³⁷³ Atatürk'ün İtalyan tehdidi karşısında aldığı kararları ve önlemleri şöyle sıralayabiliriz: Önce Boğazlar silahlandırılmış ve askerileştirilmesi sağlanmıştır; Türkiye Milletler Cemiyeti ve çerçevesinde kolektif güvenlik çabalarına katılmıştır; Sovyetler Birliği ve Balkanlılar ile dayanışma sürdürülürken Fransa ve Akdeniz'in güçlü devleti İngiltere ile ilişkiler geliştirilmiştir.

³⁷⁰ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 137- 138.

³⁷¹ Hamza Eroğlu, *Atatürk Hayatı ve...*, s. 178.

³⁷² Mehmet Öcal, "İtalya ile ...", s. 193.

³⁷³ Hasan Berke Dilan, *Türkiye'nin Dış...*, s. 8.

1.4. Türkiye'nin Çanakkale ve İstanbul Boğazları Politikası ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Lozan'da üzerinde en çok durulan konulardan birisi de Boğazlar sorunu idi. Özellikle Rusya'nın sıcak denizlere inme yolu olması nedeniyle çok fazla öneme sahip bulunan boğazlar, Türkiye'nin jeopolitik konumu içinde de önemli bir yere sahip bulunuyordu. Rusya, boğazların yönetiminde etkin olmak istiyor, batılı devletler ise bunu önlemek için boğazların yönetimini uluslararası bir komisyonun yönetimine bırakmak istiyordu. Türkiye bu iki kutup arasındaki çekişmeden yararlanarak, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının yönetimini kendi denetimi altına almayı başardı.³⁷⁴

Lozan'da imzalanan Boğazlar sözleşmesi ile Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nı denizden ve havadan serbestçe geçişin koşulları belirlenmiş ve Türkiye'nin başkanlığını yapacağı uluslararası bir komisyon oluşturulmuştu. Ama Boğazlar bölgesinde askerden arındırılmış bir şerit oluşturulması da zorunlu kılınmıştı. Buna göre, İstanbul Boğazının iki yakasında 15 kilometrelik bir alan ile Emir adası dışında bütün Marmara adaları ve Çanakkale Boğazı'nda da bir yanda Saroz körfezinden öte yandan Bozcaada karşısında Kara Biga'ya kadar uzanan çizgi içinde kalan yerlerle İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları ile Yunanistan'a ait Limni adasında asker bulundurulmayacaktı. Bunun dışında Türkiye'nin İstanbul çevresinde güvenlik için bulunduracağı askeri birlik de 12.000 kişi olarak sınırlandırılmıştı.³⁷⁵ Askersiz hale getirilen Boğazlar bölgesinin olası bir saldırıya karşı savunulması sözleşmeyi imzacı devletlerle Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına alınmıştı.

Lozan'dan bu yana değişen Dünya şartları, ezcümle silahsızlanma çalışmalarının başarıya ulaşamaması, Milletler Cemiyeti'nin tecavüze karşı başarılı bir sistem getirememesi, Avrupa'da bloklaşmanın başlaması mevcut boğazlar rejiminin Türkiye'nin güvenlik gerekçeleriyle bağdaşmadığı gerçeğini ortaya koymaktaydı. Bu nedenle Türkiye Boğazlar Rejiminin değiştirilmesi için diplomatik yollarla bir seri teşebbüse girişmiştir.³⁷⁶

Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'yla beraber imzalanan Boğazlar Sözleşmesi'nin getirdiği kısıtlamalardan dolayı gittikçe artan bir kaygı içindeydi. Lozan Sözleşmesi

³⁷⁴Anıl Çeçen, *Kemalizm*, s. 159.

³⁷⁵Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal ...*, s. 614.

³⁷⁶*Güncel Konular ...*, s. 15.

imzalanırken, o sırada tazeliğini koruyan silâhsızlanma ümitlerine güvenerek, Boğazlarda egemenliğinin sınırlandırılmasını kabul eden Türkiye, zamanla bu yoldaki çabalarının sonuçsuz kaldığını, üstelik silâhsızlanma yarışının başladığını gördüğü için Boğazların statüsünde değişiklik duymaya başlamıştır. Türkiye, Boğazların statüsünde değişiklik yapılması yolundaki isteğini, hukuki yoldan giderek Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin imzacı devletlerine duyurduğunda, bu ülkelerin hepsinden ortak bir anlayış görmüştür. Hatta o sıralarda kuvvet yoluyla oldu-bittiler yaratmanın örneklerine de alışılmaya başlandığı için Türkiye'nin buna iltifat etmeyip hukuki çerçevede kalması takdir uyandırmıştır.³⁷⁷

Türkiye'nin bu meselede dayandığı milletlerarası hukuk prensibi “rebus sic stantibus (şartlar değişmiştir)” prensibidir. Türk hükümeti Boğazlar sözleşmesinin değiştirilmesini ilk defa, Londra'da toplanan Silâhsızlanma Konferansının genel görüşmeleri sırasında, 23 Mayıs 1933'te ortaya atmış, 1934 yılında Milletler Cemiyeti ve Balkan Antant'ı toplantılarında tekrarlamıştır. Türkiye'nin Boğazlar sözleşmesini tâdil talebi revizyonist devletlerin emellerine örnek teşkil edilebileceği mülâhazası ile, 1923 Sözleşmesine taraf olan büyük devletlerce olumlu karşılanmamıştı. Balkan Antant'ı kurulduktan sonra Antant, üyeleri Türk görüşüne katılmışlar, İngiltere ise 1936 yılında Almanya'nın Ren bölgesini silahlandırması üzerine değişiklik teklifine olumlu yaklaşmıştır.³⁷⁸

İtalya'nın 1935'te Habeşistan'a saldırması ile Doğu Akdeniz'in güvenliği büsbütün sarsıldı. Diğer taraftan Hitler Almanya'sının doğuya doğru genişleme politikası, Kafkasya ve Musul petrollerini hedef alması, Orta ve Güneydoğu Avrupa üzerindeki tehdidi, Boğazlar hakkındaki Türk isteklerine daha fazla önem verilmesini sağladı. Zaten Türkiye yalnızca Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni fesih ettiğini açıklamakla düşüncelerini gerçekleştirebilecek güce gelmişti. Bu ortamda oldubittiye karşı koyabilecek bir tehlike de yoktu. Ancak Türkiye haklı davasındaki mücadelesini zorla değil barış ve hukuk kurallarına uygun bir şekilde halletmeyi uygun buldu. Bu karar Türkiye'nin dünya devletleri arasındaki saygınlığını artırdı.³⁷⁹

³⁷⁷ Hasret Çomak, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası'nın 21'inci Yüzyıl Çağdaş Türk Dış Politikası'na Kazanımları”, (der. Hasret Çomak), *21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, Umuttepe Yayını No: 40, Eylül 2010, s. 11.

³⁷⁸ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve...*, s. 121.

³⁷⁹ Atilla Sandıklı, *Atatürk'ün Dış ...*, s. 57.

Atatürk, Türkiye'nin, Boğazları neden tahkim etmek istediğinden 21 Haziran 1935'te Gladye Baker'a verdiği demeçte şöyle bahseder:

“Türkiye'nin Boğazları açık bırakmağa razı olduğu Lozan muahedesinden beri Dünya vaziyeti ve bazı şerait değişmiştir. Boğazlar Türk arazisini iki kısma ayırır. Bundan dolayı bu deniz geçinin tahkimi Türkiye'nin emniyeti ve müdafaası için çok ehemmiyetlidir. O, aynı zamanda, beynelmilel münasebatın can alıcı bir unsurudur. Anahtar vaziyetinde böyle mühim bir yer herhangi sergüzeştçi bir mütearızın (saldırgan) keyfine ve merhametine bırakılamaz. Türkiye, muhtemel bozucularının, birbirleriyle harbetmek için Boğazlardan geçmesine mâni olmaya mecburdur. Türkiye buna asla müsaade etmeyecektir.”³⁸⁰

Türkiye, Nisan 1936'da Lozan'daki sözleşmeyi imzalayan devletlerle Sovyetler Birliğine birer nota vererek Boğazlar konusunda yeni bir rejimin saptanması için bir konferans toplanmasını istemişti. Sovyetler başlangıçta böyle bir konferanstan yana olmamışlardı. Pravda gazetesinde çıkan bir yazıda Türkiye'nin böyle bir girişimde bulunması eleştirilmişti. Bunun üzerine Atatürk, Türkiye'nin haklılığını ve kararlılığını belirten bir yazı kaleme almıştı. İlke olarak kendi adıyla gazetelere makale yazan bir devlet başkanı olarak görünmek istemediğinden bu yazı Yunus Nadi imzasıyla Cumhuriyet'te yayımlanmıştı. Yazıda kesin bir dille şunu belirtmişti:

“Boğazlar Meselesinde dostlarımıza açık sözümüz şudur: Türk Milleti'nin, Türk vatanının tam emniyeti tedbirleri- ki bunlar hiçbir devleti mutazarrır etmez (zarara sokmaz)- hakkıyla tahakkuk etmedikçe yapılacak herhangi bir rejimin Türk Milletince Kabule layık görülmeyeceğine şimdiden inanmalıdır.”³⁸¹

Nisan ayı sonuna kadar İtalya dışında Konferansa katılma hakkına sahip olan bütün devletlerin olumlu cevap vermesiyle Boğazlar rejimini tadil edecek Konferans, 22 Haziran-20 Temmuz 1936 tarihleri arasında Montrö'da toplanarak boğazlar rejimini Türkiye'nin istekleri doğrultusunda değiştirmiştir.³⁸² Türkiye, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Yunanistan tarafından imzalanan sözleşmeye, 2 Mayıs 1938 tarihinde İtalya da katılmıştır.

29 Maddeden oluşan sözleşme ticaret ve savaş gemilerinin ve hava ulaşım araçlarının geçişlerinin nasıl olacağını belirliyordu. Montrö ile Boğazlar komisyonu kaldırılmıştı.

³⁸⁰ Atatürk'ün Söylev ..., Cilt: III, 1989, s. 140.

³⁸¹ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal...*, s. 614.

³⁸² *Güncel Konular ...*, s. 15.

Boğazların savunulması Türkiye'ye bırakılmıştır. Boğazlardan geçiş, Türkiye ve Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin güvenliğini sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Ticaret gemilerine tam bir geçiş serbestliği sözleşme hükümleri ile sınırlanmıştır. Karadeniz'de sahili olmayan Devletlerin Karadeniz'e geçirebilecekleri harp gemilerinin tonajı sınırlandırılmıştır.³⁸³

Türkiye Boğazlar rejimini değiştirmek teşebbüsüne Atatürk'ün muvafakatı ile girişmiştir. Tevfik Rüştü Aras bu meseleden Atatürk'e bahsettiği zaman Atatürk şöyle demiştir:

“Benim görüşüme göre de Avrupa durumu böyle bir teşebbüs için elverişlidir... Bu işte behemehâl muvaffak olacağız.”³⁸⁴

Atatürk, 1 Kasım 1936 yılında, TBMM'nin beşinci dönem ikinci toplantı yılını açarken Montrö sözleşmesinin öneminden şöyle bahseder:

“Türkiye'nin hakkını teslim etmekle yüksek dostluk ve anlayış gösteren Montrö Mukavelesi âkitleri, aynı zamanda kritik devam eden arısı ulusal durumun bu önemli devresinde, istikrarı için herkesin çalışması icap eden umumi sulh işine de, değerli hizmet etmiş oldular. Tarihte bir çok defa münakaşa ve ihtiras vesilesi olmuş olan Boğazlar, artık tamamıyla Türk hâkimiyeti idaresinde, yalnız ticaret ve dostluk münasebetlerinin muvasala yolu haline girmiştir. Bundan böyle muharip herhangi bir devletin harb sefinelerinin Boğazlardan geçmesi memnudur.”³⁸⁵

Montrö Sözleşmesi'nin Türkiye açısından önemi, getirdiği düzenlemeden çok Boğazlar bölgesinde askerden arındırılmış şeridi tamamıyla kaldırıp Türkiye'nin istediği önlemi almasına olanak tanınması ve uluslararası komisyonun kaldırılarak tüm yetkilerin Türk Hükümetine verilmiş olmasıydı. Bu sözleşme ile Türkiye Boğazlar Sorunu'nu çözmüş ve buradaki egemenliğini pekiştirmişti.³⁸⁶

Montrö Sözleşmesi'nden sonra Boğazlarda Türk egemenliğinin yeniden kurulması Türkiye'nin milletlerarası münasebetlerdeki ağırlığını artırmış iki muhasım grup tarafından dostluğu şiddetle aranan bir devlet olmuştur. Sözleşme iki Dünya Savaşı arasındaki devrede başta Atatürk olmak üzere Türk yöneticilerinin en önemli başarılarından biri

³⁸³ Abdurrahman Çaycı, *Gazi Mustafa ...*, s.453.

³⁸⁴ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve ...*, s. 121.

³⁸⁵ *Atatürk'ün Söylev ...*, Cilt: I, 1989, s. 401.

³⁸⁶ Şerafettin Turan, *Türk Devrim ...*, s. 170.

saymak gerekir. Türk yöneticileri bu zaferi sabırlı ve basiretli hareketleri ve teşebbüs zamanını iyi ayarlamaları sayesinde elde etmişlerdir.³⁸⁷

Lozan Antlaşması'nın Boğazlarla ilgili sınırlamalarını ortadan kaldırması ve Türk Devleti'nin güvenliğini güvenceye alması bakımından Montrö Antlaşması'nın ayrı bir önemi vardır. Bütünüyle barışçı çabalarla imzalanan Montrö Antlaşması Boğazlar yoluyla Türkiye'nin güvenliğini sağlaması bakımından siyasal bir başarı idi. Buna göre Türkiye "Güvenliğini sağlamak için Boğazlarda kuvvet bulunduracak ve tahkimat yapabilecekti." "Ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçişine" karşılık, harp gemilerine sınırlamalar getiren bu anlaşma, Boğazlar üzerindeki hükümlerle haklarımızı da kanıtlayan belge oldu.³⁸⁸

Montrö'de yapılan toplantı öncesinde Türkiye uluslararası gelişmeleri çok iyi değerlendirmiş ve başarılı bir diplomatik hazırlık yapmıştı. Sovyetler Birliği'nin ve Balkan Antantı vasıtasıyla Balkan Devletleri'nin desteğini sağlamıştı. İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesinden sonrasında Doğu Akdeniz'in güvenliği konusunda endişeye düşen İngiltere ve Fransa ile iyi ilişkiler geliştirilmiştir. Başarı, proaktif olarak uzun süren diplomatik çalışmaların sonucunda elde edilmişti. Sözleşmeden sonra Türk-İngiliz dostluğunda önemli gelişmeler gözlenmişti. Fransa da müttefiki Rusya ve dostu İngiltere'nin uzlaşmasına dayanan bu sözleşmeden memnun kalmıştı. İtalya, Türk-İngiliz yakınlaşmasından memnun kalmamış fakat 2 Mayıs 1938'de sözleşmeyi imzalamak zorunda kalmıştı. Almanya Lozan'da imzacı olmadığı için davet edilmemişti ancak kendisinin görüşünün alınmamasından rahatsız olduğunu açıklamıştı.³⁸⁹

Montrö Sözleşmesi'nden sonra Sovyetler Türkiye'nin Batı'ya yakınlaşmasından endişe duymaya başlamıştı. Bu devlet ile Montrö'den önce görüş birliğine varılmış olmasına rağmen görüşmeler sırasında çekişmeler çıktı. Montrö'den sonra Türkiye'nin ticari alanda İngiltere ile yakınlaşması Rusya'yı biraz daha kuşkuya itmiştir. Türkiye Moskova'nın şüphelerini dağıtmak için Temmuz 1937'de T. Rüştü Aras ile Şükrü Kaya'yı Sovyet Rusya aleyhinde girişecekleri bir harekete, Türkiye'nin asla katılmayacağını anlatmakla görevlendirmesine rağmen eski dostluk kurulamadı.³⁹⁰

³⁸⁷ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve ...*, s. 126.

³⁸⁸ Muzaffer Erendil, *Çok Yönlü ...*, s. 250.

³⁸⁹ Atilla Sandıklı, *Atatürk'ün Dış ...*, s. 58.

³⁹⁰ Sami Çelik, *Atatürk ve ...*, s. 157-158.

Montrö antlaşması boğazlar meselesi, Türkiye'nin milli çıkarları doğrultusunda bir sonuca bağlanmıştır. Türkiye milli çıkarları gerektirdiğinde aktif bir dış politika takip etmiş ve kendi toprakları üzerinde tam bir egemenliği diğer devletlere de diplomasi yoluyla kabul ettirerek tesis etmiştir.³⁹¹ Türkiye iki Dünya Savaşı arasında sanıldığı gibi kapalı bir politika takip etmemiş ve hem komşularıyla hem de Dünya siyasetinde söz sahibi ülkelerle yakın ilişkilere girebilmiş ve bu ilişkileri kendi lehine çevirebilmiştir. Boğazlarda Türk devletinin egemenliğin tesisiyle, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki ağırlığını da artırmıştı. Bu nedenle her iki muhasım devletler grubu Türkiye'nin dostluğuna azami şekilde ihtiyaç duymuşlardır. İsmet İnönü'nün de dediği gibi bu antlaşmayla; "Atatürk rejiminin, Türk ulusuna az bir zaman zarfında her alanda sağladığı güç, kuvvet ve saygınlık, uluslararası bir alanda onaylanmış oluyor"du.

1.5. Sadabat Paketi

Kurtuluş savaşında başlayıp, Afganistan Kralı Amanullah Han'ın 1928 yılındaki ziyaretiyle en üst seviyeye çıkan Türkiye-Afganistan ilişkileri olumlu seyrini koruyordu. Irak Kralı Faysal'ın 1931 yılındaki, İran Şahı Rıza Şah'ın ise 1934 yılındaki Türkiye ziyaretleri sonrasında her iki ülke ile ilişkiler sıcak ve samimi bir hal almıştı. Ancak böyle bir ortam devam ederken, İtalya'da yönetimde olan Mussolini, Doğu Akdeniz'e yönelik yayılcı ve sömürgeci söylemler ile bu yönde bir siyaset uygulamaya başlamıştı.

Faşist İtalya'nın 1934 yılından sonra Asya ve Afrika'ya sarkma politikası, Türkiye'yi, Doğulu devletlere yönelik olarak, Balkan politikasına benzeyen bir politika izlemeye yöneltmişti. Bu doğrultuda Türkiye'nin en yakın işbirliğinde bulunduğu devlet İran olmuştu. Türkiye'yi Doğulu devletlerle bir paket çerçevesinde ilişkiler kurmaya yönelten olay, İtalya'nın Habeşistan'a karşı fiilî saldırıda bulunmasıydı. Bu olay üzerine, Türkiye, İran ve Irak arasında 2 Ekim 1935'te Cenevre'de üçlü bir antlaşma parafe edildi. Cenevre'de temelleri atılan Doğu Paketi'nin gerçekleşmesi uzun uzun bir zaman almıştı. Bunun başlıca nedeni, İran ile Irak arasındaki sınır uyuşmazlığıydı.³⁹²

İran ile Irak arasındaki Şattularab su yolu nedeniyle devam eden anlaşmazlık 4 Temmuz 1937 tarihinde imzalanan bir antlaşmayla çözüme kavuşmuştu. İki ülke arasında

³⁹¹ Bestami S. Bilgiç, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi", (der. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008, s. 226- 227.

³⁹² Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 154.

çözümüne kavuşan sınır uyuşmazlığından sonra, Türkiye'nin ikili ilişkilere ve dostluklara önem veren politik tutumu Afganistan'ı da içine alan bir paktın oluşturulmasına öncülük etmesine neden olmuştur. Oluşturulan antlaşma metni 8 Temmuz 1937'de Tahran'daki Sadabat sarayında Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında imzalanmıştır.

Balkan Paktı'ndan farklı olarak Sadabat Paktı, bir askerî ittifak olmayıp, bir dostluk ve dayanışma paktından ibaretti. Sadabat Paktı çerçevesinde, imzacı devletler, ortak sınırların dokunulmazlığına uyacak, ortak çıkarlarını ilgilendiren uluslararası uyuşmazlıklarda birbirlerine danışacak ve birbirlerine karşı saldırı hareketlerinde bulunmayacaklardı. Pakta, ne karşılıklı yardım ne de bir askerî bir yükümlülük zikredilmemişti. Hatta bu pakt, Milletler Cemiyeti Paktı'nın öngördüğü bölgesel antlaşmaların en basitiydi.³⁹³

Antlaşma 5 yıl için yapılmıştı ama istenildiğinde bu süre yenilenebilecekti. Sadabat Paktı daha çok, olası saldırganı caydırmak amacıyla yapılmıştı ve bu niteliği ile de Ortadoğu'nun ilk dayanışma antlaşması sayılıyordu. Onun imzalanmasıyla Ege'den Basra Körfezi ve Himalayalar'a kadar uzanan bir barış ve dostluk bölgesi oluşturulmuştu. TBMM bu paktı 14 Ocak 1938'de onaylamıştı.³⁹⁴ Paktın imzalanmasından sonra, İran Şahı Atatürk'e bir telgraf çekerek kutlamıştır. Telgrafta "İmza eden devletlerin, Atatürk'ün emperyalistlere karşı açtığı mücadele sayesinde mevcut olduklarını ve bu neticeyi O'na ve Türk Milleti'ne borçlu olduğunu" ifade etmiştir.³⁹⁵

Atatürk, 1 Kasım 1937'de TBMM'nin beşinci dönem üçüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada Sadabat antlaşmasının hükümetler arasında gelecekte hayırlı neticeler vereceğini şu sözlerle ifade etmiştir:

"Cumhuriyet Hükümeti'nin, şarkta takip ede gelmekte bulunduğu dostluk ve yakınlık siyaseti, yeni bir kuvvetli adım attı. Sadabat'ta, dostlarımız Afganistan, Irak ve İran ile imza etmiş olduğumuz dördü muahede, büyük bir memnuniyetle kayda değer sulh eserlerinden biridir. Bu misakın etrafında toplanan devletlerin, aynı gayeyi takip eden ve sulh içinde inkişafı samimiyetle isteyen hükümetleri arasında, işbirliğinin âtide de hayırlı neticeler vereceğinden emin bulunmaktayız."³⁹⁶

³⁹³ Ibid, s. 155.

³⁹⁴ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal ...*, s. 611- 612.

³⁹⁵ Cemal Hüsnü Taray, "Lozan Antlaşması Münasebetiyle Atatürk ve Dış Politika", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, No. 34, Ağustos 1970, s. 49.

³⁹⁶ *Atatürk'ün Söylev ...*, Cilt: I, 1989, s. 422.

Paktın imzalanmasından sonra, ayrı bir protokol imza edilmiş ve bir konsey kurulmuştur. Konseyin yılda en az bir defa Cenevre’de toplanması öngörülmüştür. Konsey başkanlığını sırasıyla bir dışişleri Bakanı yürütülecektir. Konseyin bir sekreteryası kurulmuştur. Konsey kurulur kurulmaz ilk toplantısını yapmış ve ilk karar olarak Milletler Cemiyeti konsey üyeliğinden Türkiye’den boşalacak yere İran’ın aday gösterilmesi kabul edilmiştir.³⁹⁷

Balkan Paktı ile emperyalist ülkeleri Balkanlar’ın dışında tutmaya çalışan Mustafa Kemal, Sadabat Paktı ile de Ortadoğu bölgesindeki ülkeleri batının emperyalist ülkelerine karşı bir araya getiriyordu. Bu antlaşma, Ortadoğu’da, emperyalizme karşı bölge ülkelerinin dayanışma ve kendini ulusal çıkarları doğrultusunda koruma örgütünü gerçekleştirdi. Kemalizm’in dış politikası, Kuvay-ı Milliye’den gelen, kendini koruma, ulusal savunmaya öncelik verme gibi ilkelere dayandığından, Sadabat Paktı da bu bölgedeki ülkelerin ortak bir dayanışma ile emperyalizmin saldırılarına karşı bölgesel bir korunma mekanizması oluşturmayı hedefliyordu. Eski Osmanlı bölgesinde kurulmuş olan tüm devletleri, böylesine bir dayanışma çerçevesinde dış Dünya’ya karşı bir araya getirmek hedefleniyordu.³⁹⁸

Türkiye, Sadabat Paktı’nın dört devletle sınırlı kalmamasını istiyordu. Türkiye’nin isteği, Irak’tan başka Arap devletlerinin de pakta katılmalarıydı. Bu konuda Dış işleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, şöyle demişti: “Komşu ve Dost Irak’ın bu paktta yer alması, pakta imzalayan devletlerle Arap devletleri arasında yeni bir köprü olacaktır.” Ancak, Mısır pakta katılmadı; Suriye ve Lübnan, Fransız Mandası altında olduğundan,; Hicaz’la Yemende, coğrafi durumları yüzünden, Sadabat Paktı’yla ilgilenmemiştir.³⁹⁹

Türkiye Balkan Antantı ile batıda, Sadabat Paktı ile doğuda güvenliğini sağlamış, bölgesel istikrara ve barışa katlı sağlayarak güvenlik üreten bir ülke olarak saygınlık kazanmıştı. Atatürk iki pakt ile çevresinde güvenlik kuşağı oluşturduğu gibi aynı zamanda batı ile doğu arasında barış köprüsü meydana getirmişti.⁴⁰⁰ Dış politika uygulamalarındaki bu başarıların altındaki temel etken uluslararası konjonktürdeki gelişmelere uygun olarak Türkiye’nin jeopolitiğinin etkin bir şekilde kullanılmasıydı.

³⁹⁷ Hasan Berke Dilan, *Türkiye’nin Dış ...*, s. 136.

³⁹⁸ Anıl Çeçen, *Kemalizm*, s. 166.

³⁹⁹ Hüner Tuncer, *Atatürk’ün Dış ...*, s. 156.

⁴⁰⁰ Atilla Sandıklı, *Atatürk’ün Dış ...*, s. 60.

1.6. Türk-Fransız İlişkileri ve Hatay'ın Anavatana Katılması

1923 yılın da imzalanan Lozan Antlaşması'ndan sonra Türk-Fransız ilişkilerinde iki temel sorun ortaya çıkmıştır. Bu sorunlardan birincisini Osmanlı borçları, ikincisini ise İskenderun Sancağının statüsü teşkil etmiştir. Osmanlı borçlarının ödenmesi konusunda Türkiye ve Fransa arsında anlaşma sağlanınca ilişkiler de gelişmeye başlamıştı.

Türkiye'nin izlediği dış politika, Türkiye ile Fransa'yı birbirine yaklaştırmıştı. Fransa anti-revizyonist devletlerin başındaydı. Hitler'in Almanya'sı ise, revizyonist grubun lideri olmuştu. Barışın korunmasını dış politikasının ana hedefi sayan Türkiye, anti revizyonist gruba doğru kayıyordu. Sovyetler Birliği'nin de anti-revizyonist gruba kayması, Türkiye'nin hareket tarzını kolaylaştırmıştı.⁴⁰¹

Atatürk, Dünya'da barışın sağlanması için Türkiye'nin aktif bir çaba içinde olmasını savunmuş ve bu politikayı takip etmiştir. Ancak ülkeler arasında çıkar çatışmalarının her dönemde olduğundan bahisle ülkeler arasında geleneksel bir dostluk yaklaşımı olduğunu kabul etmez. Atatürk, Ankara Erkek Lisesi'nde 1933 yılında Atatürk'ün de bulunduğu sınıfta sınava giren öğrencilerden biri soruyu şöyle cevaplamıştı:

- "Fransa ile olan geleneksel dostluğumuz gereği..."

Atatürk derhal sözü keserek sormuştu:

- Hangi geleneksel dostluk, bu da nerden çıktı, kim söyledi bunu?

O zaman coğrafya öğretmeni ayağa kalkarak 'Ben söyledim Paşam' diye onun hiddetini azaltmaya çalışmıştı. Bana dönüp 'Sen söyle tarih hocası' deyince, hemen ayağa kalkarak cevap vermiştim.

- Paşam, ortada bir geleneksel dostluk yoktur. Yalnız ortak hareketlere Fransız yazarları geleneksel dostluk niteliğini vermişlerdir. Örneğin Kırım Savaşı'nda olduğu gibi...

- Aferin, bu gerçekten böyledir. Acınarak söylüyorum, Türk'ün geleneksel dostu yoktur. Çıkarlar ortak olunca Avrupalılar buna hemen 'geleneksel dostluk' ismini vermişlerdir," demişti.⁴⁰²

Hatay sorununa yaklaşım ve çözüm bu düşünceden hareketle olmuştur.

İskenderun Sancağı (Hatay) bölgesinde Türk unsuru en büyük çoğunluğu teşkil ettiği için bu bölge Misak-ı millî sınırları içine alınmıştı. Millî Mücadele sırasında Fransa

⁴⁰¹ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 134.

⁴⁰² Kemal Arıburnu, *Atatürk'ten Anılar*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976, s. 199.

ile silahlı çatışmanın durdurulması bahasına bu devlet ile Ankara’da, 20 Ekim 1921’de Sancak’ın Türkiye sınırları dışında kalmasını öngören bir itilâfname yapılması zaruri ve Türkiye’nin çıkarları bakımından lüzumlu görülmüştü. Ankara Hükümeti bu itilâfnameye İskenderun Sancak’ındaki Türk unsurunun çıkarlarını koruyacak ve bu bölgeye muhtariyet verilmesi için gerekli zemini hazırlayacak hükümler koydurmuştu.⁴⁰³

1921 Ankara İtilafnamesi’nin 7. Maddesinde: “İskenderun bölgesi için özel bir yönetim rejimi kurulacaktır. Bu bölgenin Türk soyundan gelen halkı, kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanacaktır. Türk dili orada resmi bir niteliğe sahip olacaktır.” açıklaması yapılmıştı. Fransız Yüksek Komiserliği’nin kararıyla 8 Ağustos 1921 tarihinde Sancak’ta mahalli bir idare kuruldu. Suriye’nin Manda rejimi altına girmesini Milletler Cemiyeti 23 Eylül 1923’te tasdik etti. Ama, Sancak’ın Suriye içindeki ayrı ve özerk idaresi devam ediyordu.⁴⁰⁴

Lozan görüşmelerinin kesildiği bir sırada Gazi Mustafa Kemal 15 Mart 1923’te Adana’ya gelmişti. Antakyalı Affan Efendi’nin başkanlığında bir heyette Gaziyi karşılamak için oraya gitmişti. Karşılamanın arasında siyahlar giymiş küçük bir kız (Ayşe Fitnat) “Ey Ulu Gazi Bizi Kurtar” diyen bir şiir okumuş ve bu durum Atatürk’ü çok etkilemiş ve şu karşılıklıta bulunmuştu: “Kırk asırlık Türk Yurdu, düşman elinde esir kalamaz.”

Türkiye’deki devrimci atılımları yakından izleyen Sancak Türkleri bunlara ayak uydurmaya çalışıyorlardı. Türkiye’de giyilen şapka orada da yayılmaya başlamış, Latin kökenli yeni Türk alfabesini öğrenmek için gece dersleri düzenlenmeye başlanılmış, Antakya’da Halk Partisi adıyla bir parti bile kurulmuştu.⁴⁰⁵ Suriye üzerinden Manda idaresinin kaldırılması ve bu ülkeye bağımsızlık verilmesi için Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936’da bir antlaşma yapılmıştı. Antlaşmanın 3. madde hükmüne göre, Fransa Suriye üzerindeki haklarını yeni Suriye hükümetine devrederken İskenderun Sancağı üzerindeki hak ve vecibelerini de bu hükümete devretmiş oluyordu.⁴⁰⁶

Bundan sonra sancağın nasıl ve kime bağlı olarak yönetileceği sorununu ortaya çıkmıştı. Ankara’ya gelen ve içlerinde Tayfur Sökmen ile Abdurrahman Melek’in de

⁴⁰³ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve ...*, s. 127.

⁴⁰⁴ Hasan Berke Dilan, *Türkiye’nin Dış ...*, s. 137-138.

⁴⁰⁵ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal ...*, s. 616.

⁴⁰⁶ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve ...*, s.128.

bulunduğu bir heyetin verdiği bilgiler doğrultusunda Atatürk'ün başkanlığında bir toplantı düzenlenmişti. Burada varılan kararı Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak heyet üyelerine şöyle açıklamıştı:

“Şimdilik Fransız mandası altında Fakat Suriye'den ayrı bağımsız bir devlet kurulmasına çalışılacaktır.. Hükümet, bunun için gerek Fransa, gerekse Milletler Cemiyeti katında gereken girişimlerde bulunacaktır.”⁴⁰⁷

Bu açıklama, İskenderun ve Antakya'yı önce Suriye'den ayırmaya, arkasından da Türkiye ile birleştirmeye karar verdiğini göstermekteydi. 26 Eylül 1936'da Dışişleri Bakanı Aras, Milletler Cemiyeti Konseyi toplantısında Suriye'ye bağımsızlık verilmesinden yana olduğunu ancak Sancakta oturanlara kendi işlerinin kendileri tarafından görülmesine olanak verilmesi gerektiğini belirtmişti.⁴⁰⁸ Ancak Fransa temsilcisi, Suriye üzerindeki tüm hak ve sorumluluklarını Suriye hükümetine devrettiğini yineleyerek buna yanaşmadığı gibi, ilaveten konu ile ilgili olarak Suriye temsilcisinin de görüşmelere katılması gerektiğini söylemiştir.

İskenderun Sancak'ındaki halkın Türk olduğuna inanan Atatürk, yöreye onların kökünü anlatan Hatay adını vermişti. Bu amaçla tarihten Bir Yaprak-Bir Türk Camiası'nın adı başlığı ile yazdığı makale İsmail Müştak Mayokan imzasıyla Cumhuriyet gazetesinde yayımlanmıştı. (10 Ekim 1936)⁴⁰⁹ Gelişmelerin olumsuz bir şekil alması üzerine Türk hükümeti 9 Ekim 1936'da Fransız Hükümetine bir nota verdi. Türk hükümeti, Suriye ve Lübnan'a verilen statünün Sancağa da verilmesini istedi. Bu notada: “Fransa mandası çerçevesi içinde Suriye ve Lübnan'ın elde ettiği tekamül doğru ve haklı bir benzeyiş sebebiyle İskenderun ve Antakya'da teşmil edilmelidir ve tabi oldukları vesayetten sonra Suriye ve Lübnan'a bahşedilen istiklal İskenderun'un muahedat (antlaşmalar) ile müstefid (faydalanan) olacağı geniş otonomiden sonra bu mıntıka için de tanınmalıdır.” denilmekteydi.⁴¹⁰

Atatürk, 1 Kasım 1936'da TBMM'nin beşinci dönem ikinci toplanma yılını açarken İskenderun-Antakya ve havalisinin geleceğinin Türkiye ile Fransa arasındaki tek ve en önemli sorun olduğunu belirterek şöyle demiştir:

⁴⁰⁷ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal ...*, s. 615.

⁴⁰⁸ Ibid, s. 616.

⁴⁰⁹ Ibid

⁴¹⁰ *Aydın Tarihi*, Cilt: 36, Aralık 1936, s. 92.

“Bu sırada, milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakikî sahibi öz Türk olan “İskenderun-Antakya” ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alâkamızın şiddetini ve samimîyetini iyi anlar ve tabîî görürler.”⁴¹¹

Atatürk, Meclisteki bu konuşmasından sonra ertesi günü Tayfur Sökmen ile yaptığı görüşmede bugünden itibaren davaya resmen el koyduğunu ve Antakya-İskenderun havalisine “Hatay” adını verdiğini söyleyerek teşkilatlanma konusunda talimat vermişti. Atatürk’ün talimatı çerçevesinde İstanbul’da bulunan “İskenderun-Antakya ve Havalisi Müdafa-i Hukuk Cemiyeti”nin ve Antakya’daki şubesinin ismi “Hatay Egemenlik Cemiyeti” olarak değiştirilerek Mersin, Dört Yol, Hassa ve Kilis’te şubeleri açılmıştı. Atatürk’ün emri ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Cemiyetin genel başkanı, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer genel sekreter olmuştu. Ayrıca Hatay bölgesi ile ilişkilerin rahatlıkla kurulabilmesi için Dört Yol şubesi faaliyet merkezi olarak tespit edilmişti. Cemiyetin fahri genel başkanı olarak Tayfur Sökmen de Türkiye ile Hatay arasındaki ilişkileri düzenlemekle görevlendirilmişti.⁴¹²

Fransa 10 Kasım 1936 tarihinde verdiği cevabi notada, İskenderun Sancağı’na bağımsızlık vermenin Suriye’yi parçalamak anlamına geleceğini belirterek, mandater devlet olarak bunun kendi yetkisinde olmadığını bildirmiştir. Gelişen bu durum üzerine Türkiye ile Fransa arasında karşılıklı notalar devam etmiş ancak olumlu bir sonuç alınamamıştır.

Atatürk 10 Aralık 1936 tarihinde Ankara Palas’ta Fransız Büyükelçisi Ponsot ile yaptığı görüşmede Sancak sorunundaki görüşlerini ileterek şöyle demiştir:

“Ben Sancak meselesinin, her iki tarafın vaziyetini kurtaracak bir şekilde hallini istiyorum, ilhak talep etmiyorum. Sancak Türkiye ve Fransa’nın müşterek kontrolünde olur. Hatta ordusu da bulunmasın. Jandarma ve polis teşkilatı kafi gelebilir. Bu mesele dostluğumuzu koruyacak ve kuvvetlendirecek şekilde halledilmelidir. Ümid ederim ki Cenevre’de Fransız murahhasları (ne istiyorsunuz, sizin böyle bir hakkınız olduğunu biz

⁴¹¹ Atatürk’ün Söylev ..., Cilt: II, 1989, s. 410.

⁴¹² Atilla Sandıklı, Atatürk’ün Dış ..., s. 61.

tanımıyoruz) gibi sözler söylemezler. Zira bu iyi neticeler veremez ve işin bu takdirde, ne olacağını da bilemem.”⁴¹³

Atatürk ayrıca Türkiye'nin bu konudaki tutumunu Büyükelçi'nin kendisinin bizzat Paris'e giderek Fransız hükümetine bildirmesini de istemiştir. Bu gelişmelerden sonra bir taraftan Türkiye ile Fransa arasında diplomatik görüşmeler devam ederken, diğer taraftan soruna Milletler Cemiyeti çerçevesinde çözüm aranmaya başlanmıştır.

Uyuşmazlık üzerine Fransa'nın önerisi ve Türkiye'nin kabul etmesiyle Sancak konusu 18 Aralık 1936'da Milletler Cemiyeti'ne götürüldü. Bu arada İskenderun'da durum gerginleşmeye başlamış ve Türkler ile Fransız polisi arasında çatışmalar çıkmıştı. Milletler Cemiyeti olaya el koyarak, İsveç temsilcisi Sandler'i Sancak sorununa raportör olarak atadı. Sandler 3 maddelik bir rapor sundu. Bu raporda Sandler, konunun Milletler Cemiyeti'nde yeniden ele alınmasını istemiş; en kısa zamanda Sancak bölgesine üç kişilik bir gözlemci heyeti gönderilmesini istemiştir. Bu raporun kabul edilmesinden sonra 22 Aralık'ta bu defa Hollanda, Norveç ve İsviçre'den olan üç kişilik bir gözlemci heyeti Sancak'a yollanmıştır.⁴¹⁴ Gözlemci heyet çalışmalarını sürdürürken, Milletler Cemiyeti'nde alınan karar gereği Türk-Fransız görüşmeleri de Paris'te devam etmiştir.

Falih Rıfki Atay da konu ile ilgili olarak şu bilgileri verir:

“Ocak 1937'de Hatay işi çözüm yolunda iken, Fransa verdiği sözden dönerek güçlük çıkarır gibi oldu. İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Atatürk'ün canı pek sıkılmıştı. “Bize Park Oteli'nde bir sofraya hazırlatınız.” emrini verdi. Otel lokantasındaki sofrada bir müddet avunduktan sonra, yaverine: “Yarın sabah Adana'ya gideceğim. Bize bir tren hazırlamaları için lazım gelenlere hemen telefonla söyleyiniz.” dedi. Öfkeli idi. Biraz sonra yaverini yeniden telefona yolladı. “Ankara'ya haber veriniz, Mareşal Fevzi Çakmak'la, İsmet İnönü Eskişehir'de bize katılınsınlar.” dedi.

İsmet İnönü, o zaman Başbakan değil idi. Ertesi sabah trenle yola çıktı. Ankara'dan gelenler Eskişehir'de kendileri için hazırlanan kompartımana girdiler. Bir telaş havası da vardı: Fransa ile harbe mi tutuşacağız diye...

Konya yolunda Londra Büyükelçimiz Fethi Okyar'dan acele bir şifre geldiğini haber verdiler. Büyükelçi, aşağı yukarı ‘İngiliz Dışişleri Bakanı Eden beni uykudan uyandırdı. Aman Atatürk'e

⁴¹³ Bilal N.Şimşir, “Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri”, *Belleten*, C.XLV/1, sayı:177, Ocak 1981, s. 199-202

⁴¹⁴ Hasan Berke Dilan, *Türkiye'nin Dış ...*, s. 138-139.

yazınız, Hitler’le başımız dertte, Fransa’ya ihtiyacımız var, yolculuğun durdurulmasını rica ediniz, söz veriyorum, ben Fransa’ya vaat ettiklerimi yaptıracağım’ diyordu. Atatürk: “İstenilen olmuştur, dönelim.” diyordu.

Sonra yanındakilere dedi ki: “Niçin Dolmabahçe Sarayı’ndan kalkıp da Park Oteli’ne giderek bir yolculuk yaptığımı merak etmediniz. Ben Park Otelinin casuslarla dolu olduğunu, her yaptığının ve söylediğimin hemen yerine getirileceğini bilirdim. Onun için otele gitmiştim.” Yakınlarından biri davrandı: “Olur a Paşam, Eden araya girmezdi, Fransa da dediğinden dönmeyebilirdi. O vakit ne yapacaktınız?” diye sordu.

Atatürk: “Ha, bakın size haber vereyim” dedi. “Benim Türkiye’yi Fransa ile harbe sokmaya hakkım yok. Eğer bu neticeyi almasaydım hem Devlet Reisliği’nden, hem Milletvekilliği’nden çekilecektim. Hatay için hazırladığımız Kuvayı Milliye’nin başına geçecektim. Cumhuriyet Hükümeti bana karşı asker yollayacaktı. Onlar da bana katılacaklardı...”⁴¹⁵

Atatürk Ankara’ya döndükten sonra Kabine’ye başkanlık etmiş ve Türk Fransız ilişkileri gergin bir hal almıştır. Gerekirse Türkiye’nin Hatay’a silahla müdahale edebileceğini Fransızlar da anlamışlardı.

20 Ocak 1937’de toplanan Milletler Cemiyeti’nin gayretleriyle, 26 Ocak 1937’de Türkiye ile Fransa arasında bir prensip antlaşmasına varılmış ve bu prensip antlaşma 27 Ocak 1937’de Milletler Cemiyeti tarafından da onaylanmıştır.

Bu prensip anlaşmasının esasları şöyleydi; İskenderun ve Antakya içişlerinde tam bağımsız, fakat Suriye ile gümrük birliği halinde olan ve bir statü ve bir anayasa ile idare edilen “bir ayrı varlık” teşkil edecekti. Sancak’ın dış işleri, bazı şartlar altında, Suriye Hükümeti tarafından idare edilecekti. Türkçe resmî dil olacak, diğer dillerin kullanılmasının şartları Cemiyet Meclisi tarafından tespit edilecekti. Statü’nün Anayasa’nın uygulanması Meclis’çe tâyin edilen ve Sancak’ta ikamet eden bir Fransız vatandaşı tarafından temin edilecekti. Sancak’ta mecburi askerlik usûlü uygulanmayacak ve bölge tahkim edilmeyecekti. Sancak’ın ülke bütünlüğü, bu maksatla yapılacak bir antlaşma gereğince, Türkiye ve Fransa tarafından teminat altına alınacaktı.⁴¹⁶

Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından 25 Şubat 1937’de Sancak için bir Statü ve Anayasa hazırlamak üzere kurulan komisyonun hazırladığı anayasa 29 Mayıs 1937’de

⁴¹⁵ Falih Rıfki Atay, *Atatürkçülük Nedir?*, BATEŞ Aş.,1990, s. 31.

⁴¹⁶ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Atatürk ve ...*, s.130.

onaylandı. Aynı gün Türkiye ve Fransa Sancak'ın toprak bütünlüğünü garanti eden ve Türkiye-Suriye sınırını saptayan bir antlaşma imzalamışlardır.

Türk-Fransız antlaşması ve Milletler Cemiyeti Meclisi'nin kararı gibi olumlu gelişmelere rağmen 1937 yılının yaz ayında yeni sorunlar ortaya çıktı. Bunda en büyük neden Türkiye'nin Sancak'ta yeni rejimin hemen yürürlüğe girmesini istemesine rağmen Fransız sömürge idaresi bunu engelleyen bir davranış sergilemiş olmasıdır. Milletler Cemiyeti tarafından hazırlatılan seçim sisteminde yolsuzluklar oldu. Fransa'nın Suriye'deki Araplar protesto ve isyan hareketlerine başladılar.

Atatürk 29 Ekim 1937'de Romanya Başbakanı Tataresko'nun önünde Fransız Büyükelçisi Ponsot'a şunları der:

"Ben toprak büyütme dileklisi değilim. Barış bozma alışkanlığım yoktur. Ancak muahadeye dayanan hakkımızın isteyicisiyim; onu almazsam rahat edemem. Büyük Meclisin kürsüsünden milletime söz verdim. Hatay'ı alacağım. Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getirmezsem onun huzuruna çıkamam; yerimde kalamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim; yenilmem, yenilsem bir dakika yaşayamam. Bunu bilerek ve sözümü mutlaka yerine getireceğimi düşünerek benim dostluğumu lütfen bildiriniz ve doğrulayınız." ⁴¹⁷

Atatürk, 1 Kasım 1937'de TBMM'nin beşinci dönem ikinci toplanma yılını açarken, gelecekte Fransa ile ilişkilerinin gelişmesinin Hatay Meselesine bağlı olduğunu şöyle izah etmiştir:

"Milletler Cemiyeti yüksek idaresi altında cereyan etmiş olan müzakereler, Hatay halkını lâayık olduğu mesut ve müstakil idareye kavuşması yolunda amaçladığımız gayeyi temin edecek vesikaların kabul ve imzasıyla neticelenmiştir. Yeni Hatay rejiminin meriyete girmesine, kısa bir zaman kaldı. Bu rejimi kendileriyle en dostane bir zihniyetle emek birliği yapmış olduğumuz Fransızlar'ın, iyi niyetle ve amaçlanan gayeyi temin edebilecek şekilde tatbika başlayacaklarına şüphe edilmemelidir. Yarınki Türk-Fransız münasebetlerinin dilediğimiz yolda inkişafına, Hatay işinin iyi bir yönde yürümesi, esaslı bir ölçü ve âmil olacaktır." ⁴¹⁸

Fransa hükümeti, Türkiye'nin önerisini onaylamadığı için bölgede gergin olan durum şiddetli olayların çıkmasına neden oldu. Üstelik Fransa Hükümeti'nin bölgedeki

⁴¹⁷ Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk Tarih ve Dil Kurumları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1954, s. 5-6.

⁴¹⁸ *Atatürk'ün Söylev ...*, Cilt: I, 1989, s. 422.

temsilcisinin de olumsuz tutumu Milletler Cemiyeti'nin aldığı kararın uygulanmasını yürürlüğe girişini engelliyordu.

Gelişmeler üzerine Atatürk, 1 Aralık 1937 tarihinde Ulus gazetesi başyazarına verdiği demeçte Hatay'ın istiklâli hakkındaki düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Bunlara dair henüz teferruatlı malûmat almadım Eğer Suriye fevkalâde komiseri Bay Dö Martel sancağa gelerek, Hataylıların müstakil rejimine kavuştuklarını bizzat ilân etmedi ise ve bu münasebetle Hataylıların bayramlarına şeref vermekten kendilerini alıkoymuşsa, buna diyeceğim yoktur. Hatay'da Fransız delegesi, Hataylıların çok şevk ve heyecanla bayram yapmaları tabîî olan bir günde, eğer Hatay Türklerini serbestçe bugünü kutlamaktan men edecek tedbirler almış ise, buna “yazık!” demekle iktifa ederim. Çünkü, böyle bir zihniyet devletler arasında yüksek dostluk münasebetlerinin hal ve istikbali için, müspet yolda yürümek lüzumunun, henüz anlaşılmamış olmasından ileri gelir. Mamafih her şeye rağmen, Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti ile Fransa cumhuriyeti hükûmeti arasında Cenevre'de imza olunan vesikaların tayin ettiği rejimin birinci safhası, Hatay Türklüğünün yüksek azim ve enerjisi ile, başlamıştır. Başka türlü olmazdı ve bundan sonra da olamaz. Buna Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk milletinin olduğu kadar, bu meselede söz vermiş olan Fransa Hükûmeti'nin ve milletinin de şeref ve haysiyeti müsait değildir.”⁴¹⁹

Sağlığının bozuk olmasına rağmen Hatay sorunu ile yakinen ilgilenen Atatürk, maceraperest bir politikadan daima uzak durmuştur. Falih Rıfkı Atay Atatürk'ün yaklaşımını şöyle ortaya koyar:

“Ömrünün sonlarında Hatay sorununda bir başka sözünü duymuştum. Atatürk, bu sorun yüzünden uykusuz sinirli idi. Rastladığı elçilerle tartışma yapar, söylemediğini bırakmaz, kendi hazır bulunduğu yerlerde yabancı elçilerin kulağına gidecek nümayişler yaptırır. Bir akşam sofrada vaktiyle Dış işlerinde bulunan bir arkadaşı,

“Paşam niçin kendinizi de milletinizi de üzüp duruyorsunuz? Bir Tümen yollarsınız Hatay'ı alırsınız. Ve Renani'de Alman olup bittilerini kabul eden Fransızlar Suriye'nin bu sancağı için sizinle savaş mı yapacaklar?” dedi.

Öfke ve siniri dalga gibi dinerek, sesi yavaşladı: “Evet bunu ben de bilirim. Bir Tümen yollasam, Hatay'ı alabiliriz. Renani'de Almanlarla savaşmayan Fransızlar da Hatay için bize savaş açmazlar. Fakat ya bu kez saygınlıklarına dokunup karşı

⁴¹⁹ Ibid, Cilt: III, 1989, s. 142.

koyacakları tutarsa.” Soru sorana dönerek: “Ben bir sancak için altmış bu kadar Türk ilini tehlikeye sokmam” dedi.⁴²⁰

Sandler’in hazırladığı rapor gereği, Milletler Cemiyeti, 15 Nisan 1938’de yapılması gereken Sancaktaki seçimleri düzenlemek ve denetlemek için bir seçim komitesi görevlendirmiştir. Ancak Komite Fransız manda memurları ile işbirliği yapıp Sancaklı Türklerin aleyhine kararlar almıştır. Ayrıca Komite’nin Türkiye’nin olurunun almadan bir seçim yönetmeliği kabul ederek Milletler Cemiyeti’ne göndermesi üzerine, Türkiye 1930 tarihli Türk-Fransız antlaşmasını feshetmiştir. Türkiye’nin konseye yaptığı itiraz dikkate alınması sonucu, Seçim Komitesi 7 Mart 1938’de seçim yönetmeliğinde değişiklikler yapmıştır. Ancak seçim komitesinin çalışmaları Türkiye’yi memnun eden adilane bir tutum sergilemiyordu. Atatürk, 19 Mayıs 1938 tarihinde Türkiye’nin tavrını net olarak ortaya koyan, askeri birlikleri de kapsayan güney illeri incelemesine çıkmıştır. Bunun amacı Türkiye’nin kararlılığını sergilemektir.

Cumhurbaşkanı Atatürk’ün Genel Sekreteri olan Hasan Rıza Soyak, anılarında Atatürk’ün sağlığı elvermemesine rağmen Hatay’ın ana vatana katılması için o dönemde yaşadığı bir anısını şöyle nakleder:

“Hatay için Fransızlarla yapılan görüşmelerin bir bölümünde Atatürk, apansız bir kararla Güneye doğru epeyce gösterişli bir geziye çıkmıştı. Bundan bazı kişiler kuşkuya düşmüş, Türkiye’nin Fransa ile silahlı bir anlaşmazlığa sürüklenmesi olabirliğinden söz etmeye başlamışlardı. Kendisine kuşkuları ve söylenenleri arz ettim; gülümsedi:

“Ne ilgisi var efendim, dedi. Bu benim şahsi meselemdir. Durumu Büyükelçiye ta başlangıçtan beri açıkça anlattım. Dünya’nın bu durumunda, böyle bir meselenin Türkiye ile Fransa arasında bir anlaşmazlığa varacağı kesin olarak söz konusu değildir. Fakat ben, bunu da hesaba kattım ve kararımı vermiş bulunuyorum. Eğer ufukta, bu yolda binde bir olasılık belirirse, Türkiye Cumhurbaşkanlığından ve hatta Büyük Millet Meclisi üyeliğinden çekileceğim ve bir fert olarak bana katılacak birkaç arkadaşla beraber Hatay’a gireceğim. Oradakilerle el ele verip mücadeleye devam edeceğim.”⁴²¹

Atatürk, 20 Mayıs 1938’de Mersine doğru yola çıktı. Mersinden Tarsus’a oradan Adana’ya gitti. Hatay sınırına kadar giderek saatler süren askeri birliklerin geçit törenlerini ayakta kabul etti. Bu arada Türkiye sınıra 30.000 kişilik bir kuvvet kaydırmıştı.

⁴²⁰ Sami Çelik, *Atatürk ve ...*, s. 207- 208.

⁴²¹ *Yakınlarından Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s.13.

Bu sırada Avrupa’da milletlerarası münasebetler gerginleşmişti. Almanya’nın Avusturya’yı ilhak etmesinden sonra Avrupa’da kuvvet dengesinin Mihver devletlerinin lehine değişmeye başlaması, anti-revizyonist devletlerin Türkiye’ye olan ihtiyacını artırmıştır. Bu gergin durum karşısında Fransa Sancak meselesi sebebiyle Ortadoğu’nun en güçlü devleti olan Türkiye ile münasebetlerini kısa zamanda düzeltmek ihtiyacını duymuş ve Türk haklarını teslim mecbur kalmıştır. Antakya’da Türk-Fransız askeri temsilcileri arasında yapılan görüşmeler sonunda, 3 Temmuz 1938’de, Sancak’ın mülki bütünlüğünün ve siyasi statüsünün müştereken korunması hakkında bir askeri anlaşma yapıldı. Askeri anlaşma ve buna ek protokol gereğince, Sancak’ta sükûn ve asayiş 6.000 kişilik bir kuvvet tarafından sağlanacaktı. Bu kuvvetin 1.000 kişisi Sancak’tan, geri kalan kısmı da yarı yarıya Türk ve Fransız kuvvetlerinden temin edilecekti. Bu antlaşmanın yapılmasından iki gün sonra Türk kuvvetleri Sancak’a girmişlerdir.⁴²²

Bu antlaşmanın imzalanması ile Temmuz sonlarına doğru Sancak’taki seçim çalışmalarına yeniden başlanmıştır. 1 Ağustos 1938 tarihinde yapılan seçimler sonrasında da, Hatay’da bulunan Türk toplumu Hatay Meclisi’ndeki 40 milletvekilliğinden 22’sini kazanmış ve 2 Eylül 1938’de de bağımsız Hatay Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Hatay Devleti’nin resmi dili Türkçe ve Arapça olmasına rağmen bütün milletvekilleri Türkçe yemin ederek görevlerine başlamışlardır. 6 Eylül 1938’de Milletler Cemiyeti tarafından onaylanan Hatay anayasası kabul edilmiş ve devletin resmi adı “Hatay Devleti” biçiminde değiştirilmiştir.⁴²³

Atatürk, ağır hasta olması nedeniyle 1 Kasım 1938 tarihinde TBMM’nin beşinci dönem üçüncü toplantı yılının açılışına katılamamıştır. Atatürk’ün meclis açılışında okuyacağı söylev O’nun adına Başvekil Celâl Bayar tarafından okunmuştur. Atatürk’ün, Türk Milleti’nin büyük evladının, vefatından sadece 10 gün önceki söylevinde, Hatay’la ilgili Türk Milleti’ne verdiği sözü gerçekleştirdiğinin mutluluğunu görebiliriz. O söylevinde Atatürk şunları söylemiştir:

“...Hatay meselesinin son sene zarfında geçirmiş olduğu safhalar malûmunuzdur. Bu millî dâvayı bir Türk-Fransız dostane anlaşmasıyla halletmek yolundaki mesai muvaffakiyete erdi. Türk ve Fransız askerlerinin muvakkat ve müşterek işgali bu anlaşman

⁴²² Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Atatürk ve ...*, s.132.

⁴²³ Muharrem Gürkaynak, “Fransa ile İlişkiler”, (der. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008, s. 184.

bâriz tezahürü oldu. Bu sayede sükûn yerleşti ve intihabat ikmal olundu. Nihayet Hatay, Millet Meclisi'ne ve istiklâline kavuştu. Müstakil Hatay devleti bugün inzibat kuvvetlerini tanzim eylemek ve memleketin dahilî emniyetini de kendi vasıtalarıyla temin etmekle meşguldür. Bunun da yakında başarılabacağını ümit ediyorum. Geçen sene “Yarınki Türk-Fransız münasebetlerinin dilediğimiz yolda inkişafına Hatay işinin iyi bir yönde yürümesi esaslı bir ölçü ve âmil olacaktır” demiştim. Filhakika Hatay işindeki Türk-Fransız anlaşması iki devlet arasındaki münasebetleri çok dostane bir duruma getirmiştir. Hatay işinde istihsâl edilen neticelerin istikrarı Türk-Fransız dostluğunun da inkişaf ve tebellürüne bir esas teşkil edeceği kanaatindeyim.”⁴²⁴

Almanya'nın güneydoğu yönünde genişlemesi ve İtalya'nın da Habeşistan'ı işgal etmesi, Batılı demokrasiler açısından, Türkiye ile dostluğun önemini artırmıştı. Bunun sonucu olarak, Hatay'ın Türkiye'ye katılması yalnızca bir zaman sorunuydu. Türkiye ile Fransa arasında Hatay topraklarının Türkiye'ye iadesi konusunda “Hatay Antlaşması” imzalandı. 29 Haziran 1939'da Hatay Meclisi oy birliğiyle Türkiye'ye katılma kararını verdi. Temmuz sonunda Fransız bayrağı kaldırılmış ve Hatay Türkiye Cumhuriyeti'nin 63. Vilayeti olmuştu. Türkiye, Akdeniz'deki ticari ilişkileri açısından son derece önem taşıyan İskenderun limanını da topraklarına kattı.⁴²⁵

Hatay olayındaki Türk başarısını Atatürk Devrinde izlenen barışçı dış politikanın bir semeresi olarak kabul etmek gerekir. Türkiye statükodan memnun olmayan küçük ve büyük bir çok devletlerin aksine, gerek Montrö'de, gerekse Hatay meselesinde ulusal çıkarlarını elde etmek için oldu bitti yoluna gitmemiş, hukuk yoluna başvurmuştur. Küçük bir devlet için ulusal çıkarların hukuk yoluyla elde edilmesinin en iyi bir politika yolu olduğunu İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki Türk Dış Politikası'nın başarıları doğrulamaktadır.⁴²⁶ Burada dikkati çeken durum Türkiye'nin uluslararası bir anlaşmazlığı yine devletler hukukuna uygun olarak sonuçlandırması Hatay meselesinde gerçekleşmiş olmasıdır.

1.7. Türk-İngiliz İlişkileri

Bu dönemde Türkiye-İngiltere arasındaki ilişkiler ve buna bağlı işbirliği temelde, 1930 yılının başlangıcından itibaren Akdeniz, Avrupa, Balkanlar ve Orta Doğu'daki

⁴²⁴ Atatürk'ün Söylev ..., Cilt: I, 1989, s. 431.

⁴²⁵ Hüner Tuncer, Atatürkçü Dış ... s. 170.

⁴²⁶ Mehmet Gönübol, Cem Sar, Atatürk ve ..., s.134.

mevcut devletler ile bu bölgede çıkarları olan o dönemin büyük devletlerinin politik tutumlarına göre şekillenmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Avrupa'da meydana gelen gelişmelerde aktif bir rol üstlenmesi ve buna bağlı olarak Batı devletleri ile artan bir işbirliğine yönelik yaklaşımı da Türkiye-İngiltere arasında ilişkilerin yavaş ta olsa gelişmesine katkı sağlamıştır.

Musul meselesinin 1926 yılında kesin bir şekilde hallinden sonra iki devlet arasındaki münasebetler, dostane olmamakla beraber, normal bir seyir takip etmiştir. Bundan sonra Türk-İngiliz münasebetleri önce İtalya'nın daha sonra da Almanya'nın Orta Doğu'da siyasi ve iktisadi nüfuzlarını artırma gayretlerinin etkisi altında gelişmiştir. 1934 yılından sonra Türkiye üzerinde tesirlerini göstermeye başlayan İtalyan tehlikesi, Türkiye'yi daha kesin bir şekilde İngiltere'ye yaklaştırmıştır. Öte yandan, İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasından sonra Akdeniz'de kuvvet dengesini kendi lehine bozması, İngiltere'yi Doğu Akdeniz'in en güçlü ve müstakar devleti olan Türkiye ile işbirliği yapmaya sevk etmiştir.⁴²⁷

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne olan ilgisi, Türk-İngiliz ilişkileri ile doğru orantılı bir seyir takip edecektir. Türkiye bir süre İngiltere egemenliğinde olduğu için olumlu bakmadığı Milletler Cemiyeti'ne, İngiltere ile ilişkilerin iyileşme sürecinde; 1932 yılında aldığı davet üzerine üye olmuştur.⁴²⁸

1934 yılı başlarında Türkiye'de İngiltere'yle daha yakın ilişkiler kurulması isteği güçlenmiştir. Atatürk'ün İngiliz elçisiyle yaptığı görüşmede, Türkiye'nin İngiltere'yle daha çok yakınlaşma ve dostluk ilişkilerini geliştirme isteğinde olduğunu söylemesi bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu bir yönde ivme kazanmasını sağlayacaktır. Ancak bu yakınlaşma, Türkiye'nin Sovyetlerle olan ilişkilerini henüz sınırlama niyetinde olduğu anlamına gelmemelidir. Çünkü Atatürk'ün İngiltere karşısında uyguladığı bu siyasetin perde arkasında, Almanya ve İtalya'nın Doğu Akdeniz politikasının Türkiye'yi tehdit etmesi vardır.⁴²⁹

İtalya'ya karşı zorlayıcı tedbirlerin uygulanmasında İngiltere'nin Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'ya teminat vermesi, bu devletlerde rahatlık ve güven uyandırdığı gibi karşılıklı yardım taahhüdü de Akdeniz Paktı adı ile anılan paktın doğuşuna

⁴²⁷ Ibid, s.117.

⁴²⁸ E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Millî ...*, s. 259.

⁴²⁹ Ibid, s. 259- 260.

sebebiyet vermiştir. Bu çerçevede kurulan Akdeniz Paktı ile Türkiye İtalyan tehlikesine karşı İngiltere'ye bağlanmış oluyordu ki bu yeni Türkiye'nin İngiltere ile olan münasebetlerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir.⁴³⁰

Öte yandan 1935 yılından itibaren, Türkiye'nin Almanya'nın ekonomik egemenliği altına girmesini önlemek ve Türk-İngiliz ticaret hacmini artırmak amacıyla, Türkiye ile İngiltere arasında sıkı ticari ilişkilere girilmişti. Montrö Konferansı'nda, Türkiye ile İngiltere'nin öne sürdükleri tezler arasında yaşamsal sayılabilecek farklılıkların olmasına karşın; İngiltere, Türkiye ile anlaşmaya varabilmek pahasına, önemli bazı taleplerinden vazgeçmek zorunda kalmıştı. İngiliz devlet adamları, tatmin olmayan bir Türkiye'nin, bir kez daha Almanya'nın siyasa nüfuz alanının içine çekilebileceğinden korku duyuyordu.⁴³¹

1936 yılındaki Montrö Konferansı'nda Türkiye-İngiltere arasındaki yakınlaşmada, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile yürüttüğü ittifak anlaşması görüşmelerinin de etkisi olmuştur. İngiltere Konferans'ta Türkiye'ye destek vermiş, aksi durumda Türkiye'nin revizyonist kampa kayabileceği endişesine düşmüştür. Buna karşılık Türkiye, Akdeniz'de ortaya çıkan korsan eylemlerinin önlenmesi için düzenlenen Nyon Konferansı'nda İngiltere'nin yanında yer almıştır. Aynı yıl Eylül ayının başında İngiliz Kralı VIII. Edward, İstanbul'u ziyaret etmiş ve Cumhurbaşkanı Atatürk ile dört defa görüşmesi ziyaretinin önemini vurgulamıştır. Bu sırada Londra'da Türkiye ile İngiltere arasında bir ticaret antlaşması imzalanmıştır. Aynı yılın sonunda Türk filosu Malta adasını ziyaret etmiştir.⁴³²

Türk-İngiliz ilişkilerini şekillendiren bir diğer olay Türkiye üzerinde artan Alman iktisadi etkisinin doğurduğu sonuçlardır. Almanya kısa zaman içinde yaptığı ticaret sonrasında Türkiye'yi kendi sanayi mallarıyla doldurmuştu. Türkiye üzerinde oluşmaya başlayan Alman etkisinin İngilizleri rahatsız etmesi üzerine 1934 yılında İngiltere ile başlayan ticaret anlaşmalarıyla ilgili görüşmeler ancak 4 Haziran 1935 tarihinde sonuçlandı. Hemen arkasından bu anlaşmanın yerine geçen 2 Eylül 1936 tarihli Türk-İngiliz ve Kliring Antlaşması İngiltere ile imzalanarak ilişkilerin korunması sağlanmıştır.⁴³³

⁴³⁰ Mehmet Seyfettin Erol, "İngiltere ile İlişkiler", (der. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008, s. 171.

⁴³¹ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış...*, s. 141.

⁴³² Hasan Berke Dilan, *Türkiye'nin Dış...*, s. 181.

⁴³³ E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Millî...*, s. 262.

Montrö'den sonra Türk basını iki devlet arasında gelişen münasebetleri öven yayımda bulunmuştu. 1936 yılında Karabük Demir Çelik İşletmelerinin inşası bir İngiliz firmasına verilmişti. Montrö'de Türkiye'nin boğazlar bölgesini tekrar silahlandırma hakkını elde etmesi üzerine bölgenin silahlandırılması işi de başka bir İngiliz firmasına havale edilmişti.⁴³⁴

Mayıs 1937'de Başbakan İsmet İnönü Londra'ya giderek İngiltere Kralı'nın Taç Giyme Töreni'ne katılmıştır. İngiliz gazeteleri, İngiltere'nin Akdeniz'de en kuvvetli deniz devleti, Türkiye'nin de Yakın Doğu'da en kuvvetli kara devleti olduğunu yazmışlardır. Ertesi yıl İngiltere, Türkiye'ye on altı milyon Sterlinlik bir Kredi açtı. Sağlanan bu kredi'nin on milyonu ticari kredi, altı milyonu savaş gemisi ve malzemesi alımına gitti.⁴³⁵

1937 yılına kadar Türk-İngiliz münasebetleri devamlı bir gelişme gösterdiği halde iki devlet arasındaki iyi münasebetler somut bir formüle bağlanmamış, bir dostluk yada tarafsızlık antlaşması imzalanmamıştı. 1937 yılında bir ittifak antlaşması akdi için Türkiye tarafından yapılan teklif, böyle bir antlaşmanın yapılmasına durumun müsait olmadığı gerekçesiyle, Neville Chamberlain hükümeti tarafından reddedilmiştir.⁴³⁶ Bunda İngiltere'nin temel yaklaşımı, İtalya'yı Almanya'nın safından kendi yanına çekebileceği umudunu sürdürmesi nedeniyle İtalya'yı tedirgin etmek istememesi ve Türkiye'ye verilecek açık bir desteğin, Sovyetler birliğinin hoşuna gitmeyeceği ve bunun sonucunda Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin olumsuz bir hal alacağı endişesiydi.

1938 yılına gelindiğinde Almanya'nın Türkiye üzerindeki ekonomik nüfuzunun devam etmesi İngiltere'yi yeni tedbirler almaya sevk etmiştir. Bu kaygıyla hareket eden İngiltere, 27 Mayıs 1938 tarihinde Türkiye'ye 10 milyon sterlinlik kredi açılmasını öngören bir anlaşma (Sanayi ve Silah Kredileri Antlaşması) imzalanmıştır. Bundan hemen sonra Almanya'nın Türkiye'ye 150 milyon marklık bir kredi açması Avrupa'da iki grubun Türkiye'yi yanlarına çekme çabalarının bir sonucudur. Türkiye bu dönemde, İngiltere grubuna yakın görünmekle beraber hiçbir gruba tam olarak bağlanmaksızın tarafsız bir dış politika sürdürmüştür.⁴³⁷ Türkiye'nin İngiltere ile işbirliğini artırması hem Almanya'nın

⁴³⁴ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve ...*, s.118.

⁴³⁵ Hasan Berke Dilan, *Türkiye'nin Dış ...*, s. 134.

⁴³⁶ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve...*, s. 119

⁴³⁷ E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Millî ...*, s. 262.

ekonomi bakımından tek alternatif devlet olmasından çıkmasını sağlamış hem de Almanya'nın Türkiye üzerindeki ekonomik etkisini sınırlandırmıştır.

Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'ya saldırısı, İngiltere'de Türk ittifakının bir zorunluluk olduğu kanısını uyandırmış; Türkiye'de, İngiltere ile 12 Mayıs'ta, Fransa ile de 23 Haziran'da nitelikleri aynı olan birer bildiri imzalamıştı. Bu bildirimlerde, savaşın Akdeniz bölgesine yayılması durumunda, taraflar arasında fiili işbirliği yapılacağı öngörülüyordu. Bundan sonra, 19 Ekim 1939'da üç devlet arasında imzalanan "Karşılıklı Yardım Antlaşması" ile Türkiye, Avrupa'daki savaşta anti-revizyonist devletlerle işbirliği yapmayı ilke olarak kabul etti.⁴³⁸ Öte yandan, Türkiye imzaladığı bir protokol ile bu antlaşmadan doğan yükümlülüklerin, kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceğine ilişkin bir çekince koymuştu.

1.8. Türk-Sovyet İlişkileri

Kurtuluş Savaşı'nın koşulları, Batı emperyalizmine karşı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Sovyetler Birliği'ni bir araya getirmiş ve yeri geldiğinde iki ülkeyi beraber hareket tarzı sergilemeye zorlamıştır. Lozan'dan sonra da yeni Türkiye Cumhuriyeti devleti, bu temel yaklaşımın etkisi ile Sovyetler Birliği ile olumlu olan ilişkilerini geliştirerek özellikle Batılı devletlerin emperyalist baskılarına karşı ortaya koyduğu dış politikada Sovyetler Birliği faktörünü dikkate alarak bir denge siyaseti oluşturmuştur.

Her iki ülkenin yeni kurulan devletler olarak iç sorunlarını aşmaya, yeni bir rejim kurarak merkezi otoriteyi tesis etmeye çabaladıkları görülmektedir. Sovyetler Birliği yeni kurulan devlet ve rejim politikasında da tek elden yürütülen bir düzen çerçevesinde ideolojisine uygun bir güvenlik ve dış politika şekillendirmeye çalışmaktaydı. Sağlam ve istikrarlı ekonomik ve siyasi düzen kurarak uluslararası alanda kabul görmek temel öncelikti. Benzer biçimde yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin önceliği de toprak bütünlüğünü vurgulayan, sınırlarını tanıtacak ve uluslararası kabulü içeren bir dış politika şekillendirmektir. Yeni devlet ve ulus inşası sürecinin yarattığı sıkıntılarla mücadele, devletin mekanizmalarının kurulması ve merkezi otoritenin tesisi temel önceliklerdi. Bu

⁴³⁸ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 142-143.

ortamda her iki komşu devletin önceliği sorunsuz dış ilişkiler, işbirliği ve uluslararası camianın tam ve tartışmasız birer üyesi olmak şeklinde belirginleşmekteydi.⁴³⁹

17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet antlaşmasının imzalanmasından sonra 1933'e dek Türk Sovyet ilişkilerinin iyi bir seyir izlediği söylene de iki taraf arasında hiçbir zaman tam ve uyumlu bir stratejik ilişki kurulduğu söylenemez. Dünya'ya bakıştaki ideolojik farklılık, Sovyetler'in izlediği büyük devlet politikası çerçevesinde Türkiye'yi uydu bir devlet görme eğilimi ile Türkiye'nin Batı Dünyası ile sorunlarını teker teker hallederek daha sağlıklı ilişkiler kurmaya başlaması bu durumun nedenleri arasında sayılabilir.⁴⁴⁰

Sovyetler Birliği 1930 yılından sonra statükocu devletlere yönelen bir dış politika izleyen Türkiye'nin Milletler arası münasebetlerde dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkmıştı. Türkiye girişmiş bulunduğu sosyal ve iktisadi kalkınmasını gerçekleştirebilmek ve tehlikeli bir durum almaya başlayan Dünya olayları karşısında askerî gücünü artırabilmek için Batılı devletler gibi Sovyetler Birliğinin de yardımına muhtaçtı.⁴⁴¹

İki ülke arasında ilişkiler gelişirken ikili ziyaretler de yoğunlaşmıştır. Bu ziyaretlerin zirvesi Başbakan İsmet İnönü'nün 25 Nisan 10 Mayıs 1932 Moskova ziyareti ve aynı seviyede olmasa da ertesi yıl Cumhuriyet'in kuruluşunun 10. Yıl kutlamalarına katılmak amacıyla Sovyet Savunma ve Deniz Kuvvetleri Komiseri Mareşal Kliment Vorosilov'un Türkiye ziyaretidir. İsmet Paşanın gezisi sırasında Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliği ile ilgili görüşmeler yapılmış ve olumlu adımlar atılmış, takiben Türkiye Milletler Cemiyeti üyesi olmuştur. Gezi ekonomik alanda işbirliği yaratmış ve somut sonuçlar doğurmuştur.⁴⁴²

Türkiye özellikle iktisadi kalkınmasını gerçekleştirebilmek ve dönem içinde istikrarsız bir hal alan Dünya'daki gelişmeler nedeniyle ordusunu da teçhiz etmek gereğine inanan Türkiye hem Batılı devletlerle hem de Sovyetler Birliği ile işbirliğini geliştirmeye çalışıyordu. Bu maksatla Başbakan İsmet İnönü'nün Moskova'daki temasları sırasında Sovyetler Birliğinin sanayi maddeleri ve makine ithali için Türkiye'ye 8 milyon dolarlık faizsiz kredi vermesi yönünde mutabakata varılmıştır.

⁴³⁹ Mitat Çelikpala, "Sovyetler Birliği ile İlişkiler", (der. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008, s. 207.

⁴⁴⁰ Ibid, s. 209-210.

⁴⁴¹ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve ...*, s. 107.

⁴⁴² Mitat Çelikpala, "Sovyetler Birliği...", s. 210.

Türkiye dış politika uygulamalarında girişimlerini Sovyetlerle koordine etmiştir. Bu kapsamda Türkiye 1932’de Milletler Cemiyeti’ne girişi esnasında Sovyetler Birliği’nin görüşünü almış ve Milletler Cemiyeti’nin Sovyetlere karşı zorlama kararı alması durumunda buna katılmayacağını bir çekince ile bildirmişti. Ayrıca Sovyetler Birliği’nin 1934’te Milletler Cemiyeti’ne üye olması iki devlet arasında doğabilecek muhtemel gerilimi önlemişti. Bu sonuç aynı zamanda Atatürk Türkiye’sinin doğru olanı Sovyetler Birliği’nden önce uygulamaya koyduğunun da bir göstergesi olmuştu. Türkiye Balkan Antantı’nın kuruluş çalışmaları konusunda da Sovyetler Birliği’ne bilgi vermiş ve Antant’ın kendisine bir girişim olmadığı konusunda teminat vermişti.⁴⁴³

1933-1936 yılları arasında Türkiye ile Sovyetler Birliği sıkı bir işbirliği devresine girmişlerdir. Bunun başlıca sebebi, Avrupa’nın büyük devletleri arasındaki gruplaşma hareketinin yeni bir veçhe alması idi. 1932 yılında Mussolini’nin teşebbüsü ile revizyonist Almanya ve İtalya ile anti-revizyonist İngiltere ve Fransa arasında dörtlü bir paktın imzalanmak üzere olduğu söyleniyordu. Atatürk, Ankara’daki yabancı devlet temsilcilerine verdiği bir akşam yemeğinde, Türkiye’nin Dörtlü paktı iyi karşılamayacağını açıkça söylemiştir. Revizyonist ve anti-revizyonist devletlerin Milletler Cemiyeti dışında anlaşmaya varmalarından endişeye düşen Sovyetler Birliği, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın tavassutu üzerine Avrupa ve Yakın Doğu’daki bütün komşuları ile Dörtlü Pakt devletlerine karşı işbirliği yapma teşebbüsüne girişmişti. Bu teşebbüs neticesinde 1933 yılında Londra’da toplanan Dünya İktisat Konferansı sırasında ilgili devletler “Tecavüz’ün Tarifi” konusunda 3-4 Temmuz 1933 tarihlerinde iki antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşmalardan birincisine Türkiye, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya, Sovyetler Birliği, İran ve Afganistan, İkincisine de Türkiye, Romanya, Sovyetler Birliği, Çekoslovakya ve Yugoslavya taraf idiler. Bu antlaşmaların maksadı muhtemel bir tecavüz olayı karşısında gerçek mütecavizi ortaya çıkarmak ve dolayısıyla bu devletleri içine alan yeni bir grup teşkil etmektir.⁴⁴⁴

Mart 1933’te toplanan Silahsızlanma Konferansında Lozan Boğazlar Antlaşması hükümlerinin değiştirilmesi hususunda Türk temsilcisinin yaptığı teklifi Sovyet temsilcisi desteklemişti. Atatürk, Sovyetler’in bu olumlu tutumunu 9 Mayıs 1935 tarihinde

⁴⁴³ Atilla Sandıklı, *Atatürk’ün Dış ...*, s. 64.

⁴⁴⁴ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Atatürk ve ...*, s. 108.

Cumhuriyet Halk partisi dördüncü büyük kurultayını açarken yaptığı konuşmada şöyle bahsetmiştir:

“ Sovyetlerle dostluğumuz her zamanki gibi sağlamdır. Kara günlerimizden kalan bu dostluk bağı, Türk ulusu unutulmaz değerli bir hatıra bilir. İki memleket arasında her yönde değerler, sıklaşmakta ve genişlemektedir. Sovyetler, Cumhuriyetimizin onuncu yılında, yüksek delegeleriyle şenliklerimizde hazır bulundular. Devletlerimiz, hükümetleriyle ve uluslarıyla, her fırsatta birbirlerine nasıl inandıklarını ve ne kadar güvendiklerini bütün Dünya’ya göstermektedirler. Son günlerde Boğazlar meselesini ortaya koyduğumuz zaman, Sovyetler’in bizim tezimizdeki doğruluğu ve haklılığı bildirmiş olmaları, Türk ulusunda yeniden derin dostluk duyguları uyandırmıştır.”⁴⁴⁵

Aynı yılın Ocak ayında Molotof, Sovyetler Birliği’nin dış münasebetleri hakkında yaptığı bir konuşmada, Türk-Sovyet münasebetlerinin “milletlerarası dostane münasebetlerin en iyi örneğini verdiğini “ belirtmiştir. İki ülke arasında 7 Kasım 1935’te Ankara’da, 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ile bunun uzatılması hakkındaki 17 Aralık, 1929 ve 30 Ekim 1931 tarihli iki protokol ve esas antlaşmaya Ek 7 Mart 1931 tarihli Deniz Protokolü’nün müddetinin 7 Kasım 1945 tarihine kadar 10 yıl süreyle uzatılmasını öngören bir protokol imzalanmıştır.⁴⁴⁶

1933’ten itibaren yürütölmeye başlanan Balkan Paktı çalışmaları Türkiye’nin Sovyet Yönetimini bilgilendirmiş olmasına rağmen ilişkilerde inişi başlatan noktalardan biridir. Sovyetlerin katılımıyla Avrupa’daki ortaya çıkan yeni siyasal ittifaklar ilişkileri her geçen biraz daha germiştir. Özellikle Sovyet-İtalyan anlaşmasının Türkiye’de yarattığı rahatsızlık ve her iki ülkenin kendi başlarına kurdukları ilişkilerle karmaşık bir hal alan yeni ittifak ve saldırmazlık anlaşmaları birçok açıdan 1925 anlaşmasını işlevsiz kılmıştır.⁴⁴⁷

İki ülke arasındaki ilişkilerin soğuk bir çerçeveye oturtmasına neden olan bir diğer husus Montrö Boğazlar Sözleşmesi’dir. Türkiye’nin, Lozan Boğazlar sözleşmesinin Türkiye’nin güvenliği açısından gözden geçirilmesini talep etmesini Sovyetler başlangıçta desteklemiştir. Ancak konferansın çalışmaları esnasında Sovyetler’in kendi lehine aşırı

⁴⁴⁵ Atatürk’ün Söylev ..., Cilt:I, 1989, s. 400-401.

⁴⁴⁶ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve ...*, s. 108.

⁴⁴⁷ Mitat Çelikpala, “Sovyetler Birliği...”, s. 210.

taleplerde bulunması ve Türkiye'nin buna karşı çıkması ile Türkiye'nin İngiltere'yle işbirliği yaparak ilişkilerini geliştirmeye başlaması Sovyetler'in hoşuna gitmemiştir.

Sovyet yönetimi Boğazlar Sözleşmesi'nde yapılacak bir rejim değişikliğinde kendilerinin de en az Türkiye kadar söz sahibi olabilmesini ve Boğazların silahlandırılmasında Sovyet istek ve planlarının dikkate alınmasını sağlamak peşindeydi. Diğer bir deyişle Sovyetler Boğazları Türkiye ile yapacakları Karadeniz Paktı isimli özel bir ittifakla Sovyet Silah ve askerleriyle savunmayı istemekteydi. Ancak Sovyetler, görüşmelerde sürekli değişen tutum ve istekler sergilemeleri nedeniyle Türkiye'nin güvenini kaybetmiştir. Bu durum, uluslararası alanda meydana gelen değişimlerle birlikte Türkiye'yi Batı Dünyası'na yaklaştırırken Sovyetlerden uzaklaştırmıştır. Türkiye'nin bu yeni ve kendi çıkarlarına uygun tavrı Türkiye'yi kendi kontrolü altında tutmak isteyen Sovyetler Birliğini rahatsız etmiş ve ikili ilişkilerde uzaklaşma başlamıştır.⁴⁴⁸

1935-1938 yılları arasında Avrupa'daki bloklaşma hareketi şiddetlenmiştir. I. Dünya Savaşı'nın getirdiği düzeni korumak isteyen devletler ile statükoyu değiştirmek isteyen ülkeler arasında ilişkiler gittikçe tırmanmaya başlamıştır. SSCB ise, savaş sonrası düzenlemesinden hoşnut olmamakla birlikte, Nazi Almanyası'na karşı batı demokrasileriyle diyalog içinde görünmüş ve aynı zamanda bu ülkeyle gizlice ilişki kurmaya çalışmıştır. Avrupa'daki bu bloklaşma girişimleri içinde Türkiye, kendi sınırlarından hoşnut bir devlet olarak Batı demokrasilerine yakınlaşmaya yönelmekle birlikte, Almanya'nın sıkıntılarına da belirli ölçülerde hak veriyordu. Türkiye, Batıyla yakınlığını artırırken, Almanya tarafıyla diyalogunu sürdürüyor, SSCB'yle ilişkilerini belirli bir seviyenin altına düşürmemeye çalışıyordu.⁴⁴⁹

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin 1936'da imzalanmasından sonra Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmeye başlaması, Sovyetler Birliği ile olumlu ilişkilerin doruk noktasından inişe geçmesine neden oldu. Bu tarihten sonra Türkiye dış politikasında hem Sovyetler Birliği, hem de Batılı ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmeye çaba sarf etti. Atatürk'ün temel stratejisi Sovyetler Birliğini gücendirmeden Türk-İngiliz ilişkilerini geliştirmektir. Bunun doğal bir sonucu olarak İngiltere ile ilişkiler gelişirken Sovyetler Birliği ile olan ilişkiler zayıflamaya başladı. 1939 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik

⁴⁴⁸ Ibid, s. 211.

⁴⁴⁹ Hasret Çomak, "Atatürk Dönemi ...", s. 114.

politikalarında hızlı bir değişim yaşandı. Boğazların ortak savunulması ve Doğu Anadolu'dan toprak talepleri iki devleti zaman zaman karşı karşıya getirdi.⁴⁵⁰

Sovyetler Birliği, 1921 yılından itibaren, Türkiye'nin dostluğunu kazanmaya çalışarak bu devletle oluşturulacak ittifakta daha güçlü olan tarafı temsil etmek istemiştir. Sovyetler Birliği'nin bu konumu, özellikle Boğazlar bölgesinde kendisini hissettirmiştir. Türkler güçleri eşit olmayan iki devlet arasındaki ilişkilerde, Sovyetler Birliği'nin "koruyucu" güç rolünü üstlenmesine karşılık; Türkiye'nin de, gerçek bağımsızlığının bir kısmını yitirme durumunda kalmasını istemiyordu. Bu nedenle Türkiye, Batılı devletlerle arasındaki belli başlı uyuşmazlıkları çözüme kavuşturduktan sonra, giderek Batılı ittifakların yörüngesine girme doğrultusunda hareket etmiştir.⁴⁵¹ Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki iyi komşuluk ilişkileri iki Dünya Savaşı arasındaki dönemde, bir yandan, uluslararası durumun etkisiyle, öte yandan da, Türkiye'nin, Sovyetler'i ürkütmemek için gösterdiği sürekli özen nedeniyle hiç bozulmamıştır.

1.9. Türk-Alman İlişkileri

I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Almanya ile Türkiye arasında dış politikada bazı benzerlikler, yakınlıklar ve paralellikler saptamak mümkündür. Her şeyden önce her iki devlet de kendilerine zorla kabul ettirilen barış antlaşmalarını temelde haksız bulmakta ve reddetmekteydi. Her iki ülkenin düşmanları da ortaktı: Almanya'nın can alıcı düşmanı Fransa, Türkiye'nin ki ise İngiltere'ydı Her iki devlet de bu iki muzaffer müttefik tarafından uluslararası politikada tecrit edilmiştir. Coğrafi bakımdan görelî uzaklık, her iki devletin de uluslararası politikada süregelen tecridi ve nihayet içinde bulunulan iç ve dış politika sorunlarının önemi ve farklılığı, Almanya ile Türkiye arasında derhal yakın ilişkiler kurulmasını olumsuz etkilemiştir.⁴⁵²

Lozan Barış Antlaşması'yla Türkiye ile Almanya arasında diplomatik ilişkiler kurulmasını engelleyen hükümler kalktığından, 3 Mart 1924 tarihinde Türkiye ve Almanya (Weimar Cumhuriyeti döneminde (1923-1933)) arasında Ankara'da bir Dostluk antlaşması imzalanmış ve resmi olarak diplomatik ilişkiler yeniden tesis edilmiştir. Bu antlaşma, Türkiye'nin, Kurtuluş Savaşı sonrası ekonomik kalkınmasını sağlamak için, Alman sanayi

⁴⁵⁰ Atilla Sandıklı, *Atatürk'ün Dış...*, s .64.

⁴⁵¹ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 133-134.

⁴⁵² Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 5.

ve teknolojisinden yararlanmasına bir vasıta olmuştur. Almanya da, imzalanan bu antlaşma ile Türkiye'ye yakınlaşırken, Türkiye'nin bakir ve zengin doğal kaynakları ile yeni pazar imkânlarından yararlanmayı gaye edinmiştir. 1924 tarihli Dostluk Antlaşması'ndan sonra iki ülke arasındaki ekonomik ve diplomatik ilişkiler süratle gelişmiştir.

Her iki ülke, mevcut ekonomik sıkıntılarını aşmak için 12 Ocak 1927 tarihinde Ankara'da bir Ticaret Antlaşması imzalamış ve ticari ilişkiler gelişmiştir. 1928 yılına gelindiğinde Almanya %14'lük pay ile Türkiye'nin ithalatında en önemli ülke olmuş, siyasi açıdan zayıflığını ekonomik ve kültürel açıdan kapatmaya çalışmıştır. İki ülke arasında imzalanan ticaret antlaşması ile gelişen ticari ilişkiler, 1929 yılında Türkiye'den Almanya'ya 75,6 milyon Marklık ihracata, Almanya'dan Türkiye'ye ise 72,5 milyon Marklık ithalata ulaşmış ve 27 Mayıs 1930'da Ankara'da yeni bir Türk-Alman Ticaret Antlaşması imzalanmıştır. Ayrıca iki ülke arasında: 12 Ocak 1927 Karşılıklı İkamet, 16 Mayıs 1929 Hakem ve Uzlaşma, 28 Mayıs 1929 Karşılıklı Konsolosluk, 3 Eylül 1930 Suçluların İadesi ve 10 Ağustos 1933 Ticaret Antlaşmaları da imzalanmıştır.⁴⁵³

Türkiye'nin ekonomik kalkınma hareketine girişmesi, Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesiyle aynı zamana rastlar. Almanya'da Hitler'in 1933'te iktidara gelmesinden sonra, Almanya, Türkiye'nin ekonomik kalkınma hareketine katkıda bulunmuş ve bu dönemde dış finansman kaynaklarına büyük gereksinime duyan Türkiye de, Almanya ile sıkı bir ekonomik işbirliğine girmekte bir sakınca görmemişti. Almanya'nın Türkiye'ye verdiği önem, yalnızca Boğazların Türkiye'nin elinde bulmasından ileri gelmiyordu. Almanya, Türkiye'yi Ortadoğu'ya atlamak için bir basamak olarak kullanmak istiyordu. Ancak, 1936 yılından itibaren, Almanya, Türkiye üzerindeki ekonomik nüfuzunu kullanarak, Türk İngiliz ve Türk Sovyet ilişkilerini bozmaya ve Türkiye'yi revizyonist gruba çekmeye çalışmıştı.⁴⁵⁴

Almanya'nın İtalya'yı da yanına alarak mevcut statükoyu değiştirmeye yönelik özlem ve gayretleri özellikle İngiltere tarafından bir tehlike olarak görülmekteydi. Bu nedenle, İngiltere, Türkiye'nin revizyonist bir tutum sergileyen devletler tarafında yer almaması için başlangıçta Türkiye'nin katılmasına karşı çıktığı Milletler Cemiyeti'ne üye olmasını istemiştir. Ancak bir davet olduğu takdirde Milletler Cemiyetine üye

⁴⁵³ Nail Alkan, "Almanya ile İlişkiler", (der. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008, s. 195-196.

⁴⁵⁴ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 138.

olunabileceğini söyleyen Atatürk, mevcut dengeleri çok iyi tahlil ederek tam bağımsız ve eşit haklara sahip bir devlet olarak Milletler Cemiyeti'nin üyesi olmuştur.

Alman dış politikası incelendiğinde Nazi Lebensraum (Yaşam Alanı) teorisi doğrultusunda Almanya, Türkiye ile yakın ilişkilere girerek hem savaş sanayi için gerekli olan krom ve bakır temin etmek hem de İngiltere ve Fransa'nın Yakındoğu'daki durumunu Hindistan ile olan bağlarını tehlikeye sokmak istiyordu. Almanya 1933 yılından sonra Türkiye'yi daha yoğun bir şekilde etki alanına alabilmek ve kendi yanına çekebilmek için; Türk-Alman dostluğunun tarihsel önemini vurgulayan, Türkiye'yi sık sık ziyaret eden Alman askeri heyetlerinin olduğu ve bizzat Hitler tarafından Türk heyetlerinin Almanya'ya davet edilmesini içeren bir propaganda çalışması başlatmıştı. 1935 sonrası da Alman basınında Türk-Alman dostluğunu vurgulayan yazılar yayınlanmaya başlanmıştır.⁴⁵⁵

Bu dönemde Türkiye, her ne pahasına olursa olsun sağlanan barış ortamının korunması niyetiyle komşusu olsun olmasın tüm devletlerle diplomatik ilişkilerini özenle ve çatışmaya yol açmadan sürdürmekteydi. Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkiler Hitlerin Alman devlet başkanı olduğu döneme kadar olumlu bir seyir izlemiştir. Alman dış politikasında radikal bir değişim meydana getiren Hitler'in ilk isteği, Almanya'nın coğrafi sınırlarının yeniden düzenlenmesi olmuştur. Bu maksatla Hitler Almanya'sı, Güneydoğu Avrupa ülkeleriyle Balkan devletleri üzerinde öncelikle ekonomik ve daha sonra da ekonomik temel üzerinde siyasal egemenlik kurma mücadelesine kalkışmıştır.⁴⁵⁶

Tuna ve Balkan devletleri üzerinde öncelikle iktisadi, daha sonra bu iktisadi temel üzerine siyasal egemenlik kurma mücadelesi Hitler'in Nasyonal Sosyalist dış politikanın bir parçasını oluşturmuştur. 1936 yılından sonra Balkanlar'da ve de Türkiye üzerinde iktisadi hegemonya kurma çabası bu nedenledir. Ekonomik nüfuzun kolayca siyasi nüfuz haline dönüşeceğini hesaplayan Almanya, askeri hedeflerini bu plana göre oluşturmuştur. Ancak, Türkiye'nin bir Balkan ve Aynı zamanda bir Doğu Akdeniz devleti olması, Almanya ile ilişkilerin bir noktada çelişmesine neden olmuştur. Öte yandan, Doğu Akdeniz'de güç dengesini kendi lehine çevirmeye çalışan bir diğer devlette Mussolini İtalya'sıdır. Türkiye'nin çekindiği İtalya ile Hitler Almanya'sının yakın ilişki kurması özellikle 1936'dan sonra Türk İngiliz ilişkilerinde önemli bir yakınlaşma süreci

⁴⁵⁵ Nail Alkan, "Almanya ile ...", s. 196-197.

⁴⁵⁶ E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Millî ...*, s. 349-350.

başlatmıştır.⁴⁵⁷ Almanya, Türkiye'nin Balkan devletlerinin siyasi ve askeri işbirliği yönündeki yakınlaşmasını sağlayacak olan Balkan Paktı'nın kurulması yönündeki girişimlerini kendi hedeflerine engel olarak gördüğü için katkı vermemiştir.

Lozan Boğazlar Sözleşmesine taraf olmadığı için Montrö Konferansı'na çağrılmayan Almanya, Boğazların kendisi tarafından onaylanmayan yeni bir rejime bağlanacağı endişesini duyduğundan görüşmelere gözlemci göndermiştir. Almanya Konferans sonucu ortaya çıkan Boğazlar sözleşmesinden memnun olmadığını ve kararları olumlu bulmadığını ifade etmiştir. Türkiye verdiği cevapta; Almanya'nın bir önceki Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin imzacı taraflarından birisi olmadığı için bu konuda alınan kararlara müdahale edemeyeceğini beyan etmiş olması iki ülke arasındaki mevcut ekonomik ilişkileri olumsuz etkilememiştir.

Boğazlar rejiminin Montrö'de değiştirilmesi ve özellikle Türkiye'ye Boğazlar bölgesini tekrar tahkim hakkı tanınması üzerine, Türkiye'nin Güney-Doğu Avrupa'daki önemi artmış ve bu yüzden Sovyetler Birliği, İngiltere ve Almanya Türkiye'nin dostluğunu kazanmak için gayret sarf etmişlerdir. Almanya Türkiye'ye Montrö hükümlerinin kendisine de teşmilini sağlamak için ikili bir anlaşma yapmayı teklif etmiştir. Türkiye diğer Âkidlerin tasvibi olmadan böyle bir antlaşmayı yapamayacağını, fakat tek taraflı bir demeç ile Montrö hükümlerini Almanya'ya da teşmil edebileceğini bildirmişti.⁴⁵⁸

Alman Hükûmeti, Hatay sorununda, Fransa'nın Hatay'ı Türkiye'ye bırakmak istemediğini bildiğinden Türk-Fransız ve Türk İngiliz görüşmelerinin sonuçsuz kalmasında rol oynayacağı düşüncesiyle, Hatay'ın Türkiye'ye bırakılmasını desteklemiştir. Türkiye'nin doğal gelişiminin, yayılmasının yönünün güneye doğru olduğunu savunan Almanya bu durumun Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile kurmayı düşündüğü iyi ilişkileri bozacağını değerlendiriyordu. Ancak Almanya, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra, Arap devletlerine karşı Türkiye'nin yayılmasını kınamış ve Arap milliyetçiliğine açık destek vermiştir.⁴⁵⁹

Hitler Almanya'sının dış politikasının, Türk Dış Politikası üzerinde dolaylı bazı etkileri olmuştur. Türkiye, 1936 sonlarında Berlin-Roma Mihveri'nin kurulmasını kaygıyla karşılamış; İtalya 1939 Nisan'ında Arnavutluk'u işgal edince, bu kaygı daha da artmış ve

⁴⁵⁷ Hasan Berke Dilan, *Türkiye'nin Dış ...*, s. 114-115.

⁴⁵⁸ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve ...*, s. 115.

⁴⁵⁹ E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Milli ...*, s. 353.

bu da, Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa'ya bağlanmasına neden olmuştu. Alman dış politikasının Türk Dış Politikası üzerine yaptığı ikinci etki, Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasındaki anlaşmaya giden yolda önemli bir engeli ortadan kaldırmasıydı. Bu engel Sovyetler Birliği idi. O zamana değin Türkiye ile Batılılar arasındaki ilişkilerin gelişmesini hoşnutsuzlukla karşılayan Sovyetler Birliği, Hitler'in tutumundan kaygı duyarak, 1935 Mayıs'ında Fransa ile bir antlaşma imzalayınca; Türkiye de, Batılılarla görüşme masasına oturma yollarını aramaya başlamıştı.⁴⁶⁰

1937 yılında, Türk-Alman ilişkileri soğumaya başladı. Bu yıl boyunca Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın çeşitli Avrupa başkentlerini ziyaretleri, Balkan ülkelerini bir arada tutma çabaları ve Sadabat Paktı'nın akdi, Türkiye'nin, giderek belirginleşen Nazi Almanya'sı tehdidine karşı duyduğu kaygının göstergeleri olmuştur. Ancak Almanya Türkiye üzerinde iktisadi baskısını artırarak devam ettirmek istiyordu. 1938 yılında Alman Ekonomi Bakanı Funk, İstanbul'u ziyaret etmiş ve Türkiye'ye 150 milyon Reichmark tutarında bir ticari kredinin verilmesinin temelini oluşturmuştu. 25 Temmuz 1938'de, Berlin'de iki ülke arasında bir "Ticari Anlaşma" imzalandı. Bu anlaşma, Türkiye ile Almanya arasındaki ticari ilişkileri artıracak hükümleri içeriyordu.⁴⁶¹

7 Temmuz 1938'de Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu Berlin'de Joachim von Ribbentrop ile yaptığı görüşmelerde Alman Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin Montrö ve Sancak meselelerindeki davranışı ile revizyonist bir devlet olduğunu, bu yüzden revizyonist devletlerin grubuna katılması gerektiğini söylemiştir. Numan Menemencioğlu verdiği cevapta, Türkiye'nin Osmanlı devrindeki emperyalist politikaya dönmek niyetinde olmadığını belirtmiştir. Bundan başka, Ribbentrop Türkiye ile Almanya arasında bir tarafsızlık antlaşmasının yapılmasını teklif etmişti. Türk temsilcisi Türkiye'nin sadece komşusu bulunan Sovyetler Birliği, Fransa ve İtalya ile bu çeşit antlaşmalar yaptığını ve İngiltere ile dahil böyle bir antlaşması bulunmadığını söyleyerek bu teklifi reddetmiştir.⁴⁶²

1923-1938 yılları arasındaki Türk-Alman ilişkileri değerlendirildiğinde özellikle Ticari ilişkiler ilk aşamada göze çarpmaktadır. İki ülke arasında ticaret hacmi günden güne artış göstermiştir. Türkiye'de var olan zengin hammadde kaynakları, Almanya'da ise var

⁴⁶⁰ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış ...*, s. 139.

⁴⁶¹ Ibid

⁴⁶² Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve ...*, s. 116.

olan teknoloji iki ülke arasında zoraki bir bağımlılık yaratmıştır.1933 sonrası dönemde ise Hitler Almanya'sı özellikle Türkiye'yi yanına çekebilmek için değişik propaganda araçlarıyla etkilemeye çalışmaktadır. Her şeye rağmen iki ülke arasındaki dostluk ilişkileri 1933-1938 dönemi içinde de devam etmiştir.⁴⁶³

1938 yılında Avrupa'da silâhlı çatışmanın son hazırlıkları yapılırken Türkiye Almanya'nın davranışlarından endişe etmeye başlamıştı. Almanya ile ticaret yapmak Türkiye için faydalı oluyordu. Türkiye, Boğazlara hâkim bir devlet olarak bu su geçitleri üzerinde hayatî menfaat gören Almanya ve İngiltere'nin çıkarları arasında bir denge politikası izlemeye çalışıyordu. Yeni Türkiye, Osmanlı İmparatorluğunun 1914'te yaptığı hatayı tekrarlamak niyetinde değildi. Almanya 1939 yılında Türkiye'nin dış politikasını değiştirmek için giriştiği teşebbüslerde başarılı sonuç alamamıştır.⁴⁶⁴

Genel olarak bakıldığında, hem Weimar Cumhuriyeti dönemi (1923-1933) hem de Nazi döneminde (1933-1939) Türk-Alman ilişkilerinin en önemli alanı ekonomik ilişkilerde olmuştur. Kültürel ve askeri ilişkilerde, her iki dönemde bir yakınlık olmuştur. Siyasal ilişkilerde ise, iki dönem birbirinden farklıdır. Weimar Cumhuriyeti döneminde siyasal ilişkiler, genel olarak sorundan uzakken; Nazi dönemindeki siyasal ilişkiler daha hassa bir durum göstermiştir.⁴⁶⁵ Genel olarak, bakıldığında, her ne kadar sorundan uzak olmasa da, 1938 yılına dek bu alanda iki ülke arasında özel olarak vurgulanmaya değer şiddetli çatışmalar ve anlaşmazlıklar görülmemiştir. Mevcut anlaşmazlıkların neden olan yeni sorunlar 1938 yılından sonra ortaya çıkmıştır ve en düşük seviyeye inmiştir.

2. Uluslararası Güvenlik ve Silahsızlanma

Kurtuluş Savaşı sonunda büyük güçlüklerle elde edilen bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün, uluslararası camiada korunması ve sürdürülmesi, Türkiye'nin dış politikadaki temel hedefiydi. Bunu gerçekleştirmek için güvenliğini ön planda tutan Türkiye, ortak güvenlik paktları oluşturmak ya da mevcut olanlarına katılmak yönünde de gayret göstermiştir.

⁴⁶³ Nail Alkan, "Almanya ile ...", s. 198.

⁴⁶⁴ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, "Atatürk ve ...", s. 117.

⁴⁶⁵ Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri ...*, s. 249.

Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından sonra, öncelikle yurdun ekonomik olarak kalkınması ve devrimlerin kökleşmesi amacıyla komşularıyla ve diğer devletlerle barışçı bir dış politika takip etmiştir.

Uluslararası sorunları çözmeye barışçı yolların taraftarı olan Atatürk, güçlü olmayı da bunun gereği olarak görür. Bu konudaki görüşlerini de 1929 yılında TBMM'de yaptığı konuşmasında:

“Dışişlerinde dürüst ve açık olan siyasetimiz özellikle barış düşüncesine dayalıdır. Uluslararası herhangi bir sorunumuzu barış yollarıyla çözmeyi aramak bizim menfaat ve düşüncemize uyan bir yoldur. Bu yol dışında bir istek karşısında kalmamak içindir ki, güvenlik ilkesine ve onun vasıtalarına çok önem veriyoruz”⁴⁶⁶

şeklinde dile getirmiştir.

Türkiye, bu alanda önce “savaşın ulusal siyasetin aracı olarak kullanılmasından vazgeçilmesine” ilişkin 28 Ağustos 1928 günü Paris'te imzalanan “Briand-Kellogg Paketi”na katılmıştır. Bu paktın Doğu Avrupa'da hemen yürürlüğe konulmasıyla ilgili 9 Şubat 1929 “Litvinof Protokolü”nü, ayrıca “saldırının tanımı” konusunda, 5 Doğu Avrupa devleti, İran ve Afganistan ile birlikte, 3 Temmuz 1933'te Londra Sözleşmesi'ni imza ettiği gibi, “savaşın önlenmesi” konusunda Rio de Janeiro'da 10 Ekim 1933'te imzalanan antlaşmaya da 21 Haziran 1935'te katılmıştır. Türkiye 1919'da kurulan Milletler Cemiyeti Paketi'na 18 Temmuz 1932'de katılmıştır. Bu gecikmede başlıca etkenler, Milletler Cemiyeti'ne egemen olan İngiltere ve Fransa ile ilişkilerin düzelmesinin zaman alması, Musul sorununda Milletler Cemiyeti'nin İngiltere etkisinde kalması ve Milletler Cemiyeti Konseyi'nin gerektiğinde yaptırım kararı alma yetkisinin uyandırdığı kaygı ve özellikle, sürekli danışma içinde olduğu SSCB ile bu konuda ortak tutum içinde kalmak isteği olmuştur.⁴⁶⁷

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne katıldıktan sonra Teşkilat içinde barış ve ortak güvenlik için aktif rol oynamıştır. Türkiye, 1920'de yürürlüğe giren Uluslararası Daimi Adalet Divanı Yasası'na da, kimi çekincelerle 1935 Haziran'ında katılmıştır. 1936'da başlayan İspanya İç Savaşı sırasında, Akdeniz'de İtalyan denizaltılarının su altı harekâtı ile güvenliği bozması üzerine, Türkiye, bu korsanlık eylemlerine karşı önlem alınması için

⁴⁶⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: I, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Maarif Basımevi, İstanbul 1945, s. 340.

⁴⁶⁷ Hasret Çomak, “Atatürk Dönemi ...”, s. 117-118.

İngiltere ve Fransa'nın girişimi ile toplanan Nyon ve Cenevre Konferanslarına katılmış, 14 Eylül 1937 Nyon ve onu bütünlemek üzere, 17 Eylül 1937 Cenevre Antlaşmalarını imzalamıştır.⁴⁶⁸

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarından başlayarak Misak-ı Milli sınırları içinde gelişip çağdaşlaşmayı amaçlayarak başka topraklara göz dikmemeyi ilke edinmesi ve Atatürk'ün barışçıl siyaseti onun ölümüne kadar geçen 15 yıl içinde bütün sınır komşularıyla dostluk ilişkileri kurulması ve bölgesel antlaşmalar yapılmasıyla yurdun bir barış çemberi içerisine alınmasında büyük rol oynamıştı. Türkiye, Balkanlar'da Barış ve Dostluk girişimlerini sürdürürken barışçı amaçlarla kurulan Briand-Kellog Paktı'na katılmakta gecikmedi. ABD Dışişleri Bakanı Frank Kellog ile Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand tarafından hazırlanan antlaşma, 8 Ağustos 1928'de söz konusu iki devletle birlikte İngiltere, Almanya, İtalya, Belçika, Çekoslovakya, Polonya ve Japonya tarafından imzalanmıştı. 1929 yazında yürürlüğe giren pakt, "savaşın ulusal siyasetin aracı olarak kullanılmasından vazgeçilmesi amacıyla" hazırlanmış olup buna ilişkin hükümler içermekteydi. Atatürk, kendi barışçı siyasetine paralel olan bu uluslararası antlaşmaya girmekte geç kalınmamasını istemişti. Bunun üzerine hükümet antlaşma henüz yürürlüğe girmeden -31 Ekim 1928'de- bu pakta katılacağını açıklamış, TBMM de hükümetin bu kararını onaylamıştı.⁴⁶⁹

Kellog Paktı ile, savunmaya dayanmayan savaş kanun dışı sayılmış ve devletlerarası ilişkilerde barışçı yollara başvurulması esas alınmıştır. Bu suretle de Dünya'da bir barış havası sağlanmak istenmiştir. Sovyetler, o günlerin gergin ortamında, bu konuda daha ileri giderek, Pakt'ın Doğu Avrupa ülkeleri arasında da bir an önce yürürlüğe girmesini sağlamak amacıyla, 9 Şubat 1929'da Moskova'da, Polonya, Romanya, Letonya, ve Estonya ile Litvinof Protokolü'nü imzaladı. Bu protokole 1 Nisan 1929'da Türkiye de katıldı. Bu da Türkiye ile Sovyetler arasındaki yakınlaşmanın yeni bir örneği sayıldı.⁴⁷⁰

Nyon Konferansı, 1937 yılında, İspanyol İç Savaşı sırasında Akdeniz'deki denizaltı korsanlığını önlemek amacıyla toplanmıştı. Akdeniz'deki korsanlık olaylarından bazılarının Türk karasularına yakın bölgelerde cereyan etmesi nedeniyle, Türkiye, bu Konferans'a özel bir önem vermişti. İtalyan denizaltıları kendilerine İspanyol süsü vererek,

⁴⁶⁸ Ibid, s.118.

⁴⁶⁹ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal ...*, s. 605-606.

⁴⁷⁰ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 529, 567.

Akdeniz’de ticaret gemilerini batırmaktaydı. Milletler Cemiyeti'nin verdiği bir kararda, Akdeniz’de İtalya’nın gemilerine karşı, Akdeniz devletlerinin ortak bir önlem alması söz konusuydu. Türkiye de, bu devletlerin arasına katılıp görev üstlenecekti. Nyon görüşmelerinde ele alınan antlaşmanın bir maddesine göre, bu antlaşmayı imzalayan devletlerin donanmaları, antlaşmaya katılmamış olan bir devletin limanlarından ikmal yapabilecekti.⁴⁷¹

⁴⁷¹Hüner Tuncer, *Atatürkü Dış...*, s. 170.

SONUÇ

Günümüzde; kapsamındaki maksat, usul, eylem ve aktör unsurlarının netleştirilememiş olmasından dolayı dış politika tanımında henüz tam bir fikir birliği sağlanamamıştır. Bunun en büyük sebebi, uluslararası sistemde ortaya çıkan ve ona dâhil edilen yeni aktörlerin dış politika analizi yaklaşımında bir değişime neden olmasıdır. Lider ve liderlik olgusu bunlardan en önemli olanıdır. Dış politika iç politikanın dışa yansımış şekli olduğundan ülkelerin “Dış Politika” ve “İç politika” alanlarının saptanması çok zor hale gelmiştir. Çünkü dış politika kararları iç politikayı şekillendirip etkilediği gibi bunun tersi olarak iç politika kararları da dış politikayı ve uygulamalarını etkilemektedir.

Daha önce hükümdarların etkilediği aristokratların elinde olan dış politika kavramının ciddi şekilde ele alınmasına Ulus-devletlerin ve demokrasilerin çoğalmaya başladığı I. Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde başlanmıştır. Sağlıklı bir dış politika değerlendirilmesine ulaşabilmek için ülkelerin dış politika analizleri çok büyük bir öneme sahiptir. Dış politika analizlerinde iç dinamiklerden biri olarak öne çıkan liderin, dış politika algılaması ve kişisel özellikleri önemli bir yer tutar. Bunun nedeni her devletin dış politikasının temelinde ülkenin kendi menfaatlerinin ve güvenliğinin korunması yatmasıdır. Lider dış politika oluşturma sürecinde hem kendisine tanınan yetki hem de kişisel özellikleriyle alınan karar ve uygulamalarda etkili olur. Bu nedenle devletler kendisine hasım olan devletlerin liderlerini doğru olarak değerlendirmek için biyografik istihbarat oluşturma çalışmalarına önem verirler.

Siyaset biliminde “liderlik” kısaca toplumları sevk ve idare sanatı olarak tanımlanır. Bugüne kadar lider tanımlamasında liderin farklı özellikleri dikkate alınarak çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Yapılan sınıflandırmalarda da birbirinden farklı yüzlerce lider ve liderlik tipi ortaya çıktığından, liderlik konusunda tam olarak bilimsel bir analize ulaşılamamıştır. Yapılan analizler de liderin otorite yaklaşımı daha çok dikkate alınmaktadır. Alman sosyoloğu Max Weber akılcı-hukukî otorite, geleneksel otorite ve karizmatik otorite olarak otorite tiplerini üçe ayırmıştır. Somut tarihsel durumlarda genellikle her üç tipe ait unsurlar bir karışım halinde bulunur. Birey merkezli dış politika

uygulamasında olayların algılanması ve kararın verilmesi sürecinde bireyin kişisel özellikleri dış politikaya yönelik alınacak karar ve uygulamada çok önemli bir yer tutar.

Liderler uluslararası ilişkilerin ve politikaların akışını şekillendirirler. Liderin sahip olduğu gücü belirleyen yetki ile karar alma oluşumuna katılması liderin dış politikanın niteliğinin şekillenmesi konusunda belirleyicidir. Lider gücünü (yetki) kullanırken karar verme şekli ve yaklaşımı ile sahip olduğu bilgiyi etrafındaki insanlarla paylaşması ve onları nasıl yönettiği konusu dış politika analizinde dikkate alınan esaslardır.

Bir ulusu tanımak, anlamak için onun lider/lerinin kişisel özelliklerini araştırmak en geçerli yöntemlerden biridir. Dış politikaya yönelik aldıkları siyasi kararlar ile tarihe yön vermiş birçok lider vardır. Çağımızda demokrasi ile yönetilen ülkelerde, liderler büyük yetkilere sahip olarak çok etkili bir konumda olsalarda bir karar organının içinde hareket ederler. Bu organ içinde yer alan gruplar temsil ettiği politik görüş ve inaçlar doğrultusunda liderin karar ve olayları algılamasını etkiliyebilirler. Liderler bu grupların etkileriyle de dış politikada karar alabilirler. İşte bu nedenle, dış politika analizleri yapılırken dış politikadaki lider aktör olgusu gibi tek bir analize bağlı değerlendirmelerden kaçınmak gerekir. Bu nedenle lideri etkileyen diğer unsurlar ve bunların karşılıklı etkileşimleri dikkatle incelemeye alınmak zorundadır.

Liderlik ve askerlik Türklerde en çok önem verilmiş kavramlardır. Türklerde lider yerine kullanılan şef/önder daha çok askerler ve komutanlar için kullanılmıştır. Eski Türkler'de, egemenliğin kaynağının Tanrısal ve kutsal olduğu ve bunu belirli bir ailenin kullanacağı yargısı vardı. Bu nedenle, hükümdarın kendisinde insanüstü vasıfların olduğuna inanılırdı. Her türlü savaşta en önde bulunarak verdiği emirleri ilk kendisi uyguladığından hükümdarın yürekli (savaşçı) ve bilgili olması bu vasıfların en önemli olanlarıydı.

Milattan Sonra IV. Yüzyılda yaşamış Türk hükümdarı Atilla'nın güçlü lider imajı geçmişten günümüze kadar tarihe mal olmuş Türk hükümdarlarında/yöneticilerinde var olduğu düşüncesi, Türk insanının lider algısında önemli bir yer işgal edegelmiştir.

Türklerin İslâm Dinini kabulüyle birlikte; Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılarda da hükümdarların tahta geçmelerinin Allah'ın izni ile olduğu inancı zihinlerdeki yerini muhafaza etmiştir. 1517 yılında Halifeliğin Osmanlılara geçmesinden sonra padişahlar, Müslümanların Halifesi ve dinî lideri olmuştur. Özellikle yükselme

devrinin sonuna kadar padişahlar devletin sınırlarını sürekli büyüterek dünya siyasi coğrafyasına hükmettiklerinden halk, padişahta kutsallık ve kahramanlık olgusunu daima bir arada kabul etmiş ve inanmıştır.

Saltanatın kaldırılmasına kadar, hâkimiyetin bir hanedana ait olması düşüncesi nedeniyle halk Osmanlı sülalesine mensup sultanları doğal siyasi lider olarak kabul ettiğinden liderini seçerken kendi hür iradelerine göre bir tutum sergileyememiştir. Cumhuriyet yönetimi ile Türkiye’de, Tanrısal Haklar Kuramı’na dayanan geleneksel dinsel bir yönetim anlayışından, Doğal Haklar Kuramına dayanan evrensel bir yönetim anlayışına geçilmiştir. Bunu gerçekleşmesinde yine güçlü bir liderin, Gazi Mustafa Kemal’in en büyük etkisi ve çabası görülür.

Cumhuriyetin başından beri, liderin üzerinde simgeleşen iktidar algısı kitleleri yönlendirmiştir. 1946 yılından itibaren çok partili hayata geçilmesine rağmen yeni dönemde partilerin ekonomik açıdan vadettikleri refahı sağlayamamaları ve birbirinden farklı çözüm önerileri üretememeleri nedeniyle, vatandaşların (seçmenlerin) siyasal partilere karşı duydukları güven giderek azalmıştır. Bunun sonucunda da, lider imajının partinin önüne geçen, lider odaklı bir siyasal hayat Türkiye’de etkin olmaya başlamıştır. Karizmatik liderlik nitelikleri de bu bağlamda günümüzde çok daha fazla önem kazanmıştır. Türk Milleti asker-toplum bir millettir. Türklerde liderin pozisyonu, tarihsel, toplumsal ve hukuksal nedenlerle öteden beri güçlü ve belirleyici olmuştur. Türk geleneğinde hep bir lider kültü var olagelmıştır. Bu anlayış, güçlü lider güçlü dış politika bağlantısını da beraberinde getirmektedir.

Atatürk, liderlerin kararlı ve özveri sahibi olması gerektiğine inamış bir liderdir O’na göre dış politika, bir milletin iç kuruluşu ile sıkı bir şekilde ilişkilidir. İç kuruluşu dayanmayan dış politika daima başarısız olur. Bir milletin iç kuruluşu ne kadar kuvvetli ve sağlam olursa, dış politikası da o oranda güçlü ve dayanıklı olur. Dış siyaset, iç kuruluşun tahammül edeceği genişlikte olursa başarı sağlanır.

Atatürk’ün dış politikası gerçekçi uygulamalar sergilemiştir. 1932-1938 döneminde gerçekçiliğin gereği olarak maceracı olmayan dinamik, atak ve cesur bir politika takip edilmiştir. Dış politikadaki belirlenen hedefleri gerçekleştirme çabasında Türkiye’nin ulusal gücü merkeze oturtulmuş bir anlamda milli güçle sınırlandırılmıştır. Bu sınırlamada Türk milletine güvenilmiş ve ondan güç alınmıştır. Mevcut gelişmeler çok yakın takip

edilirken hem ülkenin jeopolitik öneminden hem de tarihsel gerçeklerden ve olaylardan dersler çıkarılmıştır.

Türkiye, Dünya'nın kritik ve hassas bir bölgesinde bulunması nedeniyle çıkabilecek bir çatışmadan doğrudan etkilenebilecek bir konumdadır. Bu nedenle Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın başından itibaren Dünya barışının oluşumuna katkıda bulunacak pragmatist ve gerçekçi bir dış politikanın uygulayıcısı ve takipçisi olmuştur. Atatürk'ün gerçekçi olmasının en tabii sonucu, dış politika uygulamalarında da aklı ve bilimi esas almasında kendisini göstermektedir.

Atatürk'ün “Yurtta sulh, cihanda sulh” özdeyişiyle ortaya koyduğu dış politikada barış ilkesi uluslararası hukuka saygı ile iç içe geçerek uygulanmıştır. Atatürk'ün dış politikada temel ilkesi olan “barış”, pasif bir yaklaşımı ifade etmez. Devletler topluluğunun şerefli, haysiyetli bir üyesi olarak Türk milletinin istiklaline riayet ettirmek için caydırıcılığa sahip olma ve gerektiğinde bu caydırıcı gücü kullanmayı da içeren aktif bir hareket tarzı saklı tutulur. Bu nedenle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin güçlendirilmesi ve her an göreve hazır olarak bulundurulması bunun gereğidir.

Atatürk'ün dış politikasının, temel hedefleri, ülkemizin dış poltkadaki ana doğrultusunu çizmektedir. Bunların başlıcaları “bağımsızlığın korunması”, “batılılaşma”, “yurtta sulh, cihanda sulh” ve “hukuka bağlılık” ilkeleridir. O'nun tam bağımsızlık anlayış, millî menfaatlerin gerektirdiği antlaşmaların yapılmasına engel teşkil etmez. Bağımsız bir devletin menfaatlerinin gerektirdiği yeni oluşumlara katılması yasak değildir. Buradaki temel ilke, dışarıdan bir zorlamanın olmaması ve gerektiğinde serbest irade ile bunun sonlandırılabilmesidir.

Atatürk'ün siyaset anlayışında somut eylemler, soyut ve teorik kavramlardan daha önceliklidir. Çünkü O, bir eylem insanıdır. Bu nedenle hiçbir zaman görüş ve düşüncelerini katı, değişmez bir doktrin şeklinde uygulamamıştır. Dış politikada alınan kararlarda ve uygulamalarda, bunların soyut ve katı bir doktrine uygun olup olmadıklarına değil, aklın, bilimin ve Türk milletinin gereksinimlerine ve gerçeklerine uygun olup olmadıklarını göz önünde bulundurmuştur.

Atatürk'ün siyasî liderliği her ne kadar karizmatik liderlik özellikleri taşısa da, O, temelde meşruiyetçidir. Her şeyin yasalardan yana yürütülmesini ister. Bunu yaparken de meşruiyet sınırlarını zorlamaz. Bu nedenle, Atatürk, liderliğinin ilk günlerinden itibaren,

otoritesini mümkün olduğu ölçüde akılcı-hukukî temellere dayandırmaya özen göstermiştir.

Atatürk barış taraftarı olmakla bir hayalperest, her ne pahasına olursa olsun barış isteyen bir pasif iradeye sahip bir insan değildir. Atatürk'ün barışçı dış politikası temelinde Türkiye'nin güvenliği bulunur. Bu nedenle uluslararası ilişkilerin sergilendiği dış politikada ideolojik dogmaların ve ön yargıların yer aldığı ebedi dostluk ve düşmanlık kavramı yaklaşımı görülmez. Onun bu yaklaşımı "Biz kimsenin düşmanı değiliz! Yalnız insanlığın düşmanı olanların düşmanınız" sözleriyle ifadesini bulur. Türkiye barış yanlısı olduğunun göstergesi olarak uluslararası sorunların çözümlenmesinde diyoloğa açık olduğunu dış politika yaklaşım ve uygulamalarında sergilemiştir.

Dünyadaki bütün ulusları akraba kabul eden Atatürk, sadece mensup olduğu ulusun refahını değil, tüm ulusların refahının birlikte düşünülmesi gerektiğine, insan vücudundaki bir organın rahatsızlığının bütün vücudu rahatsız ettiği gibi Dünya'nın bir yerindeki rahatsızlığın da bütün Dünya'yı ilgilendirmesi gerektiğine inanır. Bu nedenle Atatürk'ün dış politika ilke ve hedeflerinde evrensel nitelikler görülür. Atatürk'ün Dünya'daki sorunlara bakışı ve yaklaşımı ile ortaya koyduğu ilkeler günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

Atatürk, gerçekçi kişiliğiyle, her ne pahasına ve nasıl olursa olsun gerçekleştirilecek bir barışın sürekli olamayacağına inanmıştır. O, sürekli ve gerçek barışın onu engelleyen açlık, sefalet, silâhlanma yarışı gibi sebeplerin ortadan kaldırılmasıyla sağlanabileceğine inanmıştır. Dış politikada, kendi iç işlerimize hiçbir surette karıştırmamayla birlikte diğer devletlerin iç işlerine de karışmama da önemli bir ilkedir. Bu nedenle Atatürk, ezilen milletlerin de önderi olmuştur.

Atatürk sadece büyük ve muzaffer bir komutan olarak değil, başarılı bir barışçı politikanın kurucusu ve takipçisi olarak da büyük bir devlet adamıdır. Atatürk'ün, Dünya ulusları arasında karşılıklı anlayışın, sürekli barışın kurulması için çalışmaları olağanüstü bir örnek oluşturur. O'nun eylemleri her zaman insan haklarına saygı, barış ve uluslararası anlayış yönünden gerçekleşmiştir. Bu gerçeği, UNESCO Genel Konferansı Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü dolayısıyla 27 Kasım 1978'de kabul ettiği karar suretinde onaylamıştır. Atatürk'ün insani yönü onun evrenselliği için temel olmuş bu nedenle UNESCO tarafından 1963 ve 1981 yıllarında insanlığa örnek kişiliği nedeniyle tüm dünyaya örnek gösterilerek anılmıştır.

Atatürk dönemindeki dış politika incelenirken iç ve dış konjonktürdeki gelişmelerin aynı anda ele alınması ve analizi gerekir. Çünkü Dünya'daki değişim ve buna bağlı gelişmeler ile ülkedeki yapısal değişimler ülkenin dış politikasına yansımıştır.

Türkiye'nin dış politikası Atatürk döneminde kuşkusuz bizzat Atatürk'ün kararları ve inisiyatifiyle oluşturulmuştur. Lider etkisi olarak incelenebilecek en güzel örneğin bu dönem olduğu açıktır.

Lozan Antlaşması'yla yeni Türk devletinin önemli dış sorunları çözümlenmiş olmasına rağmen kalan bazı pürüzlerin de halledilmesi gerekiyordu. Bu nedenle, Türkiye'nin öncelikle komşuları ile beraber geçmişte meydana gelen acılarla dolu olayları unutarak, barış içinde yaşama arzusunu ortaya koyması başlangıçtan itibaren Türkiye Cumhuriyeti Devletinin dış politikasının temel esası olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin uyguladığı dış politikanın temel ilkesi, "Yurtta sulh, cihanda sulh" prensibiyle ifadesini bulan, ulusal ve uluslararası güven ve saygıyı ilke edinen barışa dayalı bir politika olmuştur. Diplomatik çabaların olumlu sonuç vermediği durumda meşru müdafaaadan kaynaklı güce başvurabilmek için, caydırıcı bir askeri güç her zaman hesaba katılması gereken bir unsur olarak yerini almıştır. Türk Ordusu'nun disiplinli, uyanık ve eğitilmiş bir durumda muhafazası barış politikasının aksamadan yürütülmesine olumlu katkılar sağlamıştır.

Atatürk dönemi dış politika bakımından ikiye ayrılabilir. Bunlardan birincisi Lozan Antlaşması ile varlığı tüm dünyaca kabul edilip onaylanan "Yeni Türk Devletinin kurulduğu 1923-1932 dönemi, ikincisi ise 1932-1938 arası olan dönemdir. 1923-1932 arası dönemde Türkiye yaptığı ikili antlaşmalarla uluslararası toplumdaki saygın yerine kavuşmuştur. 1932-1938 yılları arasındaki dönemde ise Atatürk'ün yakın gelecekte başlayacak II. Dünya Savaşı'nı öngörerek imzaladığı bölgesel ve ittifak antlaşmalarıyla hem Türkiye'nin güvenliği sağlanmış hem de bölge güven altına alınmıştır.

Kurtuluş Savaşını zaferle sonuçlanmasından sonra, Türkiye'nin batı tercihli dış politikaya yönelmesinde tarihi zorunlulukların ve oluşumların etkileri vardır. Gerçekleştirilen devrimler devletin batılı bir devlet olma yönündeki tercihinin ve kararlılığının göstergesidir. Ayrıca, uzun yıllardır geri kalmış bir toplumun güvenlik içinde süratle ve istikrarlı kalkınması için dış ekonomik desteğe duyulan ihtiyaç da dış politikanın yönlendirilmesinde dikkate alınmıştır.

Yeni Türk Devleti Lozan Antlaşması'yla varlığını tüm Dünya'ya kabul ettirmiş olmasına rağmen, 1923-1930 yılları arasında daha çok Lozan'da halledilemeyen konular devletin dış politikasını ağırlıklı olarak meşgul etmiştir. Bu konular İngiltere ile Musul, Fransa ile borçlar meselesi ve Suriye sınırı, Yunanistan ile ahali meselesi ile kapitülasyonlara ilişkin bazı hususlardı

Batılılaşma yönünde gayretlerin sarf edildiği bu dönemde uluslararası sistemdeki gelişmelerden kaynaklanan güvenlik endişesi esas olarak batı kaynaklı olarak devam etmiştir. Lozan Antlaşmasında çözümü sonraya bırakılan konuların halledilmesinde Türkiye sağduyulu ve barışçı bir yaklaşım sergileyerek batılı devletlerle gizli olmayan açık antlaşmalar yapmıştır. Hem batılı devletlerle ilişkilerin normalleşme sürecine girmesi hem de ülke içinde modernleşme için batılılaşma yönündeki atılımlar, Türkiye'nin dış politikasını da batıya yönlendirmiştir. Bu yönlendirmede ağırlıklı olarak realizm, pragmatizm ve idealizmin rasyonel bir yaklaşımla ele alındığı görülür.

1930'lu yıllarda batılı devletlerle olan dış politikadaki olumlu gelişmeler sonucunda, Türkiye, Cemiyet-i Akvam'a katılarak dış politikasında proaktif bir yaklaşım sergilemeye başlamıştır. Türkiye'nin Fransa ve İngiltere'nin etkili bulunduğu Cemiyet-i Akvam'a katılması, batıya yaklaşmasının da dolaylı bir işareti olmuştur. Türkiye, Böylece uluslararası işbirliği temelli politikasını sürdürerek batılı ülkelere daha çok yaklaşmıştır. Ülkenin özellikle ekonomik olarak kalkınması için ihtiyaç duyulan dış yardım ve Dünya'daki uluslararası ilişkilerde meydana gelen dalgalanmalar eksenli güvenlik endişesi sonucunda bu yakınlaşma hızlanmıştır.

1930 yılından başlayarak Dünya'nın buhranlar devresine girmesi, Avrupa'da ortaya çıkan ekonomik ve güvenlik sorunu odaklı bunalımlar Türkiye'yi de etkilediğinden dış politikada yeni arayışları da beraberinde getirmiştir. Türkiye, Dünya'nın bunalımlara girdiği 1930'lu yıllarda, revizyonist Avrupa devletlerinin arasında yer alan bir dış politika sergilememiş ve buhranlardan sadece kendi milli çıkarları doğrultusunda yararlanmak için de çaba sarf etmemiştir. Tam tersine, Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinden hareketle, Türkiye, kolektif barış ve güvenliğin savunucusu olmuştur. Bölgesel ve uluslararası barışa katkı sağlayan girişimlere katılmakla birlikte kendi güvenliğini esas alan öncelikle bölgesel ittifaklar arayışlarına girişmiştir. Balkan ve Sadabat Paktlar'ının kurulmasına öncülük etmiş uluslararası devletler hukukuna bağlı kalarak Lozan'dan arta kalan Boğazlar sorununu, Montrö Boğazlar Antlaşması ile barışçı bir şekilde çözümlenmeyi

başarmıştır. Avrupa'daki revizyonist ülkelerin silahlanma yönündeki askeri ve siyasi girişimleri ile özellikle İtalya'dan kaynaklı güvenlik endişesi Türkiye'yi bölgesel ittifaklara ilaveten batılı ülkelerle de ittifaklar arayışına yöneltmiştir.

1930'lu yıllardan itibaren artan İtalya tehlikesine karşı Türkiye, güvenliğini sadece batılı devletlere dayandıran tek boyutlu pasif bir güvenlik politikası anlayışına dayandırmamıştır. Türkiye bir taraftan kendi gücüne dayanırken diğer taraftan Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren dış politikasında önemli bir yer tutan Sovyetler Birliği ile antlaşmalar imzaladığı batılı devletlerarasında hassas dengelere dayalı çok yönlü bir ilişkiyi sürdürmüştür. Atatürk'ün bir anlamda formalize ederek yönlendirdiği barışçı, dengeli ve gerçekçi dış politika sayesinde Türkiye hem revizyonist hem de anti revizyonist devletler tarafından dostluğu aranan saygın bir konuma gelmiştir.

Atatürk'ün, "gerektiğinde ittifaklara girme" ilkesi günümüz dünyasındaki çok boyutlu belirsizlik ortamında, Türkiye'nin güvenliği için her türlü uluslararası oluşuma katılmasını ve bu oluşumlarda aktif bir şekilde görev almasını zorunlu kılmaktadır. Bu oluşumlara katılırken takip edilmesi gereken temel ilke yukarıda bahsedilen başka devletleri tarafından bir zorlamanın olmaması ve gerektiğinde Türkiye'nin kendi kararı ile bunun sonlandırılabilme serbestisinin olmasıdır.

Dinamik bir hedef olan, Atatürk'ün, "Türkiye'yi muassır medeniyet seviyesinin üzerine çıkarma ilkesi" günün gerçeklerine uygun çözüm yollarının dış politikada dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır. Atatürk'ün evrensel bir barışa olan inancı, bu konudaki düşünceleri ve çözüm yolları güncelliğini korumaktadır. O'nun her konuda olduğu gibi dış politikaya da yön veren fikir ve uygulamaları, günümüz sorunlarında dikkate alınırca Türkiye gelişmiş, medeni dünyada hak ettiği yeri alabilir.

Yıkılmış ve parçalanmış bir devletten yeni, modern, tam bağımsız bir devlet ve ulus yaratan Atatürk'ün esalarını tespit ederek ortaya koyduğu dış politika çok yönlü bir özelliğe sahip olması nedeniyle bugünün siyasetçi/devlet adamlarının hal tarzı üretmelerinde büyük öneme sahip kaynak olma özelliğini korumaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Atatürk, M.Kemal. *Nutuk*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 9. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

Akçakayalıoğlu, Cihat. *Atatürk Komutan İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle (İkinci Baskı)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1988.

Akşin, Aptülahat. *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Arıburnu, Kemal. *Atatürk'ten Anılar*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976.

Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 3. Basım, Mkm Yayıncılık, 2012.

Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Yayınları, İstanbul 2004.

Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Mkm Yayıncılık, 2009.

Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya ve İşbirliği*. Alfa Yayınları, İstanbul 2002.

Atatürkçülük (Birinci), Gnkur. Basımevi, Ankara 1983.

Atatürkçülük (Üçüncü Kitap), Gnkur. Basımevi, Ankara 1983.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: I, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Maarif Basımevi, İstanbul 1945.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: II Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1952.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: II. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1959.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: I, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: II, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: III, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Atay, Falih Rıfki. *Çankaya*, BATEŞ AŞ., 1984.

Atay, Falih Rıfki. *Atatürkçülük Nedir?*, BATEŞ AŞ., 1990.

Aydoğan, Metin. *Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye*, (Cilt: I), Umay Yayınları, İzmir 2004.

- Ayın Tarihi*, Cilt: 36, Aralık 1936.
- Bal, İdris. *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, 1. Baskı, İstanbul 2001.
- Belli, Şemsi. *Makbule Atadan Anlatıyor-Ağabeyim Mustafa Kemal*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1959.
- Borak, Sadi. *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Varlık Yayınları, İstanbul 1961.
- Bozdağ, İsmet. *Atatürk'ün Evrensel Boyutları*, Emre Yayınları, 1. Baskı 2006.
- Cebesoy, A. Fuat. *General Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, I. Kısım, Beta Yayınevi, İstanbul 1957.
- Çaycı, Abdurrahman. *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.
- Çeçen, Anıl. *Kemalizm*, 7. Basım, Fark Yayınları, Ankara 2007.
- Çelik, Sami. *Atatürk ve Liderlik*, (1. Baskı), Truva Yayınları, İstanbul 2010.
- Çelik, Vehbi. *Eğitimsel Liderlik*, Hayat Yayınları, Ankara 1999.
- Dilan, Hasan Berke. *Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1939)*, 1. Baskı, Alfa Yayın No: 492, Kasım 1998.
- Efegil, Ertan. *Dış Politika Analizi*, 1. Baskı, Nobel Yayın, Ankara 2012.
- Erendil, Muzaffer. *Çok Yönlü Lider Atatürk*, Gnkur. Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayınları, Gnkur Basımevi, Ankara 1986.
- Eroğlu, Hamza. *Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği*, T.C.Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, Ankara 1994.
- F. Sertelli, İskender (Toplayan). *Dünya Ağlıyor*, Cihan Matbuatından Parçalar, İstanbul 1939.
- Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003.
- Gazi Mustafa Kemal Nutuk*, Cilt: II, T.D.T. Enstitüsü Yayını, İstanbul 1969.
- Gönlübol, Mehmet. "Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve ilkeler", *Atatürk Yolu*, İstanbul 1981.
- Gönlübol, Mehmet; Cem Sar. *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990.
- Gönlübol, Mehmet; Cem Sar. "Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1939 Dönemi", Siyasal Kitapevi, Ankara 1996.
- Gönlübol, Mehmet; Cem Sar. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, SBF Yayını, Ankara 1974.
- Gönlübol, Mehmet. *Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, Atilla Kitabevi, Ankara 1993.
- Gönlübol, Mehmet. *Uluslararası Politika*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2000.
- Gözen, Ramazan. *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*, Palme Yayınları, Ankara 2009.

- Güncel Konular No:3*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı, Gnkur. Basımevi, Ankara 1982.
- Güney, Salih. *Davranış Bilimleri Açısından Atatürk'ün Liderliği*, 1. Baskı, Poyraz Ofset, Ankara 1999.
- Hill, Christopher. *The Changing Politics of Foreign Policy*, Palgrave MacMillan, New York 2003.
- İnan, Kamran. *Dış Politika*, 5. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004.
- Karal, Enver Ziya. *Anekdotlarla Atatürk*, Kara Kuvvetleri Yayınları, Ankara 1997.
- Karal, Enver Ziya. *Atatürk'ten Düşünceler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1981.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Atatürk'ün Gerçek Siması, Atatürkçülük Nedir?*, İstanbul 1964.
- Kili, Suna. *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Şefik Matbaası, Ocak 2001.
- Kocatürk, Utkan. *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1971.
- Kocatürk, Utkan. *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Semih Ofset, Ankara 1999.
- Koçak, Cemil. *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- Kökütürk, Yalın İstenç. *Atatürk'ü Anlamak*, 1. Basım, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Aralık 1999.
- Laura Neack, "The New Foreign Policy: U.S and Comparative Foreign Policy in the 21st Century," Oxford 2003.
- Meray, Seha. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, SBF Yayını, Takım II, Cilt 2, Ankara 1972.
- Mintz, Alex; De Rouer, Karl. *Understanding Foreign Policy Decision Making*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- M.K. *Atatürk Nutuk*, Cilt II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, 1960.
- Modolski, George. *A Theory of Foreign Policy*, Praeger, New York 1962.
- N. Şimşir, Bilal. *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.
- Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, Siyasal Kitabevi, 8. Baskı, Ankara 1993.
- Ozankaya, Özer. *Cumhuriyet Çınarı*, T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, Ankara 1994.
- Özcan, Gencer. "Türkiye'de Siyasal Rejim ve Dış Politikası: 1983-1993", (ed. Faruk Sönmezoğlu), *Türk Dış Politika Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2001.
- Öztürk, Osman M. *Dış Politikada Kriz Yönetimi*, Odak Dağıtım, Ankara 2004.
- Plano, Jack C; Olton, Roy. *The International Relations Dictionary*. California: ABC-CLIO Inc. Richburg, 1988.
- Preston, Thomas. *The President and His Inner Circle: Leadership Style and the Advisory Process in Foreign Policy Making*, Columbia University Press, Newyork, 2001.

Roberts, Wess. “*Hun İmparatoru Atilla'nın Liderlik Sırları*”, İlgı yayınları, İstanbul, 1989.

Sadi Irmak, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: III, Sayı 9, Temmuz 1987.

R Viotti, Paul; V. Kauppi, Mark. *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism and Beyond*, 6th Edit. Boston: Allyn and Bacon, 1999.

Sander, Oral. *Türkiye'nin Dış Politikası*, 2.Baskı, İmge Kitapevi, 2005.

Sandıklı, Atilla. *Atatürk'ün Dış Politika Stratejisi ve Avrupa Birliği*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 2008.

Snyder, Richard; Bruck H. W.; Sapin Burton, *Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics*, Princeton University Press, Princeton 1954.

Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, 1. Cilt, TTK, Ankara 1989.

Sönmezoğlu, Faruk; Hakan Güneş; Erhan Keleşoğlu. *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Der Yayınları, İstanbul 2011.

Sönmezoğlu, Faruk. *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul 2005

Sönmezoğlu, Faruk. *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 3.Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.

Sönmezoğlu, Faruk. *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Der Yayınları, 2012.

.T.C. Cumhuriyet'in İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara 1974.

Toklu, Vefa. *Uluslararası İlişkiler*, İmaj Yayınevi, Ankara 2006.

Tuncer, Hüner. *Atatürkçü Dış Politika*, Kaynak Yayınları, Ocak 2008.

Turan, Şerafettin. *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar Düşünürler Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

Turan, Şerafettin. *Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, 1. Basım, Bilgi Yayınevi, Şubat 2004.

Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi Yayınevi, 1996.

Türkiye Cumhuriyeti, Tarih IV, Maarif Vekâleti, İstanbul 1931.

Uçarol, Rifat. *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.

Umar, Ö. Osman. *Türkiye-Suriye İlişkileri, 1918-1940*, Elazığ 2003.

Ünaydın, Ruşen Eşref. *Atatürk Tarih ve Dil Kurumları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1954.

Werner, Isabel. *Liderlik ve Yönetim*, Rota Yayınları, İstanbul 1993.

Yakınlarından Hatıralar, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

Yalçın, E. Semih. *Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti*, 3. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2009.

Yılmaz, Veli. *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Biyografi Kastaş Yayınevi, İstanbul 2003.

MAKALELER

Akyüz, Yahya. “Atatürk’ün Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, *AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi*, I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu, 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994.

Alkan, Nail. “Almanya ile İlişkiler”, (der. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008.

Aybars, Ergün. “Atatürk’ün Evrenselliği”, *Atatürk’ün Düşünce Yapısı ve Türkiye (Seçilmiş Makaleler)*, Atatürk’ün Doğumunun 125.Yılı Armağanı, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2006.

Aydın, Mustafa. “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1, 1996.

Bakacak, Alper. “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Dış Politikası”, (der. Temuçin Faik Ertan), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2012.

Berber, Engin. “Dönemin Dış Politika Değerlendirmesi”, (der. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008.

Bıyıklı, Mustafa. “Kemal Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Ortadoğu’ya Yönelik Siyasi ve Askeri Yaklaşımları”, (der. Mustafa Bıyıklı), *Türk Dış Politikası-Cumhuriyet Dönemi-*, Bilimevi Basın Yayın Ltd. Şti., İstanbul 2008.

Bilgiç, Bestami S. “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”, (der. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008.

Cohen, Bernard C.; Harris, Scott A. “Foreign Policy”, (edit. Fred I. Greenstein; Nelson W. Polsby) *Handbook of Political Science*, Addison-Wesley, Reading 1975.

Çelikkpala, Mitat. “Sovyetler Birliği ile İlişkiler”, (der. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008.

Çetinsaya, Gökhan. “Millî Mücadeleden Cumhuriyete Türk-İran İlişkileri (1919-1925)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XVI, Ankara 2000.

Çomak, Hasret. “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası’nın 21’inci Yüzyıl Çağdaş Türk Dış Politikası’na Kazanımları”, (der. Hasret Çomak), *21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, Umuttepe Yayını No: 40, Eylül 2010.

Çomak, Hasret. “Türk Siyasal Yaşamında; Türk Çağdaşlaşması, Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Türk Devrimi”, (der. Hasret Çomak), *21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, Umuttepe Yayını No: 40, Eylül 2010.

Demir, Ali Faik. “Liderlerin Türk Dış Politikasına Bakışları, Yönetme Şekilleri ve Öncelikleri”, (der. Hasret Çomak), *21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, Umuttepe Yayını No: 40, Eylül 2010.

Doğan, İzzettin. “Atatürk’ün Dış Politikası ve Uluslararası İlişkiler Anlayışı”, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayını, İstanbul 1983.

Efegil, Ertan; Kalaycı, Rıdvan. “Giriş”, (der. Ertan Efegil; Rıdvan Kalaycı), *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikası'nın Analizi*, Cilt 1, Nobel Yayıncılık, Ankara 2012.

Erol, Mehmet Seyfettin. “İngiltere ile İlişkiler”, (der. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008.

Gencer, Özcan. “Dış Politika Analizi”, (der. Evren Balta), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler, İletişim Yayınları*, İstanbul 2014.

Erhan, Çağrı; Ersin Embel, “Türk Dış Politikası'nda Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler”, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış 2015, Sayı 72.

Göde, Kemal. “Türklerde Devlet Anlayışı-Mete'den Atatürk'e (M.Ö 209-1938)”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı.2, Kayseri 1985.

Gönlübol, Mehmet; Cem Sar. “(1919-1939 Dönemi)”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, Siyasal Kitabevi, 8. Baskı, Ankara 1993.

Gönlübol, Mehmet; Ömer Kürkçüoğlu. “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.

Gönlübol, Mehmet; Ömer Kürkçüoğlu. “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

Güler, Ali. “Mustafa Kemal'i Atatürk Yapan Süreçte Aile Çevresi ile İlk ve Orta Öğretim Yaşantısının Rolü”, *Atatürk ve Eğitim*, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 1999.

Gürkaynak, Muharrem. “Fransa ile İlişkiler”, (der. Haydar Çakmak) , *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008.

Hermann Margaret G.; Hermann Charles F. “Who Makes Foreign Policy Decisions and How: An Empirical Inquiry”, *International Studies Quarterly*, Vol. 33, No. 4, December 1989.

Hermann, Margaret G. “How Decision Units Shape Foreign Policy: A Theoretical Framework”, *International Studies Review*, Vol.3, No.2, Summer 2011.

Hermann, Margeret G.; Thomas Preston; Baghat Korany; Tmothy M. Shaw. “Who Leads Matters: The Effects of Powerful Individuals”, *International Studies Review*, C: III, No: 2, 2001.

Hüsnü Taray, Cemal. “Lozan Antlaşması Münasebetiyle Atatürk ve Dış Politika”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, No. 34, Ağustos 1970.

Irmak, Sadi. “Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt III, Sayı 9, Temmuz 1987

İnan, Afet. “Kurtuluş Savaşının Bazı Belgeleri ve Atatürk'ün İnkılâp Prensipleri”, *Belleten*, Cilt XXXII, Sayı 128, Ekim 1968.

Karacasulu, Nilüfer. “Dış Politika Nedir?”, (der. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008.

Karal, Enver Ziya. “Atatürk'ün Siyaset Üzerinde Düşünceleri”, *Atatürk Hakkında Konferanslar*, Ankara 1946.

Keller, Jonathan W. “Constraint Respecters, Constraint Chalangers and Crisis Decision Making in Democracies: A Case Study Analysis of Kenedy versus Reagan”, *Political Psychology*, Vol: 26, No: 6, 2005.

Keyman, Fuat. “Atatürk ve Dış Politika Vizyonu”, (der. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008.

Kissinger, Henry A. “Domestic Structure and Foreign Policy”, *Rosenau*, 1969.

Kürkçüoğlu Ömer. Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünyü ve Bugünü, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.35, 1979.

Öcal, Mehmet. “İtalya ile İlişkiler”, (der. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008.

Özbudun, Ergun. “Siyasi Lider Olarak Atatürk”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt II, Sayı 6, Ankara Temmuz 1986.

Özgüldür, Yavuz. “Atatürk ve Çağdaşlaşma”, *Atatürk’ün Düşünce Yapısı ve Türkiye (Seçilmiş Makaleler)*, Atatürk’ün Doğumunun 125.Yılı Armağanı, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2006.

Şahin, Hülya. “Asker ve Devlet Adamı Atatürk”, *Atatürk’ün Düşünce Yapısı ve Türkiye (Seçilmiş Makaleler)*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2006.

Şimşir, Bilal N. “Atatürk’ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri”, *Belleten*, C.XLV/1, sayı:177, Ocak 1981.

Tayfur, Mehmet Fatih. “Dış Politika”, (der. Atila Eralp), *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Tezcan, Mahmut. “Atatürk’ün Eğitim Anlayışına Felsefî ve Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: V, Sayı:15, Ankara 1989.

Tünay, Bekir. “Atatürk’ün Sevgi Felsefesi”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, Cilt: I., Sayı: IV, Ankara 1984.

Ülken, Yüksel. “Atatürk’te Eğitim-Bilim ve Teknik Anlayış”, *Atatürk Araştırma Merkezi Cilt: IV, Sayı 12*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Ülman, A. Halûk. “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) I”, *SBF Dergisi*, C.23, 1968.

GAZETELER

Yavuz, Hilmi. “Ord. Prof. Şemseddin Günaltay’la Atatürk Konusunda Yapılan Mülakat”, *Vatan*, 10 Kasım 1959.

Soydan, Mahmut. “Gazi ve İnkılâp”, *Milliyet Gazetesi*, 13.01.1930.

Belger, Nihat Reşat. *Ulus Gazetesi*, 10. 11. 1961

BİLDİRİLER

Feyzioğlu, Turhan. “Atatürk’ün Dış Politikası’nın Özellik, İlke ve Amaçları”, *Atatürk Türkiye’sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu*, Başkent Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1984.

Giritli, İsmet. “Atatürkçülük-Kemalizm Neden Demokratik ve Pragmatik Bir Düşünce Sistemidir?”, *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, 8-12 Aralık 2003 Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2005.

Uysal, Faruk. “Amir Yönetici Lider Üçgeni”, *21. Yüzyılda Liderlik Sempozyumu*, Deniz Harp Okulu Yayını, İstanbul 1987.

